

LAPONIA

WORLD HERITAGE IN SWEDISH LAPLAND

Tjuottjudusplána Förvaltningsplan

**Biejadusáj ja sujttimplánajn suoddjimpárkajda
Föreskrifter och skötselplan för nationalparkerna**

Sarek
Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke
Muddus/Muttos
Pajdelanta/Badjelánnda

**Biejadusáj ja sujttimplánajn luonndoreserváhtajda
Föreskrifter och skötselplan för naturreservaten**

Sjávnja
Stubbá

Antagen av partsrådet den 19 mars 2026

Föreslagna ändringar i förvaltningsplanen till partsrådet 2026

I samband med partsrådet 2024 beslutades det att förvaltningsplanen skulle enbart genomgå redaktionella förändringar på grund av bland annat att föreningen visste att den skulle utvärderas av Statskontoret samt personella och ekonomiska skäl. Uppdraget var att se över textflödet, att anpassa den till nuläget samt att den behandlar aktuella konventioner etc. Partsrådet uppdrag var följande:

Oassebielráde/Partsrådet beslutar att anta alternativ B som ska genomföras på två år. Alternativ B innebär att redaktionella förändringar av texten, anpassningar till lagar och konventioner som tillkommit eller förändrats sedan förvaltningsplanen antogs 2011. Vid partsrådet 2025 ska en statusrapport för arbetet förvaltningsplanen presenteras. Styrelsen får i uppdrag att se över eventuellt behov av styrgrupp och/eller referensgrupp till förvaltningsplansöversynen.

Styrelsen har tillsatt en arbetsgrupp bestående av en representant från Mijá Ednam, från de bägge kommunerna, Naturvårdsverket och länsstyrelsen i Norrbotten. De har haft möjligheter att komma med input till den reviderade förvaltningsplanen fram till sommaren 2025. Arbetsgruppen har inte haft något möte utan varje part har arbetat och lämnat in kommentarer var för sig. Den reviderade förvaltningsplanen och vad uppdraget inkluderade har diskuterats vid några styrelsemöten.

Merparten av ändringarna består av sk redaktionella förändringar, stavfel, tempusändringar, rättstavade ortsnamn, ändring av att nationalparkernas namn så de återges korrekt etc. dessa ändringar redovisas inte i den reviderade versionen av förvaltningsplanen.

Ortsnamn i området kring naturum. Genomgående i det området används Stuur Muorkke på att sådant sätt så det skapar en viss förvirring om vart i området man befinner sig. Hotellet och vattenfallsanläggningar ligger i Viedás, naturum på Viedásnjárgga, med Stuur Muorkke avses själva fallen och när Stora Sjöfallet/Stuur Muorkke används är det hela nationalparken som åsyftas.

Sid 1. Datum inlagt så att det tydligt framgår när förvaltningsplanen har genomgått redaktionella förändringar och därefter reviderats.

Sid 6. Tempusändringar till dåtid. Tagit bort ett stycke

Sid 14. Stycke om konsultationsrätten har lagts till

Sid 21 . Ändrat till rätt tempusform

Sid 22. Infogat information om de två utredningar som har gjorts under perioden 2013–2025 samt ändrat styckena till rätt tempusformer

Sid 37. Tagit bort renantalet för berörda samebyar under 2005–2009.

Sid 43. Ändrat ordval från nybyggare till bofasta (genomgående i hela dokumentet). Ordet nybyggare används om de som flyttade in till områdena till följd av lappmarksplakaten 1673 och 1695 samt 1749 lappmarksreglemente som uppmuntrade inflyttning till området för att kolonisera det av bland annat militär-, kyrko- och skattepolitiska skäl. I Laponia har många samer genom historien har blivit bofasta och livnärt sig på bland annat fiske och jakt, ett näringsfång väldigt likt nybyggarnas, men ändå bevarat mycket av

den samiska kulturen. Att använda begreppet bofasta inkluderar de olika befolkningsgrupperna, och syftar inte enbart på en inflyttande befolkningsgrupp.

Sid 44. Infogat årtalet när Hambergsstugorna blev byggnadsminnesförklarade samt ändrat till rätt information, att de inte används som forskningsstationer längre utan är låsta för allmänheten.

Sid 50. Infört vilka fornvårdsmiljöer som Laponiatjuottjudus har tagit över ansvaret för från länsstyrelsen i Norrbotten.

Sid 69. Ändrat informationen om Trafikverkets skyltar eftersom de inte längre finns kvar utan har ersatts av nya.

Innehållsförteckning	
Administrativa data	5
1. Bakgrund till förvaltningsorganisationen och en samlad förvaltningsplan.....	6
1.1 Förvaltningsplanens syfte.....	7
1.2 Uppställda krav på förvaltningsplan och skötselplan.....	8
1.3 Förvaltningsplanens disposition.....	9
1.4 Länsstyrelsens uppdrag och förvaltningsplanens omfattning	9
1.5 Kriterier för världsarvsutnämningen – syfte och förpliktelser	10
1.6 Renskötselrättens omfattning och det samiska självbestämmandet.....	11
1.7 Allemansrätten och dess omfattning	14
1.8 Övriga rättigheter inom Laponia	15
1.9 Internationella instrument och svenska åtaganden.....	15
1.10 Laponiaprocessen 2006–2011	16
1.11 Utgångspunkter för den nya förvaltningen.....	17
1.12 Utvärdering av förvaltningsplan och förvaltningsorganisation.....	23
1.13 Förvaltningsplanens giltighetstid	23
2. Människa och landskap – natur och brukande.....	23
2.1 Karaktäristik av nationalparker, naturreservat och övriga områden	24
2.2 Den levande samiska kulturen och rennäringen.....	34
2.3 Det historiska arv som tidigare landskapsutnyttjande gett upphov till	41
2.4 Naturlandskapet i Laponia	51
2.5 Infrastruktur för boende, brukare och besökare	63
3. Laponia är skyddat	70
3.1 Skydds- och bevarandeformer.....	70
3.2 Nationella och regionala miljömål	75
3.3 Sametingets miljömål.....	76
3.4 Styrmedel för förvaltningen	77
4. Skötselplan	83
Ambition.....	84
4.1 Redskap och metoder	84
4.2 Naturlandskapet i Laponia	95
4.3 Det historiska arv som tidigare landskapsutnyttjande gett upphov till	100
4.4 Den levande samiska kulturen och rennäringen.....	102
4.5 Infrastruktur för boende, brukare och besökare	104

Administrativa data

Nationalparker

Sarek (1909), Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke (1909), Muddus/Muttos (1942) och Padjelanta/Badjelánnda (1962)

Naturreservat

Sjávnja (1986), Stubbá (1988) och Tjuoldavuobme (Tjuoltadalen) del av Huhtán-Gables/Kvikkjokk-Kabla 2000)

Övriga områden

Ráhpaäno suorgudahka (Lájtávrrredeltat, Tjuoldavuobme och Sulidälbmá.

Namn	Objekt-nummer	Beslut	Kommun	Areal	Läge (mitt SWEREF99)
Padjelanta/Badjelánnda	1220	1962-05-09	Jokkmokk	200 233 ha	7 478 537 572 941
Sarek	1221	1909-05-24	Gällivare Jokkmokk	198 658 ha	7 469 126 613 007
Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke	1219	1909-05-24	Jokkmokk	128 056 ha	7 500 067 622 277
Muddus/Muttos	1223	1942-03-24	Gällivare Jokkmokk	51 166 ha	7 433 015 725 402
Sjávnja	1071	1986-03-07	Gällivare	281 459 ha	7 487 983 684 481
Stubbá	850	1988-05-10 1996-05-24 (rev)	Gällivare	33 409 ha	7 451 837 717 633
Kvikkjokk-Kabla naturreservat (del av)	1050	2000-04-28	Jokkmokk	49 114 ha	7 434 093 628 535

Laponia ingår i de naturgeografiska regionerna 36 (a och b) Nordlands, Troms och Lapplands högfjällsregion, 52 (a) Norra barrskogs – Lappland samt 32 (c och d) Norra Norrlands och norra Finlands barrskogsområden och bergkullslätter.

Laponia fördes upp på listan över jordens natur- och kulturvärldsarv vid Världsarvskommitténs 20:e session 2–7 december 1996 i Merida, Mexico. Laponia skrevs in under kriterierna (vii), (viii), (ix), (iii) och (v). I världsarvet ingår förutom ovan angivna nationalparker och naturreservat även Ráhpaäno suorgudahka (Lájtávrrredeltat) (1 919 ha), Tjuoldavuobme (V Tjuoltadalen) (19 830 ha) och Sulidälbmáområdet (21 868 ha). Laponias totala omfattning är 936 597 ha. Laponia – The Laponian Area – har serienummer 774 i världsarvlistan med följande delområdesnamn och nummer. Padjelanta/Badjelánnda National Park 774–1, Sarek National Park 774–2, Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke National Park 774–3, Sjävnja Nature Reserve 774–4, Stubbá Nature Reserve 774–5, Muddus/Muttos National Park 774–6, Sulidälbmá glacier area 774–7, Ráhpa valley delta land 774–8 och Tjuolda valley area 774–9.

Laponia berör fjällsamebyarna Jáhkágaska tjiellde, Luokta-Mávas, Tuorpon, Sirges, Unna tje-rusj och Baste čearru samt skogssamebyarna Gällivare skogssameby, Slakka och Udtja.

1. Bakgrund till förvaltningsorganisationen och en samlad förvaltningsplan

Från en höjd
på ett högt fjäll
en syn
svår att berätta om
(Paulus Utsi)

Världsarvet Laponia är mer än bara ett landskap med höga naturvärden, i vilket det samiska urfolket under generationer har bott och verkat. Laponia är mer än bara de historiska spår i landskapet som påminner om dem som levat här före oss. Laponia är mer än bara de landskap som utan renbetets påverkan på den biologiska mångfalden skulle ha ett delvis annat utseende.

Laponia innehåller alla dessa landskap.

Laponia är också de landskap som vi bär inom oss, oberoende av vår bakgrund. Det samiska folket – som traditionellt, med respekt och försiktighet, har förvaltat mark och vatten på ett sådant sätt att resurserna finns kvar för framtidens brukare – bär inom sig sina mentala landskap. Besökaren som mot slutet av en lång vandring letar en skyddad och välkomnande viloplats, bär inom sig en bild av sitt landskap. Naturvårdaren ser ett landskap där de naturgivna förutsättningarna och det lågintensiva brukande som funnits i området, ger förutsättningar för höga naturvärden.

Laponia är alla dessa landskap – och många fler.

I Sverige har bevarandearbetet gamla rötter. Kulturmiljövården kan leda sitt ursprung tillbaka till 1600-talets mitt. Den svenska naturvården fyllde 100 år 2009. Drivkrafterna bakom natur- respektive kulturmiljövårdens tillkomst var olika. Där kulturmiljövården tillkom för att lyfta rikets anseende och jämställa det med europeiska stormakter i ett storsvenskt perspektiv, var grunden för naturvårdens tillkomst att skydda naturen mot människan som i och med industrialiseringen sågs som ett hot mot vad som uppfattades som ursprungligt. Det fanns en stark fosterländsk grundton i både natur- och kulturmiljöarbetet. Naturvårdens tänkande byggde länge på att människan betraktades som ett problem, fokus kom att ställas på bevarande – inte hållbar förvaltning. Politiken präglades länge av den rena skyddsaspekten och förvaltningsarbetet var inte prioriterat.

När de första nationalparkerna etablerades i början av 1900-talet, skedde detta i en tid och med ett tänkande, där den enskilda människan och brukarens synpunkter inte var särskilt viktiga. Torparen på Ängsö eller renskötaren i Laponia hade inte möjlighet att påverka det skydd som gavs. Samtidigt hade de som brukade landskapet under långa tider bidragit till att forma det landskap som kom att skyddas och levde i stor utsträckning i samklang med detta.

Tänkandet och de politiska och idémässiga grunderna för bevarandearbetet har idag förändrats, både internationellt och nationellt. Skälen är många, men en framväxande forskning inom lokal förvaltning m.m. har bidragit. Fortfarande finns behov av skydd, men hur de om-

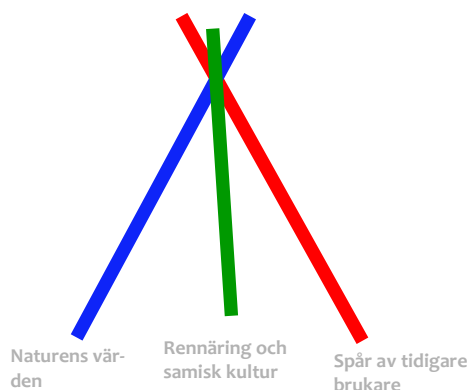
råden som skyddas ska hanteras i samarbete med lokalbefolkning och lokala näringar diskuteras mer och mer.

När samebyarna i Laponia genom föreningen Mijá Ednam, Jokkmokk och Gällivare kommuner samt staten genom Länsstyrelsen i Norrbottens län och Naturvårdsverket, i en gemensamhetsprocess, den s.k. Laponiaprocessen, arbetade fram en förvaltningsplan för världsarvet Laponia, skedde detta med ett nytt tänkande i botten. Ett tänkande som bygger på en acceptans av parternas olika bakgrunder och förutsättningar, som erkänner det historiska arvets betydelse, som respekterar varandras kompetens och erfarenhet och som framför allt är ett starkt uttryck för viljan att tillsammans skapa en ny förvaltning av världsarvet Laponia.

Parterna har mötts i en gemensam förvaltningsorganisation, med en lokal bas i Jokkmokk och Gällivare kommuner och de samebyar som verkar inom världsarvet. Arbetet för bevarande och utveckling av de värden som legat till grund för världsarvsutnämningen sker gemensamt.

Världsarvet Laponia är en s.k. ”mixed site”, ett kombinerat världsarv som uppfyller både natur- och kulturkriterier.

Laponiaprocessens parter har enats om att beskriva världsarvets värden inom tre områden som hänger ihop och inte kan ses var för sig: grunden för Laponiaarbetet ska vara en helhetssyn på landskapet med dess innehåll.

De tre områdena är:

- naturlandskapet med dess stora värden
- den levande samiska kulturen och rennäringen
- det historiska arv som tidigare landskapsutnyttjande gett upphov till

1.1 Förvaltningsplanens syfte

Syftet med denna förvaltningsplan är:

- att beskriva förutsättningarna för världsarvet Laponia, bakgrunden till världsarvsutnämningen, de värden som finns i de ingående nationalparkerna och naturreservaten, den levande samiska kulturen och rennäringen,
- att redovisa inriktningen av det förvaltningsarbete som krävs för att världsarvet Laponia ska bevaras

och utvecklas, samt skötselplaner och föreskrifter för i Laponia ingående nationalparker och naturreservat.

Förvaltningsplanen bygger på den värdegrund som berörda samebyar genom föreningen Mijá Ednam, Jokkmokk och Gällivare kommuner, Länsstyrelsen i Norrbottens län och Naturvårdsverket gemensamt har arbetat fram och fastställt 2006-06-30:

Laponia är en helhet i vilken det viktiga förhållandet mellan människan och hennes omgivning betonas. Denna helhet är ett omistligt arv som ska överlämnas till kommande generationer. Den samiska kulturen fortlever och rennäringen brukar landskapet samtidigt som nya samiska näringar bedrivs i samklang med de natur- och kulturvärden som legat till grund för världsarvsutnämningen.

Kulturlandskapet, nationalparkerna och naturreservaten värnas och vårdas på ett sådant sätt att deras värden består, att de är ett föredöme inom natur- och kulturmiljövård och en tillgång för utvecklingen i berörda kommuner. Besökarnas upplevelser förstärks genom lämpliga informations- och andra insatser.

Genom föreskrifter till skydd för områdets värden samt genom en förvaltningsplan med ingående skötselplaner och en förvaltningsorganisation ska det långsiktiga säkerställandet kunna ske, samtidigt som världsarvet ska kunna brukas och utvecklas av det samiska folket och det lokala samhället. Besökare ska kunna få ta del av världsarvet Laponia med dess natur- och kulturvärden och samtidigt den internationella världsarvstanken.

1.2 Uppställda krav på förvaltningsplan och skötselplan

Unescos ställer i de s.k. "Operational guidelines" (WHC 08/01) krav på att det till varje världsarv ska finnas en förvaltningsplan (management plan).

Each nominated property should have an appropriate management plan or other documented management system which should specify how the outstanding universal value of a property should be preserved, preferably through participatory means. (WHC 08/01, januari 2008, moment 108)

Operational Guidelines innehåller även en beskrivning av vad ett förvaltningssystem bör uppfylla:

In recognizing the diversity mentioned above, common elements of an effective management system could include:

- a) a thorough shared understanding of the property by all stakeholders;
- b) a cycle of planning, implementation, monitoring, evaluation and feedback;
- c) the involvement of partners and stakeholders;
- d) the allocation of necessary resources;
- e) capacity-building; and
- f) an accountable, transparent description of how the management system functions. (WHC 08/01, January 2008, moment 111)

Denna förvaltningsplan och den process under vilken den tagits fram, uppfyller i allt väsentligt de förslag som förs fram i UNESCO:s guidelines.

I miljöbalkens (1998:808) förordning om områdesskydd (SFS 1998:1252) anges att länsstyrelsen ska fastställa en skötselplan för ett naturreservats långsiktiga vård. I nationalparksför-

ordningen (SFS 1987:938, ändrad 2009:729) anges att Naturvårdsverket ska fastställa en skötselplan i vilken anges hur en nationalpark ska vårdas eller förvaltas. Naturvårdsverket har i föreskrift och allmänna råd om natur- och kulturresevat enligt 7 kap. miljöbalken och förordningen (1998:1252) om områdesskydd (NFS 2003:8) angett vad som anses ska gälla för en skötselplan.

Skötselplanen bör innehålla en beskrivningsdel som behandlar områdets bevarandevärden och historisk mark- och vattenanvändning. Den bör även innehålla en plandel som behandlar de olika skötselområdena och deras avgränsningar, formulering av mål för prioriterade bevarandevärden samt en beskrivning av skötselåtgärder. Anvisningar för dokumentation och uppföljning, samt en sammanfattning med prioritering av skötselåtgärderna bör också ingå. Mål bör formuleras för varje skötselområde. En minsta ambitionsnivå bör vara att mål formuleras för samtliga markslag, prioriterade naturtyper och livsmiljöer samt för bevarande och synliggörande av kulturhistoriska spår och lämningar samt för friluftslivet.

Denna förvaltningsplan med ingående skötselplan för nationalparker och naturresevat inom världsarvet Laponia, samt föreskrifter för desamma, uppfyller både de internationella och nationella krav som ställs på utformningen av dessa dokument. Det är förvaltningsorganisationens ansvar att successivt fördjupa förvaltningsplanen i mer detaljerade arbetsplaner där så bedöms nödvändigt.

1.3 Förvaltningsplanens disposition

Förvaltningsplanen har fyra delar:

- **Kapitel 1** beskriver utgångspunkterna för den nya Laponiaförvaltningen – Laponiatjuottjudus.
- **Kapitel 2** beskriver Laponia utgående från världsarvets värden.
- **Kapitel 3** redovisar på vilket sätt Laponia är skyddat idag.
- **Kapitel 4** utgör skötselplan för nationalparker och naturresevat inom Laponia och anger förvaltningsorganisationens uppdrag.

I bilagor finns bl.a. föreskrifter, horisontella kriterier samt en redovisning av internationella åtaganden av betydelse för förvaltningen av världsarvet Laponia.

1.4 Länsstyrelsens uppdrag och förvaltningsplanens omfattning

Länsstyrelsen i Norrbottens län fick i december 2006 regeringens uppdrag att utveckla formerna för förvaltningen av världsarvet Laponia, i enlighet med den överenskommelse som ingåtts av berörda samebyar genom föreningen Mijá Ednam, Jokkmokk och Gällivare kommuner, Länsstyrelsen i Norrbottens län samt Naturvårdsverket.

Länsstyrelsen i Norrbottens län ska utveckla formerna för förvaltningen av världsarvet Laponia i enlighet med sin hemställan 2006-06-30 (dnr M2006/2962/Na). I arbetet ska bedömas möjligheterna till och fördelarna med en lokalt förankrad förvaltningsorganisation. Förslag ska lämnas till ett regelverk för förvaltningen samt en förvaltningsplan för världsarvet. Enskilt ägda fastigheter inom världsarvet ska inte omfattas av förvaltningen.

Uppdraget ska genomföras i samarbete med berörda samebyar inom världsarvet, Gällivare och Jokkmokks kommuner samt Naturvårdsverket. Uppdraget ska redovisas till regeringen (Miljödepartementet) senast den 20 december 2009

Förvaltningsplanen omfattar alla mark- och vattenområden inom världsarvet Laponia. Skötselplanen och föreskrifterna gäller enbart för Sarek, Padjelanta/Badjelánnda, Muddus/Muttos, Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke, Stubbá samt Sjavnja. Skötselplanen och föreskrifterna gäller inte för Sulidälbmáområdet, Ráhpáäno suorgudahka (Lájtávrrredeltat), Tjuoldavuobme eller den del av Huhtán-Gábles/Kvikkjokk-Kabla som ingår i Laponia. Skötselplanen och föreskrifterna gäller inte heller för privat ägda fastigheter som inte omfattas av reservatsbesluten. Inom Laponia finns mindre områden med privatägd mark i Sjavnja, Stubbá och i Ráhpáäno suorgudahka (Lájtávrrredeltat).

1.5 Kriterier för världsarvsutnämningen – syfte och förpliktelser

Världsarvskonventionen (The Convention Concerning Protection of the World Cultural and Natural Heritage) tillkom 1972 för att skydda jordens mest värdefulla kultur- och naturmiljöer mot förstörelse och förfall. Världsarven berättar på ett alldeles unikt sätt om jordens och människans historia.

Sverige ratificerade konventionen år 1984 och har därmed frivilligt åtagit sig att skydda de egna världsarven för all framtid samt stödja andra länder i deras ansträngningar för att ta hand om sina. Åtagandet inkluderar att Sverige ska:

- upprätta en organisation som kan handha frågor om vård och bevarande av kultur- och naturarv,
- skydda världsarven med den nationella lagstiftningen,
- anta en förvaltningsplan (management plan) för områdenas skydd och vård,
- informera om världsarven,
- genom skolorna undervisa om världsarv,
- rapportera om tillståndet i världsarvsområdena vart sjätte år.

Världsarvskommitténs motivering till utnämningen

När Unescos världsarvskommitté i december 1996 utnämnde Laponia till världsarv var motivet följande:

Området är ett enastående exempel på hur jorden har utvecklats framför allt geologiskt och hur ekologiska och biologiska förändringar sker idag. Här finns även enastående naturfenomen med exceptionell naturskönhet liksom betydelsefulla naturliga lokaler för den biologiska mångfalden. Området som alltsedan förhistorisk tid har varit befolkat av samerna är ett av de bäst bevarade exemplen på nomadområden i norra Skandinavien. Det innehåller bosättningar och betesmarker för stora renhjordar, en sed som går tillbaka till ett tidigt stadium i människans ekonomiska och sociala utveckling.

Den ursprungliga engelska motiveringen lyder:

The Committee considered that the site is of outstanding universal value as it contains examples of ongoing geological, biological and ecological processes, a great variety of natural phenomena of exceptional beauty and significant biological diversity including a population of brown bear and alpine flora. It was noted that the site meets all conditions of integrity. The site has been occupied continuously by the Saami people since prehistoric times, is one of the last and unquestionably largest and best-preserved examples of an area of transhumance, involving summer grazing by large reindeer herds, a practice that was widespread at one

time and which dates back to an early stage in human economic and social development.

Kriterier som världsarvet uppfyller

Världsarvskonventionen anger olika kriterier för världsarv. Laponia uppfyller följande kriterier enligt världsarvskonventionen:

- Vara framträdande exempel på viktigare utvecklingsstadier i jordens historia omfattande livets ursprung, pågående geologiska processer i bildningen av ytformerna eller betydelsefulla geomorfologiska eller naturgeografiska former.
- Vara framträdande exempel på betydelsefulla pågående ekologiska och biologiska processer i utvecklingen av terrestra, limniska, kustnära och marina ekosystem och växt- och djursamhällen.
- Innehålla enastående natursköna naturfenomen eller områden av särskilt estetisk betydelse.
- Vara ett unikt vittnesbörd om en kulturyttring eller om en civilisation som lever eller som har försvunnit.
- Vara ett framträdande exempel på en traditionell mänsklig bosättning eller markanvändning som är representativ för en kultur, särskilt när den har blivit sårbar under inflytande av irreversibla förändringar.

1.6 Renskötselrättens omfattning och det samiska självbestämmandet

1.6.1 *Urminnes hävd och renskötselrätten*

Renskötselrätten skyddas i regeringsformen (1974:152), som är en av Sveriges grundlagar. I 2 kap. 20 § sägs att "Samernas rätt att bedriva renskötsel regleras i lag (1994:1468)". I rennäringslagen (1971:437), som är den lag som avses, redovisas vad som ingår i renskötselrätten. Renskötselrätten kan enligt 2 kap. 18 § samma grundlag endast inskränkas om det krävs för att tillgodose angelägna allmänna intressen. Inskränkning genom föreskrifter till skydd för nationalparker och naturreservat är exempel på vad som ansetts vara sådana angelägna allmänna intressen. Om renskötselrätten inskränks genom expropriation, föreskrifter eller annat liknande förfarande är detta ersättningsgrundande om inskränkningen innebär att markanvändningen avsevärt försvåras. De berörda samebyarna och renskötarna har i sådana fall rätt till kompensation.

Renskötselrätten är alltså på många sätt jämförbar med äganderätten eftersom den är grundlagsskyddad, obegränsad i tiden och oberoende av avtal.

När nationalparkerna och naturreservaten i Laponia inrättades, var avsikten att samerna skulle fortsätta att driva renskötsel. Den historiska process som föregick besluten om inrättandet av nationalparkerna i Laponia uppfyller inte dagens krav på delaktighet och samråd med samerna och samebyarna i området, men besluten med sina olika föreskrifter har gällt. Successivt har dock föreskrifterna ändrats, vilket medfört inskränkningar av renskötselrätten.

Föreskrifterna för Laponia (bilaga 1) har tagits fram för att säkerställa det syfte för vilket nationalparker och naturreservat har utsetts samt för vilket Laponia har utpekats som världsarv. Föreskrifterna förbjuder därför vissa åtgärder och verksamheter eller föreskriver att dispens- eller tillståndsplikt råder. Renskötselrätten kan enligt föreskrifterna utövas inom Laponia, men för vissa åtgärder som ingår i denna gäller anmälningsplikt. Dispens-, tillstånds-, och anmälningsplikt utgör verktyg som avser att samlat ge förvaltningsorganisationen den insyn i pågående och planerade verksamheter som krävs för att säkerställa en långsiktigt ändamålsenlig skötsel och förvaltning av Laponia. Detta upplägg tillämpas i första hand under en försökspe-

riod.

Samerna intar i vissa avseenden en särställning i svensk rätt, både i egenskap av urfolk och genom sitt speciella bruk av mark och vatten. Samernas rätt till mark och vatten grundar sig på urminnes hävd. Urminnes hävd betyder att någon har använt mark och vatten så länge och i en sådan omfattning att det uppstått en rättighet att använda den. Samernas rätt har uppstått genom att samerna använt mark och vatten för renskötsel, jakt, fiske och på andra sätt under mycket lång tid. Renskötselrätten grundas alltså på det traditionella bruket av marken. Det som skiljer renskötselrätten från andra bruksrätter är att renskötselrätten är en rätt som enskilda innehar (en same som är medlem i en sameby) men som måste bedrivas i kollektiv form (genom samebyn) och som inte kan överlåtas.

Ett särdrag när det gäller samernas rättigheter är att sedvanan kan påverka tolkningen av vad rättigheterna innebär. Samernas levnadsförhållanden och näringsutövning är så speciella att de kan få direkt betydelse för rättsläget.

Den samiska rätten till mark och vatten regleras, som ovan nämnts, idag i första hand i rennäringslagen. I denna lag kallas den samiska rätten renskötselrätt. Den innebär att den som är same får använda mark och vatten till underhåll för sig och sina renar. Eftersom rättigheterna grundar sig på urminnes hävd finns kvar även om lagen skulle upphöra att gälla.

Många rättigheter till mark uppstår genom avtal. För renskötselrätten finns inte några sådana avtal. Den samiska rätten till mark och vatten är alltså inte grundad på avtal och den gäller för obegränsad tid.

För att kunna utöva renskötselrätten måste man vara medlem i en sameby. En sameby är en organisation som har ansvar för renskötseln inom ett visst angivet område. Samebyn är en juridisk person, vilket innebär att den kan ha rättigheter och skyldigheter. Samebyns medlemmar har inflytande över samebyn genom att de har rösträtt på bystämman.

Många inslag i renskötselrätten har en kollektiv natur. Enligt 1 § rennäringslagen tillkommer den samiska rätten den samiska befolkningen. Men för att få utöva rättigheterna måste man vara medlem i en sameby. Samebyn utgör också ett kollektiv som i olika sammanhang företräder sina medlemmar. Många av rättigheterna utövas dock av de individuella samerna. Innehållet i renskötselrätten har därför både kollektiva och individuella inslag. Renskötselrätten är en civil rättighet som vissa bestämda personer har och som gäller på ett visst markområde.

Den samiska rätten är, på ett sätt som saknar motsvarigheter inom civilrätten i övrigt, präglad av omsorg om samernas kultur. Denna hänsyn har motiverat vissa rättigheter och spelar också en stor roll vid reglernas tillämpning. I förarbetena till lagstiftningen och i andra sammanhang betonas att samernas kultur och sätt att leva ska skyddas.

Renskötselrätten innebär bl.a. rätt att:

- låta renarna beta såväl från mark som träd,
- flytta renarna mellan olika delar av betesområdet, samla renarna och bevaka dem samt att i övrigt färdas i markerna både till fots och med hjälpmedel,
- uppföra anläggningar, stugor och liknande som behövs för renskötseln,
- avverka skog för att bygga anläggningar, stugor eller liknande enligt ovan,

- ta bränsle och slöjdvirke för eget behov,
- använda torra träd, vindfällen, skogsavfall och liknande,
- fälla träd med trädlav/hänglav om det är oundgängligen nödvändigt för att skaffa foder till renarna,
- grustäkt och annan täkt för husbehov,
- slätter och annat bete än renbete,
- jaga och fiska för husbehov och försäljning.

Renskötselrätten omfattar också en möjlighet att för renskötselns ändamål använda modern teknik inom de ramar som exempelvis miljöbalken, terrängkörnings- och annan lagstiftning medger.

Renskötselrätten kan förändras om sättet att använda mark och vatten för renskötselns ändamål förändras. Samernas på urminnes hävd grundade rätt till renskötsel innebär också sådana rättigheter som inte framgår av rennäringslagen, förutsatt att nyttjandet av naturresursen kan dokumenteras historiskt.

Den som äger eller brukar mark inom året-runt-markerna får inte använda marken på ett sätt som innebär avsevärd olägenhet för renskötseln. Den som befinner sig i ett område där renskötsel är tillåten måste ha sin hund kopplad eller instängd. En renägare får döda en hund som jagar eller på något annat sätt stör renar, om hunden inte låter sig fångas. Det kan vara straffbart att hindra samebyn från att använda renskötselrätten. Det gäller t.ex. om någon försöker stänga av en flyttningsled eller skrämman iväg renar från ett område där de får vara. I skogsvårdslagen finns regler om hänsyn till rennäringen.

Grundläggande är att annan lagstiftning, t.ex. miljöbalken, plan- och bygglagen eller terrängkörningslagstiftningen gäller. Den som bedriver renskötsel ska ta hänsyn till andra intressen. Renarna ska så långt möjligt hindras från att komma utanför byns betesområde eller annars vålla skada eller olägenhet. Flyttning ska ske så att den vållar så lite skada som möjligt. Samebyn kan i vissa lägen, som beskrivs i rennäringslagen, bli skadeståndsskyldig.

Rennäringslagen innehåller också en bestämmelse om den miljöhänsyn som ska tas när renskötsel bedrivs. Enligt denna ska rennäring bedrivas med bevarande av naturbetesmarkernas långsiktiga produktionsförmåga så att dessa ger en uthålligt god avkastning samtidigt som den biologiska mångfalden behålls. I Sametingets föreskrift (2007:3) anges vilka natur- och kulturmiljöhänsyn som ska tas inom renskötseln, t.ex. vid tagande av träd, terrängkörning, uppförande av hagar och byggnader eller tillskottsutfordring.

1.6.2 Samiska rättigheters särskilda skydd samt samiskt självbestämmande

Grundlagen ger samerna och samiska rättigheter ett särskilt skydd. Utöver vad som anges ovan i kapitel 1.6.1 anges i 1 kap 2 § 4 st regeringsformen att etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjlighet att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv bör främjas. I kultur omfattas renskötseln och annan samisk markanvändning. Regeringsformen 2 kap 15 § innehåller ett förbud mot diskriminering.

De samiska rättigheterna har också ett folkrättsligt skydd. Sveriges riksdag har enhälligt fastställt att samerna är Sveriges urfolk (Riksdagens skrivelse 1976/77, rskr. 289). Att samerna är ett urfolk innebär att de har en särskild ställning i svensk rätt.

Rätten till självbestämmande är idag en allmänt accepterad rättighet inom folkrätten. Rätten till självbestämmande är den mest centrala delen av alla mänskliga rättigheter. Den är en förutsättning för förverkligandet av övriga mänskliga rättigheter och grundläggande friheter.

Sveriges regering har i en rapport till FN från juli 2006 erkänt att samerna har rätt till självstyre: "Det är Sveriges regerings uppfattning att urfolk har rätt till självbestämmande då de utgör folk enligt den betydelse som avses i den gemensamma artikel 1 i 1966 års internationella konvention om medborgerliga och politiska rättigheter och 1966 års internationella konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter" (Sveriges rapportering kring efterlevandet av FN:s konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter i juli 2006, S2006/1919/SK).

Samiskt självbestämmande innebär att samernas ståndpunkt ska vara avgörande i frågor som berör dem som samer. Det handlar inte om att bilda en egen stat. Den rätten ger inte folkrätten eftersom principen om staternas rätt till territoriell integritet sätter begränsningar för självbestämmanderättens utövande.

Självbestämmandet innefattar en rätt för alla folk att själv bestämma över sin ekonomiska, sociala och kulturella utveckling. De har rätt att forma och bevara sin identitet som ett folk. Dessutom ingår en rätt att bli konsulterad i egenskap av folk, i samtliga frågor som berör folket i fråga. En del av självbestämmanderätten är att ge urfolk rätt att besluta om och/eller utöva inflytande över sina land- och vattenområden, naturresurser samt traditionella levnadsformer. Flera FN-organ har understrukt att urfolk har denna rätt.

Sedan mars 2022 infördes konsultationsrätt gällande samiska frågor, vilket innebär att myndigheter m.fl. ska konsultera samiska företrädare innan beslut fattas i frågor som kan påverka det samiska levnadssättet.

1.7 Allemansrätten och dess omfattning

Allemansrätten ger oss en unik möjlighet att röra oss fritt i naturen. Med rätten följer också krav på hänsyn och varsamhet – mot natur och djurliv, mot markägare och mot verksamheter och andra människor i naturen. Allemansrätten kan sammanfattas med orden: "Inte störa – inte förstöra."

Allemansrätten är inskriven i en av Sveriges fyra grundlagar (2 kap. 18 § regeringsformen), men den är ingen lag och det finns heller ingen lag som exakt definierar allemansrätten. Däremot omges allemansrätten av lagar som sätter gränser för vad som är tillåtet, exempelvis brottsbalken (1962:700). Miljöbalken uttrycker saken på följande sätt: "Var och en som vistas i naturen, skall visa hänsyn och varsamhet i sitt umgänge med den" (2 avd. kap. 7, 1§). Detta gör att det inte alltid går att ge exakta besked om vad som är tillåtet att göra i naturen. Allemansrätten kan tolkas i domstol, men rättsfallen som rör allemansrätten är få.

Det som ingår i allemansrätten går mycket långt tillbaka i den svenska historien, även om själva begreppet är från modernare tid. En del ser allemansrätten som ett kulturarv och ibland till och med som en nationalsymbol.

Allemansrätten gäller alla. Den har stor betydelse för våra möjligheter att vistas i naturen. Or-

ganisationer och turistföretag kan dra nytta av allemansrätten i sin verksamhet, även om allemansrätten i grunden enbart gäller för enskilda individer och inte grupper.

I nationalparker och naturreservat kan i vissa fall allemansrätten inskränkas genom föreskrifter.

1.8 Övriga rättigheter inom Laponia

Inom världsarvet Laponia gäller förutom de rättigheter som nämnts i kapitel 1.6 och 1.7 en rad andra rättigheter. Dessa kan utgå t.ex. från de rättigheter som enskilda markägare har inom området, till t.ex. utmål enligt minerallagstiftningen, strömfallsrättigheter eller andra. Rättighetssituationen är ofta både komplex och komplicerad, varför olika åtgärder alltid måste iakttas med en stor hänsyn till de skilda rättigheter som kan beröras.

1.9 Internationella instrument och svenska åtaganden

Världsarvet Laponia innehåller flera dimensioner som ska samspela och tillsammans utgöra en fungerande helhet. Utgångspunkten för världsarvet handlar bl.a. om relationen mellan det samiska och det svenska, mellan bevarande och hållbart brukande. Sverige har genom sina internationella åtaganden förpliktelser som berör dessa relationer. Laponia är med andra ord omfattat av en rad svenska förpliktande åtaganden.

Sverige har ratificerat en rad olika internationella konventioner. I många fall har Sverige haft en framträdande roll och varit drivande vid tillkomsten av dessa. Genom detta finns åtaganden som också berör Laponia och förvaltningen av världsarvet. De åtaganden som Sverige har ingått spänner över ett brett område.

I många år var skyddet av natur- och kulturvärden en nationell angelägenhet. Allt eftersom har skyddet fått en mer internationell prägel, i syfte att säkra världens gemensamma natur- och kulturarv och samtidigt medge en hållbar utveckling. Det har i många fall lett till att man antagit konventioner och andra internationella instrument som viktiga redskap i arbetet.

En rik natur anses ha sitt eget berättigande och stor betydelse för en bättre social och ekonomisk utveckling. Kopplingen mellan alla de tre dimensionerna i den hållbara utvecklingen (social, ekonomisk och miljömässig) och balansen mellan dessa, har mer och mer kommit till uttryck. Dessutom bidrar en välbevarad natur och en ren miljö till att säkra människans hälsa, trivsel och livskvalitet. Fokus har ökat på betydelsen av att bevara världens kulturarv, bl.a. för att ge en historisk medvetenhet och som grund för vår identitetskänsla – varifrån i världen vi än kommer. Förutom arkeologiska lämningar och fornminnen m.m. betonas nu områden med ännu levande kulturmiljöer med ett välbevarat sammanhang mellan dåtid och nutid. Laponia är ett sådant exempel.

Nedanstående förteckning redovisar de internationella åtaganden som har störst betydelse för förvaltningen av världsarvet. I bilaga 4 ges en kortfattad redogörelse för innehållet i respektive konvention/åtagande.

Konventioner och andra internationella instrument om mänskliga rättigheter och urfolksfrågor

- FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (1966)
- FN:s konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (1966)
- FN:s konvention om avskaffande av alla former av rasdiskriminering (1965)
- FN:s konvention om barnets rättigheter (1989)
- Europarådets ramkonvention för skydd av nationella minoriteter (1995)
- Europeisk stadga för landsdels- och minoritetsspråk (1992)
- FN:s deklaration om urfolks rättigheter/Urfolksdeklarationen (2007)
- EU:s rådsdirektiv 2000/43 som etablerar en minimistandard i skydd mot diskriminering på grund av ras och etnisk härkomst
- Nordisk samekonvention (under beredning)
- ILO:s konvention nr 169 om urfolk och stamfolk (ej ratificerad av Sverige).

Konventioner och andra internationella instrument om natur- och kulturmiljöer och hållbar utveckling

- Konventionen om skydd av världens kultur- och naturarv (1972)
- Hållbar utveckling; Riodeklarationen om miljö och utveckling (1992) och handlingsprogrammet Agenda 21 (1992)
- Konventionen om biologisk mångfald (1992)
- FN:s ramkonvention (1992) om klimatförändringar
- Århuskonventionen (1998) -- en ny sorts miljökonvention
- Ramsarkonventionen (1971) om våtmarker av internationell betydelse, i synnerhet såsom livsmiljö för våtmarksfåglar
- Bernkonventionen (1979); Konventionen om skydd av europeiska vilda djur och växter samt deras naturliga miljöer
- Washingtonkonventionen (1973) om handel med utrotningshotade växter och djur
- Bonnkonventionen (1979) om skydd av flyttande vilda djurarter
- Art- och habitatdirektivet (1992); Rådets direktiv 92/43/EEG av den 21 maj 1992 om bevarande av livsmiljöer samt vilda djur och växter
- Europeiska Landskapskonventionen (2000)
- Maltakonventionen, Europarådets konvention om skydd av det arkeologiska arvet (1992)
- Programarbeten m.m. inom Arktiska rådet och Barentsregionen som i utvalda sammanhang berör Lapponia

1.10 Laponiaprocessen 2006–2011

Från det att världsarvet Lapponia inrättades och fram till 2005 skedde olika försök att åstadkomma en ny förvaltning av området. Tiden var dock inte mogen förrän under hösten 2005 då samebyarna i Lapponia, Jokkmokk och Gällivare kommuner, Länsstyrelsen i Norrbottens län samt Naturvårdsverket inledde diskussioner och förhandlingar om formerna för att utveckla världsarvsförvaltningen.

Den 30/6 2006 slöt parterna en överenskommelse som lade grunden för den s.k. Laponiaprocessen. Parterna skrev också till regeringen som i december gav Länsstyrelsen ett uppdrag att utveckla förvaltningsformerna.

Arbets sättet och den process som ligger till grund för ~~den nya~~ förvaltningen och förvaltningsplanen är på flera sätt unik i Sverige. Laponiaprocessen byggde på ett lokalt, regionalt och

nationellt engagemang företrädde av fem parter, Mijá ednam, som företräder samebyarna med marker i Laponia, Naturvårdsverket, Gällivare och Jokkmokk kommuner samt Länsstyrelsen i Norrbottens län. Processen har byggt på en gemensam värdegrund och ett konsensusförfarande vid beslut samt deltagande på lika villkor så långt som det varit möjligt. Arbetet har genomförts med metoder som bygger på ett tillvaratagande av traditionell kunskap och en grundläggande respekt för den kompetens och erfarenhet som alla parter har, särskilt de som nyttjar land och vatten i området.

De viktigaste lärdomarna föreningen tagit vara på från Laponiaprocessen är:

- konsensus som beslutsform ska tillämpas så långt som möjligt och rådslaget, rådedibme, är en viktig del i detta,
- en natur- och kultursyn som är baserad på landskapet som en helhet,
- de människor som lever och verkar i ett område, har en viktig kompetens och erfarenhet som förvaltningen inte kan vara utan,
- den rådande kultur- och historiesynen förändras genom vårt arbete så att kunskap och lösningar mer söks i de egna kulturerna i ett lokalt perspektiv,
- vi arbetar inom ett system och utvecklar och förnyar detta så att normbildning och liknande bygger på lokal kompetens och traditionell kunskap,
- språket är en viktig del i kulturskapandet.

Laponiaprocessen har redovisats till regeringen den 2 juni 2010.

1.11 Utgångspunkter för den nya förvaltningen

För att kunna förstå vilket synsätt parterna har på Laponia är det av vikt att även beskriva parternas syn på vad förvaltning är och vilken betydelse man tillmäter lokal delaktighet. Tillsammans utgör dessa delar viktiga utgångspunkter för förvaltningen. Grundläggande är den helhetssyn som fördes fram i arbetet med världsarvsnomineringen, där de värden som ligger till grund för världsarvsutnämningen är jämställda.

I arbetet med förvaltningen av Laponia har parterna enats om att grunden för arbetet är en helhetssyn:

- naturlandskapet med dess stora värden,
- den levande samiska kulturen och rennäringen,
- det historiska arv som tidigare landskapsutnyttjande gett upphov till.

Naturvärdet utgår från samma grunder som nationalparkerna och naturreservaten vilar på. De skyddade områdenas syften och de föreskrifter som gäller för att trygga dessa, är viktiga delar av den juridiska och praktiska förvaltningen av området. I förvaltningen av världsarvet lyfts också värdet av en samisk natursyn fram. *Kulturvärdet* bygger på den samiska kulturen och rennäringen. Vid sidan av detta finns starka värden knutna till spåren av de nya brukare som kommit till Laponia under senare tid, t.ex. nybyggare, forskare och turister. I helhetsperspektivet ingår, förutom att säkerställa världsarvets värden för framtiden, även att utveckling ska vara möjlig i området.

En moderniserad förvaltning av Laponia bygger på lokalt deltagande och gemensamt ansvarstagande, där området betraktas ur ett helhetsperspektiv, ett hållbarhetsperspektiv och ett ut-

vecklingsperspektiv. I alla tre perspektiv ingår att lärandet är en ständig del i processarbetet.

1.11.1 Förvaltning – ett vidgat begrepp

Förvaltning kan beskrivas som att sköta, driva och underhålla eller administrera någonting, t.ex. en fastighet eller en anläggning för egen eller annans räkning. Ibland används denna definition för att beteckna den offentliga organisation som har till uppdrag att bereda, verkställa och genomföra politiska beslut.

Samerna som sedan lång tid brukar markerna och vattnen i Laponia har verkat i området långt innan begrepp som förvaltning började användas. Det samiska brukandet med rennäringen som huvudnäring är en av förutsättningarna för hur området ser ut och en av utgångspunkterna för dess värden.

Förvaltning kan också ses som olika delprocesser – förhandlingar, diskussioner och förankringsarbeten – som leder till utformning och fastställande av regler och riktlinjer, beredning av ärenden och beslut samt åtgärder. Det sker både formellt, genom remisser och hearingar, men också informellt genom fortlöpande dialog och kommunikation. I Laponiatjuottjudus är detta ett naturligt inslag och främjar lokal delaktighet, engagemang och tillvaratagande av lokalt kunskande och idéer.

Med förvaltning av världsarvet Laponia avses i denna förvaltningsplan en kombination av de olika synsätten ovan. En tyngdpunkt ligger på förvaltning som process. Processtänkandet bygger på hållbarhets-, utvecklings- och helhetsperspektiven. I förvaltningsprocessen ska viljan och behoven hos samerna som traditionellt brukat och brukar området väga särskilt tungt, eftersom den levande samiska kulturen och rennäringen var en av förutsättningarna för världsarvsutnämningen.

Förvaltning av mer än det materiella

Inom natur- och kulturvården är målet med förvaltningen i de flesta fall att bevara fysiska värden, såsom ett värdefullt naturlandskap, en sällsynt djurart eller en speciell byggnad. Det finns emellertid fler sätt att betrakta natur- och kulturvärden på. Den materiella dimensionen omfattar det som ögat kan skåda i naturen, som skogar, fjäll och myrar eller landskapet där renen vandrar och betar, fiskevatten, boplatser och flytt- och vandringsleder. Den sociala dimensionen inbegriper mer eller mindre fasta relationer mellan människor som lever och rör sig i Laponia, men också till andra människor i omvärlden. Den mentala dimensionen omfattar föreställningar, kunskaper, attityder och värderingar.

Mot bakgrund av de kriterier och den motivering som ligger till grund för utnämningen av Laponia till världsarv är parterna i Laponiaprocessen ense om att även de sociala och de mentala delarna av världsarvet ska förvaltas. Relationer människor emellan, relationer till och engagemanget för området hör också starkt samman med den lokala delaktighet som förvaltningen av Laponia bygger på och som är viktig att ta tillvara och vårda. På samma sätt är lokalt kunskande, traditionell kunskap och det lokala samhällets syn på landskapet också delar av världsarvet som måste finnas kvar för framtiden.

Förvaltning av det sociala – lokalt deltagande och dialog

Förvaltningsplanen ska med utgångspunkt från Laponias bevarandevärden ta hänsyn till människans behov, människans bruk av naturresurserna samt medge en anpassad och kombinerad natur- och kulturmiljövård. En sådan fortsatt utveckling medför att förvaltningen måste utgå från lokalt deltagande och förankring i så många sammanhang som möjligt. En god och löpande dialog mellan olika intressenter fogar ihop dessa delar.

Lokalt deltagande och dialog kan graderas eller beskrivas som nivåer på en skala, med olika nivåer utifrån hur aktörer ser på samverkan. Skalan går från ett osynliggörande av de enskilda parternas synpunkter, till att före beslut föra förhandlingar på lika villkor. Målet för den översta nivån på skalan är att komma fram till gemensamma lösningar. Det traditionella sättet att samverka mellan staten och lokala parter har ofta bestått i att den lokala nivån enbart fått komma med uttalanden om redan färdiga ställningstaganden.

Att tala om lokalt deltagande och genomföra det så att alla parter är likvärdiga i en process, kan vara två helt olika saker beroende på vilken utgångspunkt man har. I Laponiaprocessen har samarbetet betonats, ett arbetssätt där alla kan komma till tals och påverka inför ett beslut.

I regeringens skrivelse ”En samlad naturvårdspolitik” (2001/02:173) som behandlats av riksdagen betonas vikten av ökat lokalt deltagande i naturvårdsarbetet och behov av nya förvaltningsformer. Den process som har lett till fram till förvaltningsplanen och en ny förvaltningsorganisation är ett exempel på praktisk genomförande av denna naturvårdsinriktning.

Naturvårdspolitikerna betonar bland annat:

- förstärkt dialog med medborgarna,
- planering och genomförande av naturvårdsåtgärder bör ske i dialog med berörda,
- vid förvaltning och skötsel bör eftersträvas att arbetsformerna präglas av öppenhet, bra dialoger och deltagande av olika intressenter samt av god information tidigt i processen,
- innovativa lokala förvaltningsformer,
- beröringspunkter mellan naturvård och regional utveckling, natur- och kulturturism samt kulturmiljövård,
- kunskapsuppbyggnad, kunskapsspridning, utbildning, folkbildning, information samt tillvaratagande av traditionell och lokal kunskap.

Ökat lokalt deltagande handlar om mer än att tillmötesgå allmänna demokratiska syften. För den lokala befolkningen och brukare av landskapet kan ökat deltagande ha betydelse för att säkra arbetstillfällen eller få kontroll över vissa viktiga överlevnadsfrågor för det lokala samhället. Det anges alltmer att ökat lokalt deltagande även kan hjälpa till att trygga syftena med natur- och kulturmiljövården.

Det lokala deltagandet stärker intressenternas engagemang för ett långsiktigt skydd och ett hållbart brukande. Nya perspektiv på problem och bättre lösningar kan utvecklas när vetenskaplig, traditionell och praktisk kunskap och erfarenheter från myndighetsväsendet och det lokala samhället möts i en respektfull dialog. För Laponiatjuottjudus del är detta särskilt påtagligt eftersom världsarvsutnämningen tydligt anger brukarperspektivets – rennäringens - betydelse vid sidan av bevarandeperspektivet.

För Laponia innebär ett deltagande och gemensamt ansvarstagande att parterna har en likvärdig betydelse.

1.11.2 Helhetsperspektiv

Synen på Laponia som en helhet kan förefalla omöjlig, eftersom många olika system blir mer och mer specialiserade eller ”stuprörsorienterade”. Laponia är enligt krav och naturkriterier för världsarvet ett förhållandevis orört område där geologiska fenomen vittnar om utvecklingsstadier i jordens historia och där pågående ekologiska processer formar ekosystemen. Området är i dessa avseenden och genom sin skönhet och ytvidd det främsta i sitt slag i Europa. Detta tillsammans med läget i den skandinaviska delen av den boreala zonen med dess speciella karaktär gör att Laponia har enastående globala värden, som också varit ett underlag för bedömning av världsarvets naturkriterier.

Utnämningen av Laponia till världsarv bygger enligt kulturkriterierna på motsvarande unika värden i form av samernas kultur och levnadssätt med en renskötsel som påverkar och påverkat landskapet på ett varsamt och lågmålt sätt. I ett helhetsperspektiv på området som kombinerat natur- och kulturvärldsarv är det nödvändigt att beakta och hantera båda landskapsaspekterna.

Förvaltningsplanen för Laponia vilar på en helhet där kopplingen mellan människan, landskapet, kulturen, naturen, renskötseln, jakten och fisket samt det faktum att Laponia utgör en del av en större ekonomisk och geografisk helhet är central.

Människans relation till landskapet

Landskap är ett geografiskt avgränsat område som det uppfattas av människan och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer.

För att överleva har människan varit, och är fortfarande, tvungen att anpassa sig till sin omgivning. För samerna är det traditionella valet av föda, kläder, bosättningsområde och flyttmönster exempel på en anpassning som har varit nödvändig för överlevnaden. På samma gång som människan anpassar sig till omgivningen påverkas den av hennes brukande. Som tydligt exempel har det samiska brukandet genom renens betning och långa vandringar präglat det landskap som vi idag betraktar som fjällvärld, men också i landskapet påverkat ekologin och artinnehållet på ett påtagligt sätt.

Markområden har genom alla tider påverkats av människans brukande och levnadssätt och det är genom den påverkan och det samspelet som landskapets karaktär präglas. Laponias landskap bär fortfarande spår från äldre tiders brukande, som t.ex. mjölkningsvallar och visten, men påverkas även idag av brukandet. Förutom de rent fysiska avtrycken utgörs landskapet också av de mentala avtryck som ett område skapar hos människan. Människor förknippar ett område eller en plats med sina egna tankar, minnen och associationer.

I vårt traditionella sätt att tänka ses landskapet ofta antingen som den omgivning där mänsklig påverkan märks och går att mäta, beskriva eller diktera eller tvärtom som områden där den upplevda frånvaron av mänsklig påverkan och tydligheten i naturen egna fenomen är mer påtaglig. Landskapet är ofta förknippat med odlandet, jordbrukslandskapet och boskapsskötseln. I nordligaste Sverige, främst området innanför kustremsan, ansågs marken vara en öde vildmark innan industrialismen med järnvägsbyggnad, vattenkraft, gruvsdrift m. m. satte sina spår. Den samiska närvaron i området påverkade inte nämnvärt bilden av fjällen som ödsliga och vilda. Synsättet på Laponia som ett relativt naturligt landskap var också en viktig utgångspunkt för de nationalparker och naturreservat som inrättats och gäller sannolikt som dominerande bild för hur landskapet betraktas idag av flertalet människor i Sverige. Samtidigt finns en växande insikt om att människan och landskapet är intimt förknippade genom en ömsesidig anpassning. Denna bild bör stödjas i den fortsatta förvaltningen av Laponia som kombinerat natur- och kulturvärldsarv och insikten om att den samiska rennäringen är en viktig utgångspunkt för landskapets värden måste lyftas fram.

Laponia är en del av en större helhet

Laponia är ett 9 400 kvadratkilometer stort område, skyddat bl.a. som nationalparker och naturreservat. Laponias gränser kan ur samiskt perspektiv betraktas som konstruerade. För samebymedlemmarna som brukar Laponia utgör världsarvet bara en del av det område av vilket man lever och är beroende av.

Utan de delar av samebyns marker som ligger utanför Laponia skulle det inte finnas någon fungerande rennäring i världsarvet och därmed inget världsarv. För samerna utgör Laponia således bara en del av en större ekonomisk och naturgeografisk helhet som möjliggör överlevnad och utveckling. Även för många av naturens värden, t.ex. Ráhpavuobmes storälgar, krävs omfattande omland.

Även på andra sätt utgör Laponia en del av en större helhet. Laponia är bara en del av Gällivare och Jokkmokk kommuner och utvecklingen i övriga delar i kommunerna hänger naturligtvis samman med världsarvets framtid. Det går alltså inte att skilja Laponia från det omgivande samhället, vare sig på lokal, regional, nationell eller global nivå.

1.11.3 Hållbarhetsperspektivet

Laponia ska vara hållbart! Förvaltningen har genom tiderna byggt och ska fortsätta bygga på att våra resurser ska användas på ett sätt som är långsiktigt hållbart och därigenom säkerställer att den nuvarande generationens behov uppfylls utan att de kommande generationernas behov äventyras.

För att Laponia ska vara långsiktigt hållbart är det särskilt tre förhållanden som måste bedömas samlat och balanserat:

- Miljömässig hållbarhet, som handlar om att långsiktigt bevara vattnens, jordens och ekosystemens produktionsförmåga samt att minska påverkan på naturen, kulturmiljön och människans hälsa
- Social hållbarhet, som handlar om att bygga ett långsiktigt stabilt och dynamiskt samhälle där grundläggande mänskliga behov uppfylls.
- Ekonomisk hållbarhet, som handlar om att hushålla med mänskliga och materiella resurser på lång sikt.

I hållbarhetstänkandet är sektorsövergripande arbete och insatser centrala. Detta betyder att en samlad bedömning och värdering av en åtgärd eller aktivitet alltid ska göras för att avgöra vad som är den mest hållbara lösningen. För Laponia innebär det konkret innebära att den ~~nya~~ förvaltningsorganisationen ska värdera material- och transportval på nya sätt. Om t.ex. en bro måste rustas innebär det att bron kanske behöver flyttas och leden dras om för att samtidigt kunna tillgodose både ledturismens och rennäringens behov.

Hållbarhetsperspektivet förutsätter medvetna val.

1.11.4 Utvecklingsperspektivet

Laponia är ett kombinerat natur- och kulturvärldsarv som bygger på en kombination av både bevarande och utveckling. Världsarvet har - till skillnad från många andra världsarv – en specifik näring i form av rennäringen som grund för utnämningen. Det är därför viktigt att denna har möjlighet att hållbart utvecklas i området. Denna utveckling kan inte ske i ett vakuum, utan möjligheterna måste ses i ett sammanhang där rennäringen, liksom andra näringar, successivt utvecklas och förändras.

Utöver rennäringen bedrivs även andra näringar med koppling till världsarvet, t.ex. den viktiga besöksnäringen. Parterna ser möjligheterna att förädla produkter från området - bär, kött, fisk – har en potential för framtiden.

Det är viktigt att den samiska befolkningen har möjlighet att fortsatt bedriva och utveckla rennäringen och liksom den övriga befolkningen som bor och verkar i och kring världsarvet kan behålla och utveckla hållbara näringar, både traditionella som nya möjliga, för att kunna leva, bo och försörja sig. Sådana möjligheter bidrar även till att viljan att skydda och vårda området för framtida generationer ökar, även hos dem som inte har en direkt och kulturell anknytning till Laponia.

1.11.5 ~~Den nya~~ förvaltningen – Laponiatjuottjudus

För att förvalta världsarvet Laponia i enlighet med denna förvaltningsplan, har Laponiaförvaltning – Laponiatjuottjudus – skapats. Det är en förening av de parter som har största intressen i området: de berörda samebyarna, Jokkmokk och Gällivare kommuner samt staten genom Länsstyrelsen i Norrbottens län och Naturvårdsverket. Laponiatjuottjudus har en samisk majoritet i styrelsen och en operativ organisation för det praktiska arbetet. Föreningen har sin bas i Jokkmokk, men arbetar med teknik och arbetsmetoder i hela Laponia. För att säkerställa att många intressen möts och kan påverka förvaltningsarbetet, och därmed skapa förutsättningar för att förvaltningen hela tiden kan anpassa sig efter förändrade förutsättningar (en adaptiv förvaltning). Två grundläggande arbetssätt är searvelatjna – en arena för gemensamt lärande och en lärandeprocess – och rådedibme – rådslaget. Konsensus – det gemensamma beslutsfattandet – är en ledstjärna. Det övergripande målet för förvaltningen är:

Världsarvet Laponia förvaltas på ett sådant sätt att dess värden säkerställs för framtiden. Världsarvet är en tillgång för utveckling. Förvaltningen av världsarvet är gemensam och sker med respekt för de ingående parternas olika förutsättningar och i enlighet med förvaltningsplanen. Förvaltningsarbetet är en lä-

randeprocess (searvelatjna) som hela tiden utvecklas och förnyas med värdegrunden som bas. Laponiatjuottjudus är ett föredöme för förvaltning av natur- och kulturvärden.

1.12 Utvärdering av förvaltningsplan och förvaltningsorganisation

Laponiatjuottjudus har successivt byggts upp från 2011. Förvaltningsorganisationen har en form som säkerställer att förvaltningen är gemensam förvaltning med en hög grad av lokalt inflytande. I organisationen finns olika former av rådsfunktioner som bidrar till detta.

2016 genomförde PwC en utvärdering av organisationsstrukturen av föreningen Laponiatjuottjudus "Laponiaförvaltningen – en utvärdering". Utvärderingen fokuserade främst på organisationens uppbyggnad, och inte på hur skötselplanen fungerade i praktiken. Den utvärderingen ledde inte till några förändringar i uppbyggnaden av organisationen.

Både den och den utvärdering som Statskontoret genomförde under hösten 2024 och vintern 2025 "En översyn av förvaltningen av världsarvet Laponia 2025:10" och den rapport som Unescos expertgrupp skrev efter sitt besök i världsarvet våren 2024 betonar att en ny förvaltningsplan behöver tas fram för världsarvet skyndsamt; att redaktionella förändringar inte är tillräckliga.

Utvärderingen av förvaltningen ska ske med stöd av externa granskare. Huvudmännen för förvaltningsorganisationen ska gemensamt besluta om formerna för utvärderingen och vad som ska utvärderas. Utvärderingarna bör ske vart femte år.

1.13 Förvaltningsplanens giltighetstid

Världsarvets förvaltningsplan och skötselplan bör revideras när det bedöms att den inte ger stöd till att uppnå världsarvets syfte eller målsättningar för kultur-, natur- och upplevelsevärden.

Partsrådet beslutar om och när revidering ska ske.

Styrelsen ansvarar för att bryta ned förvaltningsplanen el skötselplan i långsiktiga planer och kansliet arbetar utifrån styrelsens målbilder, fram konkreta, målsatta arbetsplaner för en period av 1–3 år beroende på vilket område som avses, dvs verksamhetsplanen. Arbetsplanerna utarbetas av Laponiatjuottjudus operativa delar och beslutas av styrelsen.

2. Människa och landskap – natur och brukande

Laponia kan beskrivas på många olika sätt. I förvaltningsplanen tas ett helhetsgrepp över världsarvet och beskrivningen av Laponia. Detta kapitel utgår därför också från människa, landskap, natur och brukande.

Det viktigaste samlade intrycket av Laponia är mångfalden - mångfalden av naturtyper, av klimatiska miljöer och naturgeografiska och geologiska formationer, mångfalden av växtsamhällen, växtarter, djurarter och mänskliga förhållningssätt till detta landskap. Till detta varierande landskap har människan under långa tidsrymder anpassat sig genom ett mångsidigt bruk av landskapets resurser, ett nyttjande som även har påverkat och präglat landskapet.

Sedan inlandsisen smälte undan har människan nyttjat det område som nu kallas Lapponia. Vildrensjägare, renskötare, fiskesamer, nybyggare, skogsarbetare, vattenrallare, turistentreprenörer – alla har brukat markerna utifrån sin specifika kunskap och sina behov. Nyttjandet är ofta kopplat till den stora geologiska och ekologiska variationen i landskapet, även om de människor som levt och verkar i området har använt andra ord än de vetenskapliga.

För vildrensjägaren och renskötaren styrdes och styrs livet av renens vandringar mellan fjällberggrundens rika sommarmarker och urbergets fattigare lavmarker vintertid. I en nomadisk livsform har det varit nödvändigt att året runt finna mat längs färdvägarna, genom jakt, fångst, fiske, samlande eller genom att lägga upp förråd. I allt detta har det vuxit fram en stor lärdom om miljön, en kunskap som till stor del gått i arv till dagens renskötare. I ett landskap som mer än halva året är täckt av snö har dessutom kännedom om snö och is varit en traditionell kunskap för överlevnad.

För fiskesamer och bofasta har kunskapen om vattendragens fiskarter och deras liv varit nödvändig, liksom om tamboskapens beroende av betesmarker och slåttermarker. För alla människor som använt området har kunskaper om att färdas och transportera på barmark, på vatten och på snö varit livsviktig.

Världsarvet Lapponia och dess närmaste omland är ett landskap som speglar många typer av nyttjande av naturen och dess resurser genom historien. Där människan antingen har levt i nära samspel med naturen, som i den samiska kulturen, eller där människan velat utnyttja mesta möjliga av vad naturen har att ge, som vid vattenkraftexploateringarna.

Lapponia är samtidigt ett landskap med höga fjäll, skogar, myrar, fjällhedar, vatten, djur- och växtliv som bevarats i ursprungligt tillstånd. Områdets naturlighet och dess höga geologiska och biologiska värden har varit grund för bildande av nationalparker och naturreservat och för utnämningen till världsarv.

Ett väldigt område som Lapponia kan betraktas ur många perspektiv, varav några kommer beskrivas nedan. Bilden av världsarvsområdet är olika om området ses med renskötarens, geologens, botanikerns, fjällvandrarens eller fiskarens ögon. Följande kapitel ger olika perspektiv av världsarvet Lapponia, för att därigenom ge en helhetsbild.

2.1 Karaktäristik av nationalparker, naturreservat och övriga områden

2.1.1 *Sarek nationalpark*

Nationalparken bildades 1909 i syfte att bevara ett utpräglat högfjällslandskap i dess naturliga tillstånd.

Landskap

Sarek är ett utpräglat högfjällslandskap med höga spetsiga toppar och djupa dalgångar. I nationalparken finns omkring 200 fjällmassiv, varav närmare hälften når 1 800 meter, samt sex av Sveriges tretton fjäll över 2000 meter. Nivåskillnaden mellan toppar och dalgångar är extrema, i vissa dalar 1 300 meter. Den hårda och mörka bergarten amfibolit dominerar, vilket förklarar fjällens höjd och skarpa kammar och ger kontrast till de mjukare formerna hos Pad-

jelantas/Badjelánnda kalkberggrund.

Nationalparkens största dalgång är Ráhpavuobme (Rapadalen). Genom dalen avvattnar älven Ráhpäädno ett trettiotal av nationalparkens närmare 100 glaciärer och transporterar enorma mängder slam till sjön Lájtávrré i dalgångens mynning. Processen har skapat Ráhpääno suorgudahka (Lájtávrrédeltat), som är ett växande myller av myrsträngar och fastmark, kanaler och laguner. Deltat med omgivande höga fjällväggar är en mycket väsentlig del av fjällområdets natur, men ingår idag inte i nationalparken.

Naturtyp	Areal
Block- och hållmark	75 598 ha
Fjällhed	69 209 ha
Fjälläng	15 566 ha
Myr	4 237 ha
Fjällbjörkskog	10 893 ha
Barrskog	2 734 ha
Glaciärer och permanenta snöfält	15 995 ha
Vatten	4 426 ha
Totalt	198 658 ha

Vegetation

Kalfjäll och blockmarker med sparsam växtlighet upptar en stor del av Sareks yta. Högt uppe finns lavar och mossor, dvärgvide och enstaka gräs och örter, som isranunkel. Längre ned på sluttningarna sluter sig växttäcknet till gräs- och rishedar, de senare med dvärgbjörk, vide, enbuskar och blåbär. I de djupaste dalarna breder fjällbjörkskogen ut sig, framför allt i Ráhpavuobme där ett gynnsamt lokalklimat skapar ett drivhus i sommarens långa dagsljus. Kontrasten är stor mellan de snöfläckiga, vindpinade fjällhedarna och dalens frodiga grönska. I öppningar i björkskogen på fuktiga marker finns högväxta blomsterängar med smörboll, nordisk stormhatt, midsommarblomster och rödblåra.

Sarek ligger nästan helt ovan barrskogsgränsen. Endast i den sydligaste delen finns tallskog som här bildar en gles gammelskog.

Djurliv

En stor del av djurlivet är koncentrerat till dalarna, som är frodiga livsnervar i ett annars kargt landskap. Ráhpavuobme är känd för sina storväxta älgar, som vandrar ut ur parken först efter älgjakten på senhösten. Sareks älgstam är den enda i Sverige, och förmodligen i Europa, som i praktiken är fredad från jakt. Andra större däggdjur i Sarek är björn, järv och lo.

Även fågellivet är rikast i dalarnas björkskogar och nära vattendragen. Lövsångare, bergfink, gulärta, blåhake och svartvit flugsnappare är typiska. I småsjöar och laguner finns gott om kricka, sjöorre, bläsand, vigg och annan sjöfågel och på fjällhedarna är ängsbiplärka, lappsparr, ljunpipare, fjällpipare och fjällripa vanliga. Även rovfåglar som kungsörn, fjällvråk, stenfalk och jaktfalk hör till Sareks fågelfauna.

Nyttjande

Sarek är sommarbetesmark för Jáhkågaska tjiellde, Tuorpon och Sirges.

För vandrare är Sarek förmodligen Sveriges mest krävande fjällområde. Markerade leder eller

turiststugor finns inte – förutom en sträcka av Kungsleden i den sydöstligaste delen – och endast ett fåtal broar underlättar övergångar av vattendrag. En stor andel av besökarna tar sig fram på en relativt begränsad yta i de genomgående dalgångarna.

I Sarek har under lång tid, forskning bedrivits inom olika vetenskapliga ämnesområden.

2.1.2 Padjelanta/Badjelánnda nationalpark

Nationalparken bildades 1962 med syfte att bevara ett på sjöar och vidsträckta hedar rikt fjälllandskap i dess naturliga tillstånd.

Landskap

Det samiska namnet Badjelánnda, ”höglandet”, beskriver väl denna högslätt på ca. 700 meters höjd. Slätten består av vida fjällhedar och flacka sänkor mellan mjukt böljande fjäll. Två stora sjöar, Virihávrrre och Vásstenjávrre, ligger centralt i parken och har ett speciellt utseende genom öppna vidder på den skoglösa fjällslätten. I parkens södra del finns flera höga fjällmassiv. Det högsta är Jiegnáffo på drygt 1 800 meter med utsikt ända till Lofoten på Norges atlantkust vid bra väder.

Berggrunden i Padjelanta/Badjelánnda består till stor del av lättvittrade, kalkrika bergarter, vilket visar sig i den rika fjällfloran. Ett särskilt inslag är den ultrabasisiska serpentinstenen, känd för sitt innehåll av tungmetaller. Intressanta är också de plana kisuristerrasserna i nordost, en gång deltan i en smältvattensjö som bildades när inlandsisen smälte för 7 000 år sedan.

Naturtyp	Areal
Block- och hällmark	19 799 ha
Fjällhed	121 913 ha
Fjälläng	19 872 ha
Myr	3 876 ha
Fjällbjörkskog	745 ha
Glaciärer och permanenta snöfält	2 662 ha
Vatten	31 683 ha
Övrigt	3 ha
Totalt	200 233 ha

Vegetation

Padjelanta/Badjelánnda ligger nästan helt ovan skogsgränsen. Tack vare markens innehåll av kalk upptar gräsängar och gräshedar en stor del av högslättens yta och bidrar till dess öppna karaktär. Endast mindre ytor i nordost är beväxta med fjällbjörkskog. Parken är känd som ett av de mest blommande fjällområdena i Sverige, med mer än 400 arter kärlväxter. Ängarna och fjällsluttningarna söder om Virihávrrre hyser arter som fjällsippa, fjällarnika, snöfryle, lapsk alpros, brandspira, fjällklocka och fjällblära. I branten Áralábddå, vid Vásstenjávrres norra strand med dess kalkklippor, högörtängar, videsnår och hedar, växer rariteter som smalviva, purpurknipprot och kransrams. Andra rariteter är raggfingerört, grusnarv och ishavsgentiana som i Sverige endast finns här.

Djurliv

Padjelantas/Badjelánndas fågelfauna har flesta av kalfjällets och fjällsjöarnas arter. Karaktärsarter på fjällheden är ljunghpipare, ängsbiplärka och stenskvätta men man ser även fjällripa, fjällpipare och småspov. I områden med vide och småsjöar finns ofta gott om änder, t.ex. al-fågel, kricka och sjöorre, samt vadare som smalnäbbad simsnäppa, brushane, mosnäppa och rödbena. Vanliga småfåglar i vide- och björkregionen är gråsiska, lövsångare, lappsparv, blåhake och rödvingetrast. Fjällvråk och fjällabb är ganska vanliga under lämmelår, då även den sällsynta fjällugglan kan häcka. Intressanta är också fjällgås, jaktfalk, kungsörn, havsörn och dubbelbeckasin. Padjelantas/Badjelánndas däggdjur är få både till art- och individantal. På sommaren vandrar älg in och järv och fjällräv förekommer.

Nyttjande

Padjelantas/Badjelánndas gräshedar och ängar är viktiga betesmarker för renarna i de tre samebyarna Tuorpon, Jåhkågaska tjiellde och Sirges som alla har sina sommarvisten i nationalparken.

Nationalparken är på grund av den relativt mjukt kuperade terrängen förhållandevis lätt att vandra i. En genomgående vandringsled finns med utgångspunkter från Rijtjem i norr och Huhtán/Kvikkjokk i söder. Längs vandringsleden finns stugor och i Stáloluokta finns en större fjällstation.

2.1.3 Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke nationalpark

Nationalparken bildades 1909. Det ursprungliga syftet var att skydda vattenfallet och dess källsjöar. År 1919 beslutade riksdagen att bryta ut hela sjösystemet ovanför vattenfallet ur nationalparken. Omfattande vattenkraftexploatering har sedan skett. Den nuvarande parkens syfte är att bevara ett högnordiskt fjällandskap i dess naturliga tillstånd.

Landskap

Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke nationalpark består i huvudsak av två delar, en nordlig och en sydlig del på ömse sidor om Áhkájávrrer regleringsmagasin. Den norra delen bildar en långsträckt fjällrygg med flera krön mellan Áhkájávrrer och Dievssavággi. Gállaktjåhkkås högsta punkt ligger på drygt 1 800 meters höjd. Dievssavággi, som bildar nationalparkens gräns åt norr, är en smal och djupt nedskuren dalgång som hör till de mest karaktäristiska i de svenska fjällen.

I den södra delen är fjällterrängen mer varierad. Fjället Áhkkás branta toppar och glaciärer når över 2 000 meters höjd. Fjällmassivets resning framstår särskilt tydligt genom att det ligger avskilt från andra fjäll. Öster om Áhkká breder den sjörika höglätten Gássaláhko ut sig på ca 900 meters höjd, arktiskt karg och mycket svårframkomlig på grund av extrema blockanhopningar. Sydost om Gássaláhko sänker sig terrängen i den mer än milslånga, raka dalgången Guhkesvágge, som bildar gräns mot Sarek.

Ett av fjällvärldens mest intressanta istidsdeltan ligger väster om Áhkká. Deltat är uppbyggt av mäktiga avlagringar av sand och grus i en serie jämna terrasser och avslutas med en 50 meter hög front. De högre terrasserna är perforerade av djupa dödisgropar som bildades när inbäddade isblock smälte undan.

Block- och hållmark	28 225 ha
Fjällhed	57 152 ha
Fjälläng	6 465 ha
Myr	1 280 ha
Fjällbjörskog	14 550 ha
Barrskog	3 295 ha
Glaciärer och permanenta snöfält	5 564 ha
Vatten	11 430 ha
Övrigt	95 ha
Totalt	128 056 ha

Vegetation

Nationalparkens berggrund är kalkfattig och vegetationen relativt artfattig. Block- och hållmark och öppen fjällhed upptar stora arealer. Ett intressant inslag i vegetationen är den vackra gammeltallskogen vid vägen in mot Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke och i dalgången norr om själva fallet. Den är en utpräglad barrskogsutpost mot väster och ger med grova, högåldriga träd och silverfärgade torrfuror en anslående inramning av fjällen. Tallskogen är ca. 3000 hektar stor, och de äldsta tallarna är över 500 år gamla.

I parkens lägre delar finns betydande arealer fjällbjörskog, mest av hedtyp, men på sydslutningarna mot Áhkájávrru och i Dievssavággi är björskogen av frodig örttyp

Djurliv

Av större däggdjur förekommer älg, järv, björn och lo. Sjöfågelfaunan är relativt fattig medan småfåglarna har normal artsammansättning för fjällområden av alpin karaktär. Till karaktärsarterna hör snösparv, lappsparv, stenskvätta, ljunpipare och fjällripa.

Nyttjande

Området ingår i samebyarna Sirges och Unna tjerusj sommarbetesland.

Genom nationalparken går den hårt reglerade Julevädno (Luleälven) med kraftverk, dammar och magasin. Trots detta, och att det berömda vattenfallet numera är borta, innehåller den stora nationalparken – Sveriges tredje största – mycket av intressant och relativt lättillgänglig fjällnatur. Bilväg finns längs Stuor Julevädno fram till nationalparken och längs Áhkájávrru norra strand. Kungsleden går norrut genom den nordliga delen av parken.

2.1.4 Muddus/Muttos nationalpark

Nationalparken bildades 1942 med syfte att bevara ett skogs- och myrlandskap i dess naturliga tillstånd.

Landskap

Muddus/Muttos består av vidsträckta, skogs- och myrvidder med enstaka, flackt koniskt formade berg. Jämfört med Sjávnjas myr- och skogsland, en bit västerut, är bergen lägre och ligger glesare och endast ett par toppar i nordväst höjer sig över skogsgränsen. Muddus/Muttos domineras istället av ett sammanhängande centralt myrområde som till sin ytvidd är nästan lika stor som Sjávnjas centrala myrkomplex.

Terrängen sluttar genom nationalparken ned mot Stuor Julevädno (Stora Luleälv) och faller slutligen 200 meter mot älvdalen. I denna sluttning finns parkens enda verkligt dramatiska terräng i form av en serie djupa klyftdalar. I en av dessa, Gähppogårsså , rinner Muttosädno som avvattnar nästan hela nationalparken. Älven faller 42 meter i Muddusagahtjaldak (Muttosfallet) för att sedan fortsätta vidare i en djup kanjon ner till Stuor Julevädno. Terrängen vid kanjonen är vild och oländig med upp till 100 meter höga, lodräta dalsidor. Liknande dalar utan större vattenföring finns i sluttningen österut.

Naturtyp	Areal
Block- och hållmark	391 ha
Fjällhed	104 ha
Myr	19 926 ha
Fjällbjörskog	436 ha
Barrskog	28 411 ha
Vatten	1 895 ha
Övrigt	3 ha
Totalt	51 166 ha

Vegetation

Muddus/Muttos myrkomplex är relativt grunda och innehåller gott om fastmarksholmar. Mer än halva myrarealen utgörs av strängflarkkärr och strängblandmyrar. De bildar ett rutnät av omväxlande fast och lös mark som är mycket svårframkomlig. Det stora centrala myrflaket är rikt på sjöar och vattendrag. Här växer vanliga arter som flaskstarr, trådstarr, hjortron och odon. Mindre vanliga arter är glansvide, svarthö, fjällruta och myrbräcka. På klippväggarna i Muttosjåhkå kanjon finns en intressant flora med fjällnejlika, fjällkattfot och polarblåra.

Det ursprungliga svenska tajgalandskapet är förändrat i grunden genom skogsbruk och vägar, men kan fortfarande upplevas i Muddus/Muttos nationalpark. En orsak till att Muddus/Muttos undgått avverkningar är att det centrala vattendraget Muttosädno inte kunnat användas för flottning. De praktfulla gammelskogarna med grova träd, torrakor och sotade stubbar efter talrika skogsbränder bidrar starkt till nationalparkens vildmarkskaraktär. Granen dominerar i de centrala och västra delarna av området medan tallen härskar i söder och öster. Även blandskogar av gran, tall och björk förekommer på många platser i parken. Den högsta åldern på levande tall har uppmätts till över 720 år.

Djurliv

Av de stora rovdjuren finns i Muddus/Muttos en fast stam av björn och enstaka exemplar av lo och järv. Älg och mård är relativt vanliga och även uttrar förekommer vid de många vattendragen. Fågelfaunan är artrik, speciellt vad gäller simfåglar och vadare. Sångsvanen är sedan länge något av Muddus/Muttos karaktärsfågel och häckar i de centrala myrmarkerna. Knipa är typisk för sjöarna, grönbena och trana för myrarna. Till de mindre vanliga arterna hör salskrake, sädgås, myrsnäppa och dvärgbeckasin. Bland rovfåglarna märks fiskgjuse och blå kärrhö, men även kungsörn och pilgrimsfalk förekommer regelbundet. I barrskogen bor pärluggla och slaguggla. Tjäder och järpe hör till de vanliga skogsfåglarna.

Nyttjande

Muddus/Muttos är vinterbetesland för Unna tjerusj och Sirges och sommarbetesland för Gällivare skogssameby.

Nationalparken är väl tillrättalagd för vandrare. I södra delen finns ett system av stigar och stugor som kan nås från sydväst och sydost. Längs inlandsvägen finns även den gamla rallartigen mellan Bårjås/Porjus och Jiellevårre/Gällivare som är upprustad av Gällivare hembygdsförening och Porjus arkivkommitté. Ett fågeltorn vid Muttosluoppal ger överblick över myrvidderna.

2.1.5 Sjävnja naturreservat

Naturreservatet bildades 1986. Syftet är att skydda ett område av väsentlig betydelse för kännedomen om det övre skogslandets, myrarnas och fjällens natur. Därvid ska särskilt det rika djurlivet, de unika myrkomplexen och de naturgeografiska elementen bevaras.

Landskap

Sjävnja är Sveriges näst största naturreservat och innehåller landets och Europas största myrkomplex. I de östra delarna är myrarna terrängtäckande och sträcker sig, blandade med sjöar och fastmarksholmar, över närmare 25 000 hektar. Även i Sjävnjas centrala delar finns omfattande myrar i terrängens lägre partier. Här är dock slättlandet brutet av ett flertal skogklädda berg och lågfjäll.

I naturreservatets västra del höjer sig landskapet till ren fjällterräng med högsta topparna på över 1 700 meters höjd över havet. Övergången från myrmark till fjällterräng är på vissa platser tvär med 400 meters höga fjällsidor som stupar brant ned i myren. Skillnaden mellan fjällterrängens urbergrund och fjällberggrunden åskådliggörs mycket väl i denna övergång där landskapet också är särskilt dramatiskt och storslaget.

Trots de vidsträckta myrarna är Sjävnja inget enhetligt våtmarksområde. Det förändras efter den 12 mil långa öst-västliga utsträckningen och genom övergången från bergkullslätt till fjällterräng. Inom detta, obrutna naturlandskap finns naturkvalitéer av unikt slag knutna till våtmarker, skogar, djur- och växtliv. Dessutom finns intressanta geologiska terrängformer som isälvsavlagringar och tundrapolygoner.

Naturtyp	Areal
Block- och hållmark	17 916 ha
Fjällhed	80 545 ha
Fjällläng	5 869 ha
Myr	46 739 ha
Fjällbjörkskog	52 425 ha
Barrskog	55 173 ha
Glaciärer och permanenta snöfält	2 078 ha
Vatten	20 646 ha
Övrigt	67 ha
Totalt	281 459 ha

Vegetation

Sjävnjas största myr, Sjävnjaape, karaktäriseras av enorma områden med trädlösa sträng-

blandmyrar. På strängarna växer dvärgbjörk och skvattram i ett tätt knähögt skikt. Även hjortron, kråkbär och blåbär förekommer rikligt. Närmare fjällen finns palsmyrar som är en typisk förekomst i områden med strängt arktiskt klimat. Palsarna är uppressade torvkullar med ständig kärna av is. De bildas på myrar i snöfattiga lägen där tjälen bara smälter i ytskiktet under sommaren.

I Sjävnja finns även omfattande gammelskogsområden. Den sammanlagda barrskogsarealen uppgår till drygt 50 000 hektar. Blandade skogar med gran, tall och inslag av björk överväger men även rena tall- och granbestånd är vanliga. Huvuddelen av skogen består av äldre generationer, vilket för tallens del innebär exemplar som är 300 – 400, ibland upp till 500 år gamla. Bestånden har genom det stora inslaget av grova, gamla träd, torrträd och lågor ofta stark urskogskaraktär. En annan viktig skogstyp är fjällbjörkskog som förekommer i ungefär samma omfattning som barrskogen och främst i områdets västra del.

Djurliv

Få om något område i fjällen och det fjällnära landskapet hyser så många olika arter ryggradsdjur som Sjävnja. Över 150 fågelarter förekommer varav 100 häckande. Ett femtiotal av dessa är direkt knutna till våtmarkerna. Bland häckande fåglar märks havsörn, kungsörn, jaktfalk, blå kärrhök, sångsvan, trana, sädgås samt änder, skarvar och lommar. Många vadare häckar och typiskt är att arter som myrspov, smalnäbbad simsnäppa och kärrsnäppa är vanliga på de högt liggande myrarna medan de lågt belägna i barrskogen hyser arter som gluttsnäppa, svartsnäppa och skogssnäppa. Älgen är vanlig i Sjävnja och här finns också björn, lo, järv, bäver och utter.

Nyttjande

Sjävnja är en viktig del av samebyarna Unna tjerusj och Baste čearru renbetesland. I de östra delarna av naturreservatet finns det några gamla boställen som idag är fritidsbostäder.

Det obrutna landskapets storlek – fem gånger större än Muddus/Muttos nationalpark – ger en särskild karaktär av ursprunglighet och orört land. Förutsättningarna för naturupplevelser är goda, men den krävande terrängen och de stora avstånden gör att området är förhållandevis lite besökt. Kungsleden går igenom den västra delen och i den östra finns en cykelstig. Vidare finns några skoterleder.

2.1.6 Stubbá naturreservat

Naturreservatet bildades 1988 och utvidgades till nuvarande omfattning 1996. Syftet med reservatet är att bevara landskapets opåverkade karaktär så att gammelskogen och de olika fjäll- och fjällnära naturtypernas ekosystem får utvecklas naturligt. Syftet är även att – inom ramen för detta mål – ge möjlighet till naturupplevelser, friluftsliv och vetenskaplig forskning i orörd natur.

Landskap

Stubbá naturreservat ligger som en sammanbindande länk mellan Muddus/Muttos nationalpark och Sjävnja. Landskapet är likartat det i Muddus/Muttos och består främst av flacka områden med myrar och sjöar. Enstaka berg höjer sig över slätten varav ett par når upp över skogsgränsen och har toppar med fjällhed. Längst i söder finns ett mer sammanhängande kuperat avsnitt som går över i bergsområde i Muddus/Muttos.

Naturtyp	Areal
Block- och hållmark	87 ha
Fjällhed	171 ha
Myr	14 186 ha
Fjällbjörkskog	518 ha
Barrskog	17 349 ha
Vatten	1 069 ha
Övrigt	28 ha
Totalt	33 409 ha

Vegetation

Stubbås myrmarker består av strängblandmyrar av samma slag som i Muddus/Muttos och Sjävnja. Särskilt de västra delarna har stora sammanhängande myrkomplex som ligger i mossaker med sjöar, gölar och mindre fastmarksholmar. Flarkkärr med stora flarkar är vanliga liksom sumpskogar längs vattendrag. Framför allt på bergens sluttningar finns stora arealer litet påverkad barrskog av gran och tall och runt de högre bergens toppar finns bårder av fjällbjörkskog.

Djurliv

Fågellivet i Stubbá är typiskt för våtmarker och litet påverkade skogar i Lappland. Sångsvan, änder och vadare häckar i myrkomplexen och i barrskogen finns typiska arter som tjäder, pärluggla, lappmes och tretåig hackspett. Älg, björn, mård och utter hör till områdets däggdjursfauna.

Nyttjande

Stubbá är renbetesland för Unna tjerusj.

Inlandsbanan och E 45 mellan Jåhkåmåhkke/Jokkmokk och Gällivare/Jiellevárre går igenom naturreservatet som därigenom är lätt att besöka. Den upprustade Rallarstigen går in ett stycke i reservatets nordöstra del.

2.1.7 Övriga områden i Laponia

Ráhpaäno suorgudahka (Lájtávrrredeltat)

Ráhpavuobme (Rapadalen) är Sareks största dalgång. Dalen börjar mitt i parken och samlar tillrinnande vatten från ett stort antal sidodalar. Mitt i Ráhpavuobme rinner älven Ráhpaädnö som för med sig stora slammängder från ett trettiotal glaciärer. Slammet avsätts främst i Ráhpaäno suorgudahka (Lájtávrrredeltat) i sjön Lájtávrrre. I deltat, som är det snabbast tillväxande deltat i Sverige, grenar sig vattnet i ett komplex av älvfåror och laguner. Deltat bildar Ráhpavuobmes avslutning och omges av 600 meter höga fjällstup. Landskapsbilden är helt enastående och är den förmodligen mest kända och mest avbildade fjällmiljön i Sverige. Området har även ett rikt fågelliv, framför allt vad gäller änder och vadare och är upptaget på Ramsarkonventionens lista över våtmarker av internationell betydelse. Dalgången är även känd för sin population av stora älgar som betar i deltat och är även viktig lokal för björn, lo och järv.

Ráhpavuobme ligger inom Sarek-Mávas obrutna fjällområde.

Naturtyp	Areal
Block- och hållmark	104 ha
Fjällhed	56 ha
Fjälläng	243 ha
Myr	368 ha
Fjällbjörkskog	555 ha
Barrskog	7 ha
Vatten	585 ha
Totalt	1 919 ha

Tjuoldavuobme

Tjuoldavuobme (Tjuoltadalen) ligger i nordväst-sydostlig sträckning och ansluter till Sareks sydvästra gräns. Längst i väster ansluter gränsen till Padjelanta/Badjelánnda inom den del av området som kallas Buojdes. Tjuoldavuobme är känd på grund av sin litet påverkade karaktär vilket främst visar sig i de starkt urskogsartade skogarna. I dalens nedre del finns anslående gammelskogar av tall och gran och i den inre delen täcker björkskogar dalens sidor. Särskilt de nordvästra sluttningarna har yppiga ängsbjörkskogar. Likartad vegetation finns i Njo-atsosvágge, som ligger norr om och parallellt med Tjuoldavuobme. Tillsammans bildar de frodiga dalarna en av Sarekområdets viktigaste viltbiotoper. Här finns bl.a. älg, björn, järv och lo.

En del av Tjuoldavuobme ingår i naturreservatet Huhtán-Gábles/Kvikkjokk-Kablas fjällurskog. Hela dalen ligger inom Sarek-Mávas obrutna fjällområde.

Naturtyp	Areal
Block- och hållmark	3 239 ha
Fjällhed	7 955 ha
Fjälläng	1 895 ha
Myr	624 ha
Fjällbjörkskog	3 848 ha
Barrskog	1 479 ha
Glaciärer och permanenta snöfält	468 ha
Vatten	323 ha
Totalt	19 830 ha

Sulidälbmá

Sulidälbmá är ett område med alpina högfjäll och två av landets största glaciärer. Den östligaste av dessa har en areal om cirka 1000 hektar. Terrängformerna präglas av glaciärernas verksamhet vilket visas av markanta änd- och sidomoräner och andra former. Glaciären Sálajiegna har landets största glaciärport ur vilken smältvattenströmmen Lájrrojåhkå rinner. Vattendraget mynnar i sjön Bieskehávrrre och avsätter där ett delta, s.k. sandur av stort vetenskapligt intresse. Inom området finns även höga fjäll med toppar upp till 1870 meters höjd.

Vegetationen i området karaktäriseras mest av rishedar som övergår i ängsmarker och gräshe-
dar på högre höjd. Vid Bieskehávrrre finns högörtängar som, liksom det botaniskt intressanta
deltat, är artrika. Djurlivet är koncentrerat till deltat med dess sjöfågelfauna.

Sulidälbmá ligger inom Sarek-Mávas obrutna fjällområde.

Naturtyp	Areal
Block- och hållmark	4 977 ha
Fjällhed	9 773 ha
Fjälläng	2 186 ha
Myr	189 ha
Glaciärer och permanenta snöfält	3 924 ha
Vatten	819 ha
Totalt	21 868 ha

2.2 Den levande samiska kulturen och rennäringen

2.2.1 *Det samiska kulturlandskapet*

Någon gång under det första årtusendet e.Kr. började människorna att hålla tamrenar. Renskötseln blev så småningom samernas huvudnäring. Renarna användes som packdjur och dragare, vajorna mjölkades och kött och annat från renen togs tillvara. Människornas vanor blev tätt sammanlänkade med renarnas betesbehov. Samerna bodde i kåtor som lätt kunde rivas och resas, och man flyttade efter renarnas naturliga flyttningsvägar. Hjordarna var små och sköttes familjevis. Hjorden vaktades varje dag och människorna flyttade ofta för att undvika överbetning och infektioner hos djuren. När hösten kom gick rajden österut. Om vintern vistades man i barrskogen nära kusten, där det fanns gott om träd- och marklav. De spår som lämnades i markerna, var ofta svåra att återfinna.

Under 1900-talet övergick de renskötande samerna till att hålla större hjordar som sköttes av flera familjer tillsammans. På slutet av 1950-talet upphörde flyttningen med renraid mellan sommar- och vintervistet, istället började man att ta sig på annat sätt till sommarvistet. Man slutade också att mjölka vajorna vid den tiden. Det blev vanligt att bygga torvkåtor och så småningom började renvaktarstugor uppföras i visten.

Det samiska samhället genomgår fortfarande strukturomvandlingar och levnadsmönstren förändras. Detta innebär bl.a. att många platser som kan ses som speciellt viktiga delar av kulturarvet faller i glömska. Det samiska kulturlandskapet innefattar ofta värden och minnen som inte enbart består i lämningar skapade av människor.

2.2.2 *Livet i världsarvet*

Idag är renskötsel den näringsverksamhet som dominerar i Lapponia och som nyttjar marker av stor kulturell, social och ekonomisk betydelse för samebyarnas medlemmar. Landet och markerna representerar hemmet, historieboken, arbetsplatsen, skafferiet och bankkontot på samma gång. Det traditionella sättet att leva i en "blandekonomi" med rennäring, jakt och fiske som bas och utöver dessa vissa binärningar, har idag kompletterats så att det ofta är så att någon i familjen har ett arbete utanför basnäringen. Många renskötare söker också andra vägar, vidareutbildar sig och kombinerar en kompetens inom t.ex. ekonomi eller datorkunskap med rennärlingsarbetet. Rennärlingen är och kommer att vara ryggraden i byarnas verksamhet.

Elisabeth och Per Anders Vannar, Sirges

Den dyra friheten

– Nog skulle man syssla med något annat, egentligen. Säger Elisabeth Vannar fundersamt på min fråga om detta med renskötsel går runt. Men man trivs väl med detta, och värdesätter den frihet det här innebär. En dyr frihet.

Skuollá är beläget på gränsen mellan Badjelánnda och Sareks nationalparker. Här har Sirges sameby en större anläggning där de märker kalvarna i juli varje år. Arbetet tar ungefär en vecka. I år har man premiär för ett nytt sätt att fånga kalvarna. Istället för det traditionella lassot har nu alla spön med en ögla i änden. Nu gäller det att snara de små kalvarna. Ingen i hagen får använda lasso. Språket i hagen under de första timmarna är kanske inte något små barn borde höra. Efter några fumliga och trevande timmar med många misstag så börjar folk komma på tekniken. Arbetet går lugnt till och renarna går lugnt omkring i hagen.

Trots att vintern varit svår så har Per Anders och Elisabeth kalvar att märka. Barnen Sanna och Antaris har också stänger de försöker komma underfund med. I de allra flesta renskötarfamiljen har mannen eller kvinnan ett arbete, fast eller deltid. Men varken Elisabeth eller Per Anders arbetar med annat än renarna. Elisabeth säger att hon tidigare försökt kombinera renskötseln med fasta jobb. Men det fungerade inte. – Till slut gick det inte ens att ta vikariat. Det passade inte med det här.

De verkar inte särskilt bekymrade. Och klagar gör de inte.

– Om man trivs med något så satsat man på det. Och vi drar in på saker och ting. Leva enkelt, säger hon. När barnen var små och föräldrarna måste ut till renarna så ställde fastrar och farmor upp och tog hand om barnen, berättar hon. Utan dom hade det inte fungerat. För Elisabeth var omställningen stor. Då hon inte vuxit upp med renskötsel var det i början ett främmande sätt att leva. Men hon bestämde sig för att satsa på detta under de första åren. Och se om de fungerade. Och på den resan är de.

Liksom andra renhjordar idag så finns det inga större mängder med stora rentjurar i Sirges hjord. Forskare och ekonomer har räknat ut att det mest lönsamma är att sälja kalvarna. Liksom i andra samebyar så har de alltmer gått över till att sälja kalv. – Vi satsar inte så mycket på sarvslakten numera, säger Per Anders, allt vi säljer nu är enbart bonus. Per Anders berättar att det inte behövs så många sarvar i en renhjord. En på trettio räcker, tror han. Det här med sarvslakt tror de mera är en kulturell tradition inom byn. – Och den, säger Per Anders skrattande, kommer att vara kvar länge än. Fast nog skulle de ju vilja ha en hjord med många stora och ståtliga sarvar. Men så kommer det inte att bli. De hankalvar de nu märker kommer att säljas till slakt kommande vinter. – Ekonomiskt går det inte att spara handjuren till de är fullvuxna, säger Elisabeth. Alternativet är att jobba med något annat. Så de stretar på med en levnadsstandard som medel-svensson inte skulle kunna drömma om att leva på. De maskiner de har är inte precis nya. Skotrarna är gamla och det medför att Per Anders tillbringar mycket tid i garaget där han mekar och fixar med dom.

Vi sponsrar rovdjursstammen

En utgift som de också måste leva med är det svinn av renar som rovdjuren står för. De senaste tjugo åren har de ökat i antal och enligt forskare på området tar de minst tjugo procent av de renar de skulle ha kunnat slakta. Det här är något som förargar dem. – Nog kan jag tänka mig att någon av mina renar blir dräpta. Men nu är det för mycket, säger Per Anders. Det är vi som sponsrar Sveriges rovdjursstam. Jag gillar inte att bara jag skall betala. Det är mig och min ekonomi de tär på.

Per Anders menar att den enda lösningen är att minska antalet rovdjur till en nivå som han kan acceptera. Om han istället fått sälja de tjugo procent som försvinner så hade han kunnat leva bättre på detta. I kombination med jakt och fiske, säger han.

– Nog kan man bli förbannad när man hittar renar som dödats eller lemlästats. Men jag hatar ju inte rovdjur. Det vore ganska trist att aldrig se spår av att de finns, säger han.

Den ersättning staten betalar för de här förlusterna baseras inte på hur många djur de dräper. Idag utgår ersättning utifrån antalet rovdjur som finns inom respektive sameby. Ersättningen går inte direkt till renägarna, utan till samebyarna. Per Anders anser att systemet har stora brister. – Man hittar inte alla föryngringar. Och när det gäller örn och björn så baseras ersättningen på samebyns areal. Och rödräven, säger han, är

helt bortglömd. Den tar ju också kalvar. Men trots att han inte gillar systemet så anser han att det är bättre än det förra. Då grundades ersättningen på de kadaver man fann.

Kvotera turismen

Skuollá ligger inom västligaste Sarek. Österut börjar de många och trånga dalar som vindlar sig mellan topparna. Sommartid finns hela tiden vandrande turister som följer de orösade dalbottarna. Trots att det aldrig är horder av dom som finns där så utgör dom enligt Per Anders ett problem. Just juli månad, då renarna skall äta upp sig och lägga på hull för vintern störs de ideligen i sitt bete.

Den risk som de ser med att området nu blivit ett världsarv är att området kan bli mera känt och ett populärt mål, speciellt för sommarturismen. Om det utvecklar sig mot detta så vill de ha man kvoterar antalet vandrare. Detta för att ha möjlighet att styra och i någon mån reglera vandringsturismen i de känsligaste områdena.

– På vintern, från november till april spelar det ju inte någon roll, säger Per Anders. Men sommartid har jag sett att turister faktiskt flyttar med renar, precis som vi gör, när de kommer gående i dalbottarna. Han anser att det nu börjar vara i mesta laget med turister, speciellt inne i Sarek.

Sedan flera år tillbaka har paret inte bara märkt kalvarna med snitt i öronen. Till detta knipsar en bricka i örat på dem. Med hjälp av dessa kan de bl.a. se djurets ålder. De har också koll på vilka som de har kvar och vilka som försvunnit av olika anledningar. När morgonsolen börjar värma är det dags att släppa ut hjorden. Trots alla motgångar de första timmarna är de flesta nöjda med systemet med stänger. Och ett tecken på att märkningen gått lugnt till är att få kalvar blir kvar när hjorden släpps ut. De flesta springer upp på fjällsidan tillsammans med sin moder. För familjen Vannar väntar nu tältkåtan med mat och några timmars sömn. Innan nästa hjord tas in på kvällen.

Text: John Erling Utsi

2.2.3 Samebyarnas brukande av marken

Nio samebyar är i varierad utsträckning verksamma inom Laponia. Fjällsamebyarna Luokta Mávas, Tuorpon, Jåhkågaska tjiellde, Sirges, Unna tjerusj och Baste čearru samt skogssamebyarna Udtja, Slakka och Gällivare skogssameby. Fjällsamebyarna, med undantag av Luokta-Mávas, har en betydande del av sina marker och verksamhet inom Laponia. Världsarvets sydvästra hörn, delar av Sulidälbmá, ingår i Luokta-Mávas renbetesland men nyttjas inte i så stor utsträckning för renskötsel på grund av terrängförhållandena. Gällivare skogssameby har delar av sitt renbetesland i Muddus/Muttos (Laponias östra del), medan skogssamebyarna Udtja och Slakka endast har särskilda rättigheter i Laponia. Rättigheterna avser t.ex. skoteråkning och landningstillstånd i samband med fiske och renskötselarbete som normalt bedrivs utanför Laponia.

Organisatoriskt är samebyn att likna vid en ekonomisk samarbetsform med enskilda rennäringsutövare som bedriver renskötsel inom samebyns betesområde. Den är detaljerat reglerad genom rennäringslagen från 1971. Samebyn erbjuder emellertid också en social tillhörighet och utgör ett geografiskt område. Fjällsamebyarnas öst-västliga utsträckning kan uppgå från fem till tjugo mil från sommarland till vinterlandet, medan skogssamebyarna är något mer centrerade.

Samebyarna varierar i storlek och Sirges är den största. I byarna fanns 2008 drygt 360 renskötselföretag som i större eller mindre utsträckning brukar mark och vatten i Laponia. Det sammanlagt högsta tillåtna renantalet år 2009 för de aktuella fjällsamebyarna är 54 000 renar och för skogssamebyarna 10 800. Renantalet varierar cykliskt över decennierna, framför allt

beroende på klimat-, betes- och rovdjursförekomst.

Sameby	Medlemmar ca	Högsta renantal	Antal företag
Sirges (Si)	385	15 500	96
Tuorpon (Tu)	105	9 000	59
Unna tjerusj (UT)	130	8 000	50
Jåhkågaska tjiellde (Jå)	100	4 500	45
Gällivare skogs- sameby (Gä)	135	7 000	39
Baste čearru (BČ)	100	7 000	30
Luokta-Mávas (LM)	135	10 000	27
Udtja (Ud)	50	2 800	14
Slakka (Sl)	10	1 000	2

Fjällsamebyarna har sina åretruntmarker mellan riksgränsen mot Norge och odlingsgränsen. De inkluderar alltså en större del av Lapponiaområdet. Alla samebyar har vinterbetesmarker nedanför odlingsgränsen, men endast mindre delar av vinterbetesmarkerna berörs av världsarvsområdet.

Rennäringen utnyttjar landskapet årstidscykliskt, vilket betyder att alla marker inte brukas samtidigt utan under olika delar av året.

2.2.4 Dagens rennäring

Renskötsel är en näring, jämställd med andra areella näringar, som ska ge den enskilda rennäringsföretagaren en tryggad inkomst för sin och familjens försörjning. Dagens rennäring möter som alla näringar olika utmaningar som måste hanteras för att kunna överleva och ge ett ekonomiskt överskott. De aktiva renskötarna är de som kan utveckla renskötseln.

En väl fungerande och långsiktigt hållbar renskötsel förutsätter ändamålsenliga kalvningsland, fungerande flyttleder med rastbeten samt centrala sammanhängande säsongbetesområden för varje årstid. Den förutsätter också betesro, speciellt under kalvningstid och renens tillväxtperiod. Tillgången till tryggade vinterbetesmarker är en absolut förutsättning för näringen överlevnad. Dessutom kräver den enkla och tydliga regelverk, samt effektiva myndighetskontakter och snabba beslutsvägar vid t.ex. behov av skyddsjakt där rovdjur gör skada eller åstadkommer störning.

Rennäringen är en av de näringar som inte har någon kontroll över miljöfaktorer som väderlek och temperatur, betestillgänglighet och naturliga störningar. Det är i princip bara den egna arbetsinsatsen som kan kontrolleras.

Några av de utmaningar som är centrala för att rennäringen ska kunna utvecklas är möjligheterna att skapa en starkare ekonomi i renskötseln, att utveckla synen på rennäringen och att utveckla rennäringens infrastruktur.

En starkare ekonomi och förbättrad avkastning av rennäringen förutsätter bl.a. att de skador rovdjuren ger upphov till, både regleras genom tillräckliga ekonomiska ersättningar och möjligheter att hantera områden med särskilt höga rovdjurstryck eller skadegörande individer. Laponia är inte bara ett kärnområde för landets rovdjurförekomst, utan också ett kärnland för rennäringen. En annan förutsättning är att tillgången till vinterbetesmarker säkerställs och att skador genom t.ex. skogsbruk, undviks på dagens vinterbeten. Rennäringen ger i de kommuner som berör Laponia, upphov till fler arbetstillfällen än vad skogsbruket genererar.

Synsätten på rennäringen behöver även fortsättningsvis utvecklas, både externt och internt. Externt måste det faktum som nämns ovan, att rennäringen är en avsevärd och hållbar näring som genererar arbetstillfällen, få ett större genomslag vid planering av t.ex. skogsbruksåtgärder eller mineralprospektering och gruvverksamhet. Internt inom det samiska samhället måste fokus bli tydligare på rennäringen som just näring, och inte främst som en kulturell verksamhet. Det även om kopplingen mellan den samiska kulturen och rennäringen alltid kommer att vara central. Både produktionsmetoder och vidareförädlingsgrad måste utvecklas.

Rennäringen har slutligen ett behov av att ständigt förnya och utveckla den infrastruktur som behövs för att effektivisera arbetssätt och metoder. Det kan gälla allt från samordning av led- och dragningar och broetableringar med insatser för besöksnäringen till uppbyggnad av förädlingslokaler och slakterier.

2.2.5 Visten

Inom varje samebys område strövar och flyttas renarna mellan olika betesmarker. Det handlar ofta om långa avstånd mellan de olika områdena. För att kunna se till renen och utföra det arbete som är nödvändigt i renskötseln har de renskötande samerna ofta olika bostäder beroende på vart renen befinner sig. På lämpliga ställen har samebyn även låtit uppföra små-renvaktarstugor för gemensamt bruk. Det är en typ av enklare arbetsbostad som renskötarna använder när de samlar renarna eller på annat sätt arbetar i renskötseln.

Allra tydligast är detta under sommarperioden då fjällsamebyarnas medlemmar säger att de ”flyttar upp till fjälls”. Vissa familjer flyttar till fjälls några veckor under den intensivaste kalvmärkningsperioden medan andra bosätter sig i sommarvistet ända fram till hösten. Familjerna har sina bostäder i form av stugor, gámá (torvkåtor) eller låvdagoade (tåltkåtor). I varje sameby finns ett eller flera visten och dit återkommer familjerna varje sommar. För skogs-samebyarna är flytten mellan vistena inte lika tydlig, men ofta har familjerna flera hus som de pendlar mellan beroende på var renarna befinner sig.

Vistena har ofta en viktig social betydelse för de renskötande samerna, eftersom tiden efter kalvmärkningen är en period av hårt arbete men samtidigt med tid för sociala kontakter då samebyns medlemmar samlas. Vid sidan om arbetet med kalvmärkningen finns ofta tid för husbehovsfiske och binärningar som fiske och slöjd, där produkterna både säljs vidare till uppköpare och lokalt. Det kommer besökare utifrån till vistena, dels eftersom flera ligger vid turistleder, dels eftersom de är samlingsplatser både för familj och vänner.

Vissa familjer har bara en annan bostad utöver sin mer permanenta bostad, medan andra även har särskilda bostäder för vår, höst- och vinterperioden. Under hösten och våren är det dock

mer sällan som hela familjerna bosätter sig i vistena eftersom barnen går i skolan i någon av centralorterna. Istället är det den som är aktiv i renskötseln i familjen som pendlar mellan renarna och samebyns renvaktarstugor, vistet och familjens mer permanenta boende.

I många av dagens visten går det att finna spår från tidigare bosättningar. Många visten visar på en lång nyttjandetradition och har stora kulturhistoriska värden med sin blandade bebyggelse av små stugor, torvkåtor, båthus och olika byggnader och ställningar för förvaring. Varje viste är unikt med sina särdrag beroende på dess historia och platsernas olika naturförhållanden. Traditionellt sett bestod vistet av en så kallad bovall med byggnader eller lämningar av dessa, ibland en eller flera renvallar.

Då de renskötande samerna blev mer stationära i början av 1900-talet valdes Stáloluokta till storviste under sommaren eftersom det låg intill renarnas kalvningsland. Det gynnsamma läget gör att trakterna kring Stáloluokta har varit ett viste under lång tid och här finns gott om lämningar allt sedan stenåldern, t.ex. finns fyra hyddlämningar mitt på tältplatsen.

Árasluokta är ett av flera exempel på visten i Lapponia. I Árasluokta har både forntida jägare och fiskare och mer sentida renskötare hittat lämpliga boplatser. Idag är Árasluokta vår-, höstmen framför allt sommarviste för Jáhkágaska tjiellde. Vid Boarek har både jägare, fiskare och renskötare bott under vår, sommar och höst i samband med aktiviteter inom Bårdde. Boarek används idag av medlemmarna i Jáhkágaska tjiellde ungefär på samma sätt som förr, alltså främst i samband med jakt, fiske, och renskötselarbete. Tjáhppisoajvve är ett höst-, och vårviste som ligger i Gáblá. Vistet användes tidigare i stor omfattning och används även idag under större delen av året av samebyns medlemmar.

Gáidumgeahči är en gammal samisk bosättning för både Baste čearru och Girjas sameby. Samerna från Girjas hade sina renvaktarkåtor i Gáidumgeahči på norra stranden och samerna från Baste čearru hade tidigare sina bosättningar på södra sidan av sjön. Renarna flyttades till området med renrajd på våren eller rajd under barmarkstiden. Med båtmotorns och snöskotorns inträde förändrades livet, årorna och renrajderna byttes mot tekniska hjälpmedel. Baste čearrus viste vid Gáidumgeahči har under 1980-talets flyttats till Siidasjávri på grund av att renskötseln förändrades.

Čuonájohka på norra sidan av Gáidumgeahči är en gammal samisk bosättning. Vistet används även idag av Baste čearrus medlemmar under delar av året. I området finns ett fångstgropsystem som visar att det bott människor här länge. Baste čearrus renskötarfamiljer flyttade tidigare med renrajder till vårvistena och vidare till sommarbetena längre västerut, detta skedde med ackjor och genom att klövja renarna under barmarksperioden. Samerna från Baste čearrus har även skött transporter med båt, genom att ro eller bårjástit (segla), från t.ex. Liedik till Gáidumgeahči där man hade ett sommarviste. Maten fraktas till Liedik med renrajder på våren. Senare har snöskoter blivit det vanligaste frakt- och transportmedlet.

Idag ligger tre vår- och sommarvisten för Sirges sameby vid sjöarna Vásstenjávrrre och Sáluhávrre. Ett av dem är det gamla vistet Huorsonjárgga vid Vásstenjávrrre som anlades 1955, i samband med att människorna övergick från att flytta med renrajd till att börja flyga upp till fjälls. Idag är vistet uppdelat, vissa samebymedlemmar har bosatt sig på Gievgeessuolj, en holme vid utloppet av Vuojatädno. Runt sjön Guvttjávrrre ligger andra av Sirgessamernas sommarvisten. De båda sommarvistena Vájsáluokta och Änonjálmme vid Áhkájávrrre anlades vid sjöar på platser som nu är överdämda av vattenkraftsmagasinet Suorvvá. Dammen har

byggts ut fyra gånger och nu ligger äldre visten och okända lämningar efter tidigare generationer under vatten. Vid Såloluokta har både forntida jägare och fiskare och mer sentida renskötare hittat lämpliga boplatser. Idag är Såloluokta vår-, sommar- och höstviste för Sirges sameby. Vistet vid sjön Bietsávrrre är också bebott på sommaren.

Sáluhávrre från 1950-talet ligger på ett näs som använts länge. Området är ett av de mest fornlämningstäta i Laponia. Väster om Gisuris finns ett stort område med hundratals lämningar efter samiska boplatser.

Svea Länta, Árasluokta, Jåhkågaska tjiellde

Árasluokta – balsam för själen

Árasluokta är en vik vid Virihávrres östra strand. De sedvanliga videsnåren och slätterna med dvärgbjörk som kämpar för att snara fast vandrarens kängor. Västerut breder Virihávrre ut sig mot norska gränsen. Utspredda kring viken ligger några stugor, bodar och torvkåtor som alla ser övergivna ut. För en utomstående besökare är platsen inte särskilt speciell.

Från en av kåtorna stiger det dock en rök. Kåtan är inte stor och på dess sidor och tak växer traktens gräs och blomster. Vid eldstaden sitter Svea Länta och bakar dagens bröd. Till sin hjälp har hon ett av barnbarnen. Med van hand vänder och vrider hon det runda brödet emot härden till dess att det gräddats ljusbrunt.

Svea är uppvuxen i trakterna av Kittelfjäll i Västerbotten. Per Anti Länta, som blev hennes man, var renskötare i Jåhkågaska tjiellde. När Svea följde sin man hit för första gången blev förälskelsen i platsen direkt och total. – Omedelbart! Det kändes direkt att här vill jag vara, säger hon. Det är 36 år sedan nu. Varje vår visste både jag och barnen att hit måste vi och här ska vi vara. Hon hade just bildat familj när hon för första gången kom till Árasluokta. Med ett spädbarn och två större. Den sommaren bodde de i tältkåta medan mannen, Per Anti, byggde den torvkåta de skulle bo i.

Árasluokta är en plats för intensiva veckor med kalvmärkningar och turistsäsong. För Svea är det ett ställe där hon får balsam för själen. Så fort hon får ledigt från arbetet som dagmamma i Jokkmokk, strax efter midsommar, drar hon upp till fjällen. Och hon återvänder inte förrän hon helt enkelt måste, i slutet av augusti.

Moderna tider

Innan 1960-talet fanns varken kåtor eller stugor kring viken. De grupper renskötare som levde i trakten bodde i tältkåtor lite överallt. Efterhand började man bygga hagar för kalvmärkningar vid Miellädno. När man på 1960-talet bestämde sig för att bli mer bofasta byggde man torvkåtor vid stranden av Árasluokta. Idag har kåtorna till största delen ersatts av stugor och kojor. Att bo vid sjöstranden gjorde det möjligt att fiska för mera än dagsbehovet. Flyget, som vid den tiden började med dagliga turer för att köpa upp färsk fjällröding, hämtade dagens fångst. Med flyget fick man även nyheter, bensin, matvaror och relativt fräska dagstidningar. Detta gjorde att den lilla viken vid Virihávrre blev en fast plats för Jåhkågaska tjiellde under somrarna. Från midsommar till långt in i augusti.

Idag har livet kring viken vid fjällsjön förändrats. Så fort kalvmärkningarna är över i slutet av juli så lämnar de allra flesta Árasluokta. Kvar blir bara Svea och någon enstaka granne. Sonen Rickard arbetar som stugvärd i Badjelánnda-ledens stuga. Han ser till att de fjällvandrare som övernattar i turiststugorna finner sig tillrätta. När han inte har tid rycker Svea in.

– För Rickard är turismen en jättebra binäring. Utan den skulle han vara tvingad att åka ner och arbeta med något annat, säger hon, innan de sätter igång med renarna igen.

Jåhkågaska tjiellde hör, vad gäller antalet medlemmar, till de mindre samebyarna i landet. Så länge Sveas man Per Anti levde bedrev han renskötsel. En syssla som son och dotter nu har tagit över. Området kring Árasluokta är byns sommarland. Österut in i Badjelánnda och Sarek finns vår- och höstlanden. Bortom dem

börjar barrskogarna där deras renar betar vintertid. Liksom de flesta samebyar i landet är Jåhkågaska tjiellde långsmal. Enbart några mil bred längs Unna Julevädno/Lilla Luleälven, men cirka 35 mil lång. Från någon mil väster om Árasluokta till skogarna öster om Jokkmokk.

Idag har sonen lämnat barnen i farmors vård. När brödbaket är klart så är det dags att ge dem mat. Menyn kan verka ensidig, men det är den barnen älskar. Stekt färsk fisk och nybakat bröd. Sju dagar i veckan. Så följer dagens stugvårdsarbete. Tillsammans med barnbarnen går hon bort till turiststugan, räknar in nattens gäster och tar betalt. Förutom detta är hennes roll som stugvärd att agera mentor, meteorolog och handelsman. Och för de gäster som så önskar delar Svea med sig av det hon vet om samer, renskötsel och naturen och naturligtvis om Árasluokta, platsen hon älskar.

Text: John Erling Utsi

2.3 Det historiska arv som tidigare landskapsutnyttjande gett upphov till

2.3.1 *Spåren i landskapet*

Många av de fysiska uttrycken för kulturarvet är på väg att försvinna. Kulturarvet är till sin struktur och konstruktion ytterst skört och utsatt. Ofta består det av öppna och känsliga, ibland helt tillfälliga, konstruktioner som ställningar av klykstänger. Än idag finns spår efter kåtor och renvallar längs flyttningsstråken.

Inom hela Laponia finns det torvkåtor och renvaktarstugor som berättar om gårdagens och dagens renskötsel. Längs gamla flyttleder finns både kåtor eller lämningar efter kåtor och gamla renvallar vars avvikande vegetation fortfarande kan berätta om den tid då renarna samlades och mjölkades här. På andra ställen finns spår efter rengården. Mycket ofta finns fornlämningar i direkt anslutning till dagens visten och renvaktarstugor.

Riksantikvarieämbetet genomförde under åren 1998–2001 en särskild satsning på bevarande av det samiska kulturarvet. Det innebar att ett stort antal byggnader restaurerades och dokumenterades, viktiga dokumentations- och informationsprojekt genomfördes samt att en rådgivnings- och handledningsverksamhet byggdes upp på Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum. Resultatet av satsningen visar att det finns en stor mångfald vad gäller kulturmiljöer, byggnadsteknik och nyttjande av landskapet. Ett femtiotal byggnader restaurerades inom och i nära anslutning till världsarvet. Här ingår bl.a. insatser i Bietsávrre, Čuonájohka och Sáltoluokta som alla ligger på gränsen till Laponia.

Åren 1998 och 1999 förlades delar av Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering till Laponia. Vissa inventerings- och dokumentationsinsatser i Laponia har därutöver finansierats med särskilda EU-medel. Insatserna syftade till att få grundläggande kunskap om området och dess historia.

Gisuris

Om man vandrar längs Badjelánndaleden från Änonjálme till Gisurisstugan finns det få spår av mänskligt liv att se för den oinvigde. Inga monument, inga ruiner eller andra lämningar av att någon någonsin skulle ha levt här. Men strax innan man kommer fram till Gisurisstugorna passerar stigen några små gropar utspridda på en öppen slätt. Ovetande passerar vandraren en plats som förr var en central plats för forntidens

jägare och som gjorde att grupper av jägare kunde bärga sig här under långa tider.

Det började nog med att någon hade hört talas om att man kan gräva djupa gropar på vildrenens färdvägar. Och när de passerar vaktar man i närheten och skrämmer dem emot gropen. Sedan tidigare visste man ju var hjordarna av vildren färdades under årets olika tider. På en platå inte långt från Sjiptjavjåhkå grävde man så några djupa gropar. Man täckte över dem med ris så att de inte syntes. I botten hade man satt upp pinnar att vassa slanor. Om en ren skulle falla ner i gropen skulle den bli spetsad till döds. En skenande renskock ser inte så noga efter var de rusar. Så det gällde att lyckas skrämra renarna uppför den branta sluttningen nedanför fångstgroparna.

Idag är det svårt att tänka sig glädjen som dåtidens jägare upplevde av en lyckad jakt. Färskt kött i mängder. Skinn, ben och horn som material till kläder och verktyg. Fångsten betydde att man kunde hålla hungern borta i flera veckor. Dagens jägare kan nog bara känna små krusningar av samma känsla efter en lyckad jakt.

Troligen bodde man i närheten under längre tider. Förutom möjligheten att få kött fanns en älv, några bäckar och sjöar i området. Fisken fångade man med hjälp av snaror av videts rötter eller krokav man tillverkat av ben eller horn. Nedanför slätten breder sig vida myrar ut sig emot Vuojatädno. På dessa våtmarker fanns både starr som bearbetades och torkades för att använda som "sockar" i skorna. På sensommaren kunde där växa oändliga mängder av hjortron.

Sedan tusentals år tillbaka är området kring Guvttjávrrer marker där renhjordarna vistas både vår, sommar och höst. På slätterna kring sjön kalvar vajorna i slutet av maj, när svampen kommit fram i augusti är hedarerna välbesökta av renflokar. Under brunsten i september samlar tjurarna harem av honrenar på de öppna slätterna.

På älvens östra sida uppströms finns ett otal lämningar av boplatser. På snart sagt varje backe finns en eller flera härdar. De äldre Jokkmokssamer som varit med under nomadismens tid berättar om hur de stannade vid sjön och älven. Slog upp sina tältkåtor och levde där under några veckor. På den tiden mjölkade man vajorna och höll renhjordarna samlade på fjällsidorna i närheten. På båda sidor om den stora älven fanns fjälltoppar med snölegor dit renarna under varma sommardagar kunde fly undan insekter.

Idag är tältkåtorna borta, istället finns kojor och stugor som renskötarna byggt vid stränderna av Guvttjávrrer, Sáluhávrrer och Vässtenjávrrer. Under större delen av juli och delar av augusti bor Sirges samebysamer där. Juli månad är den tid då man samlar in renhjordarna för att märka årets kalvar. I augusti bedriver de som blir kvar fiske för avsalu eller hushållets behov.

Text: John Erling Utsi

Övergivna visten kännetecknas av frodig växtlighet, rester efter tält- eller torvkåtor, övervuxna eldstäder och källargropar. Under 1900-talet har renskötseln förändrats och många av de äldre visten används inte längre. Fjällsamernas sommarvistesplatser, som tidigare förlades vid björkskogsgränsen, ligger nu vid fjällsjöarna. Intill visten finns ofta gamla renvallar. Här har renarnas tramp och gödsling givit en rikare växtlighet som markant skiljer sig från den omgivande vegetationen. Ibland kan också rester efter gamla hägnader skönjas. Längs flyttningsleder mellan olika visten markerar rösen, resta stenar eller upplagda stenar vägen. Ofta har träden bleckats.

Ärran eldstaden, är den vanligaste fornlämningen i fjällen. Spår efter eld är ett av de säkraste tecknen på att människor har varit på platsen. Härden syns ofta som en rektangulär omkring 1 meter lång upphöjning. Upphöjningen kan vara omgiven av en ring av stenar. Innanför stenringen kan också många stenar ligga packade. Runt härden stod en kåta. Härdar hittas ofta vid vattendrag, och i fjällen visar de på tillfälliga sommarbosättningar. De dateras från 800-talet och framåt.

Kåatomter är resterna efter gamla kåtor och kan se ut på tre sätt. Det kan vara en härd med två parallella stenarmar som går fram till en sten som förr tjänade som tröskel till kåtan. Eller en härd med en oftast rund eller oval ring av stenar runtom – stenarna lades dit för att hålla fast tältduken på kåtan. Om en torvkåta förr stod på platsen syns den som en härd med en rund jordvall omkring. Kåatomter som har inventerats är daterade från 1600-talet och framåt. Vid de senaste årens fornminnesinventeringar inom Laponia har det registrerats mer än 1 500 härdar och kåatomter.

Stalotomter är stora hyddbottnar (upp till 5 meter i diameter) med ett ovalt eller runt nedsänkt golvplan, ofta med en härd i mitten. Runt nedsänkningen löper en vall. Stalotomterna ligger vanligen i grupper om två till fem. De finns ofta längs renarnas vandringsstråk, och bara i de högt liggande fjälldalarna. Ibland finns fångstgropar i närheten. Dateringen är från tiden mellan 800- och 1500-talen. Ett femtiotal stalotomter har registrerats inom världsarvsområdet.

Förvaringsanläggningar användes till att förvara exempelvis kött och renmjölk. De syns i dag som gropar omgivna av stora stenar. De finns längs flyttleder, oftast på krönet av torra åsar och moränhöjder. I närheten av förvaringsanläggningarna finns ofta gamla boplatser.

Offerplatser och andra heliga platser finns på många ställen i det samiska landskapet. De ligger ofta vid ovanliga formationer i naturen, som exempelvis ett fjäll, en märkligt formad sten, en grotta eller en klippa. Flera samiska namn visar på heliga platser, till exempel Sájvva. Offerplatserna började användas under 900-talet och kan ha använts ända in på 1800-talet. De aktas ännu högt inom det samiska samhället och som besökare bör man visa platserna respekt. Leaffásáiva i norra Laponia är ett exempel på ett område med samiska offerplatser vid en sjö och på ett berg.

2.3.2 Nya brukare

Nybyggare/Bofasta

Under 1800- och 1900-talen blev en del samer bofasta samtidigt som några finska och svenska nybyggare flyttade in till fjälltrakterna. Små boplatser anlades i skogsmarker och fjälldalar. De bofasta samerna levde av boskapsskötsel kombinerat med jakt och fiske. Från mitten av 1900-talet började boställena avfolkas. I Laponia har det funnits boplatser bl.a. i Muttos. I mitten av 1800-talet anlades en boplat, norr om Muttosjávrre som kallas Rámsomuttos. Här bodde en familj i ungefär 50 år.

Flera äldre boplatser ligger inom Sjávnja, såsom Allávárre och Áhkávárre. Inget av dem brukas idag som jordbruk. Som en avknoppning från Áhkávárre uppfördes gården Måsskejávrrre. Det var en bra plats för en boplat. Sjön och Sjávnjaädno gav fisk. Marken kring husen var stenfri och lätt att bruka som slåttervall och potatisland. Myrarna gav foder åt djuren och skogen virke till byggnaderna. Den lilla bäcken som rinner in i sjön vid gården var lagom stor att ge vattenkraft till det lilla sågverket. Gården brukades under en generation och är numera fritidshus. Spåren i landskapet finns dock fortfarande kvar.

Strax utanför Laponias gränser, vid lågfjäll eller kanten av fjällen finns ett flertal boplatser. Redan på 1820-talet lades grunden till den första lilla gården vid Aktse. På 1940-talet slutade

aktseborna med boskapsskötsel men stora delar av året är Aktse fortfarande bebott.

Oalloluokta, upptogs omkring 1830 intill en flyttningsled och har utvecklats till en mindre by med ett tiotal gårdar. Boplatsen i Soahkenjárgga (Björkudden), är ett exempel på en boplats på kanten till fjället. Fjällägenheten anlades här 1905 och är fortfarande bebodd. Idag är turistanläggningen och fisket viktigt.

Boplatserna utgör fortfarande en levande del av Laponia, men nu som fritidsboende för ortsbefolkning och ättlingar till de som valde att bosätta sig i området. Jakt, fiske, vistelsen i den storslagna naturen, värdesätts och i t.ex. Áhkávárre är det tidvis ett livligt folkliv under vårvintern med skoterfärder och pimpling, och under höstens jakt.

Östra Sjävnja, Stubbá och Tjuoldavuobme är områden som idag nyttjas flitigt av ortsbefolkning och bofastas ättlingar för jakt och fiske och för ett vardagsliv i naturen. Ett inslag i det livet är skotern, som främst används för transporter och har ökat tillgängligheten i området.

Forskning

Många vetenskapsmän och forskare har sökt sig till Laponia. Den förmodligen internationellt mest kände som kom till Laponiaområdet är Carl von Linné som på sin lappländska resa följde i Olov Rudbeck fotspår upp till Huhtán/Kvikkjokk och vidare in mot Norge. Uppgifter om den samiska kulturen i dagens Laponia går att hitta i reseskildringar av Olof Rudbecks resa år 1695 och Carl von Linnés resa år 1732. Deras resor gick främst ut på att beskriva naturen, men många kulturhistoriskt värdefulla uppgifter finns även dokumenterade. Olof Rudbeck hade ett stort resällskap som bl.a. skulle utföra astronomiska iakttagelser av midnattssolen och botaniska beskrivningar. Linnés dagbok från den lappländska resan räknas som en av hans främsta skrifter, där skildrar han förutom floran även den samiska befolkningen, jojk, klädedräkt, mat, mjölkning av renar, bostäder, medicinalväxter, läkekonst mm.

Axel Hamberg som var mineralog, kartograf, glaciolog och klimatolog hann tillbringa 35 somrar och åtta vintrar i Sarek för att utforska och kartlägga området. På strategiska platser runt om i Sarek lät han uppföra små stugor eller hyddor som skulle användas som forskarbostäder vid naturvetenskapliga studier. År 1911 lät han på Bårddetjåhkkås topp uppföra en röd plåthydda som var både forskningsstation och bostad åt hans assistenter. De fyra hyddor som står kvar blev 2015 förklarade som statligt byggnadsminne.

De första arkeologiska dokumentationerna och undersökningarna i Laponia utfördes i början av 1900-talet. Det var framför allt undersökningar i samband med vattenregleringarna i Lu-leälven. Undersökningarna bedrevs av Historiska museet och Riksantikvarieämbetet fram till och med 1970-talet. Ett hundratal forn- och kulturlämningar registrerades vid dessa inventeringar, men endast ett fåtal boplatser undersöktes innan de dämades över. En stor del av det material som framkom vid undersökningarna är ännu obearbetat. På 1940-talet påbörjade Ernst Manker från Nordiska museet arkeologiska och etnologiska dokumentationer och undersökningar som genom åren blev mycket omfattande. Dessa berörde bl.a. stalotomter, fångstgropsystem, gravar och offerplatser.

Idag pågår en mängd forskning, inventering och dokumentation i Laponia. Det är främst forskning som ingår i olika miljöövervakningsprogram. Exempelvis bedrivs forskning i Sarek,

Padjelanta/Badjelánnda och Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke nationalparker kring glaciärernas förändringar för att följa upp de pågående klimatförändringarna. Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum i Jáhkâmáhkke/Jokkmokk har ett särskilt ansvar för att dokumentera det samiska kulturarvet.

Besökarnas landskap

Turismen i Laponia har en lång historia. De första turisterna färdades med ångbåt omväxlande med gästgivar skjuts längs Julevädno upp till fjällen. Den nya järnvägen 1887 till Jiellevárre/Gällivare gjorde trakterna norrut mer lättillgängliga och STF lät strax därpå bygga de första turiststugorna, dels vid den stora attraktionen Stuor Muorkke/Stora Sjöfallet, dels på vägen mellan Huhtán/Kvikkjokk och Sulidälbmá, Sveriges då högsta kända berg. Fjällstugan i Varvek på leden till Sulidälbmá, som är den första fjällstugan i Laponia byggdes år 1888 av STF. Vid Tsihávárásj/Bälldovárre och i Darrevuobme finns fortfarande raststugor från denna tid. Andra ställen med tidiga turiststugor eller kåtor är Dievssajávríkátan och Stuor Julevu-lusspe-hyddan. Att övernatta på fasta boplatser eller i kåtor i något-viste var vanligt. STF fortsatte att underlätta för turister, de satte ut båtar vid vattendragen och byggde sedermera större turiststationer. Sáltoluokta turiststation stod klar 1918 och turiststationen i Huhtán/Kvikkjokk 1928. Under 1800-talets senaste hälft var Huhtán/Kvikkjokk en av Lappmarkens bäst beskrivna platser och även en internationellt känd turistattraktion. Huhtán/Kvikkjokk är en plats som i århundraden har lockat vetenskapsmän.

Stuor Muorkke (Stora Sjöfallet), var en gång Europas största vattenfall, ett enormt fall i fem nivåer. Efter ett par decennier som nationell turistattraktion inrättade riksdagen 1909 Stora Sjöfallets/Stuor Muorkke nationalpark med syfte att skydda det berömda vattenfallet och den omgivande naturen. Dånnet från de mullrande vattenmassorna kunde höras från Sáltoluokta och på en mils avstånd kunde man se de olika fallen och skummande molnen med blotta ögat. De första skildringarna från fallet visar att det var svårt att finna ord för intrycken; ”en sällsynt gripande naturföreteelse” och ”vildmarksundret Stora sjöfallet är ett mästerstycke av naturens oändliga skaparmakt”. Tio år efter nationalparkens inrättande beslutade riksdagen att bryta ut hela sjösystemet ovanför vattenfallet ur nationalparken för att bygga en damm i Uhtsa Muorkke/Suorvvá som skulle samla vattnet till den nya kraftstationen i Bårjås/Porjus. Sveriges största naturliga vattenfall förlorade därigenom sin storhet.

Sedan den mer organiserade turismen tog fart i slutet av 1800-talet, påskyndad av Malmbanans tillkomst, har stora skaror av besökare kommit till Laponiaområdet. Det har främst varit fjällområdet som lockat. Från början var det bestigande av toppar och stora prestationer som stod i fokus. Även det botaniska intresset har fört många besökare till särskilt Huhtán/Kvikkjokks - och Padjelanta/Badjelánndaområdet. Under mitten av 1900-talet kom även det ornitologiska intresset att föra alltfler besökare till både Muddus/Muttos och Sjävnjaområdet. Generellt kan dock sägas att det turistiska intresset alltid har varit riktat mot högfjällsområdet och i mindre grad mot skogslandet. Landet däremellan, t.ex. Sjävnjas lågfjällsområdet är troligen i liten grad besökt av turister.

Turistperspektivet på landskapet har varit dels prestationen, dels natur- och kulturintresset. Idag ökar äventyrsturismen och ekoturismen. I turistperspektivet ingår att Laponia med de nationalparker som ingår i världsarvet, är viktiga varumärken som ger de lokala turistentreprenörerna en internationellt attraktiv profil.

Laponia har en bred målgrupp bland besökare. Den utgörs av svensk och internationell allmänhet, såväl närboende som långväga besökare, från förskolebarn till äldre, erfarna och oerfarna fjällbesökare. Även forskar- och utbildningssamhället och skolor på alla nivåer är en viktig målgrupp. Lokalbefolkningen som nyttjar Laponia som sitt närrekreationsområde betraktar knappast sig själva som turister i området. En van fjällvandrare ser inte sig själv som en turist, utan en person som idkar sitt intresse för friluftsliv.

Stuor Muorkke – Dånande tystnad

Dånet från det enorma fallet hördes långt in i dalarna. En hel sjö föll genom den stora forsen. Kaskader och skum gjorde att det hela tiden låg en fuktig dimma kring platsen. Redan för den första vandraren som såg detta blev platsen något man bara inte kunde passera. Under de årtusenden människan vandrat här har platsen varit ett underverk att beskåda, en viloplats och ett ställe för möten. Den trånga dalen med de branta fjällsidorna gjorde också att bytesdjuren, framförallt renen, fanns närmare till hands. De stora sjöarna i tre riktningar gjorde att man hade nära till fisken.

I minst 7000 år har området kring Stuor Muorkke varit en central samlingsplats. Här finns lämningar av människors liv på snart sagt varje backe. Innan renen tämjdes passerade flockar av vildren dalens sidor under vandringarna mellan sommar- och vinterbeteslanden. Systemen av fångstgropar, och de förvaringsgropar för mat man funnit, pekar på att folk har bott kring fallet under långa perioder av året. I ett av stenfälten finns håligheter som använts till att begrava de döda. Sammantaget ger alla fynd och slutsatser arkeologer dragit av dessa, området till en centralort för forntidens jägare. Ett nav beläget mellan skogslandet och fjällen.

Under alla tider, från den första jägaren fram till etthundra år sedan, var området den självklara mötesplatsen. Där fanns allt människan behövde. Men i början av 1900-talet upptäcktes platsen också av andra. Främlingar började i allt ökande takt hitta dit. Det enorma fallet kallades för Sveriges Niagara. Folket från söder kom i horder för att beskåda undret. Platsen blev en nationell sevärdhet och även starten på den fjällturism som idag finns. Gamla offerplatser och gravar blev skändade och kallade fornfynd som hörde till den svenska staten. De samer som levde där blev plötsligt intressanta objekt. Undersökta och värderade av både arkeologer, geografer och antropologer. År 1909 upphöjdes områdets status till nationalpark. Något som i efterhand skulle visa bli en något missvisande titel. Tio år senare bröts vattensystemet ut ur parkområdet.

För rikets bästa

Efter första världskriget började Vattenfall bygga en damm uppströms vid Suorvvá. Detta pionjärverk blev början till slutet för inte bara Stora Sjöfallet, utan för hela den levande älvdalen. Från Ruotjajávrru två mil från norska gränsen, till kusten vid Bottenviken. Dammen i Suorvvá byggdes etappvis ut. I början på 1970-talet drogs en väg förbi fallet. Nu skulle Suorvvá dammen byggas ut en fjärde gång och Sádijávrru, några kilometer norrut skulle dämmas upp. Regleringarna av sjöarna blev en förbannelse för folket, förödde enorma landområden och utarmade fisk- och djurlivet. Sjöarna blev ett magasin som täckte en stor del av landets energibehov.

För de samer som sett Stuor Muorkke innan fallet försvann är platsen en smärtsam påminnelse om rasism, övergrepp och snikenhet. Det forna fallet är borta. Den väg som dragits förbi platsen är både en förbannelse och en välsignelse. De demonstrationer samerna från Unna tjerusj gjorde för att stoppa ytterligare utbyggnader var nog något som makten smålog overseende åt. De "förhandlingar" om ersättningar för överdämda boplatser, renbetesmarker och fiskeplatser som Vattenfalls företrädare genomförde var mera parodier utförda av folk utan respekt för motparten. Deras grundsyn var trots allt att de ju inte ägde landet. Folket längs sjöarna fick godta det de erbjöds och för all framtid leva med följderna av regleringarna.

Den stora forsen har tystnat. Istället producerar det vatten som förr skummade här kraft, ljus och värme åt

2.3.3 Industrialism

Människan har levt och påverkat landskapet inom världsarvsområdet och dess omland under många tusen år. Kulturlandskapet i och kring Laponia speglar därför olika typer av nyttjande av naturen där människan antingen levt i nära samspel med naturen, som jägare och fiskare eller renskötare, eller där människan i stor skala har velat utnyttja mesta möjliga av vad naturen har att ge, t.ex. genom gruvbrytning eller vattenkraftsexploatering. Idag, när det finns behov av att öka andelen förnyelsebar energi, finns intressen som vill nyttja området vid bl.a. Suorvvádammen, som ligger delvis utanför Laponia, för att uppföra vindkraftverk.

I Laponias omland har stora förändringar skett i landskapet; under 1600-talet i samband med gruvbrytningen och under senare tid genom järnvägar, vägar, skogsbruk och vattenkraftsutbyggnad av Stuur Julevädno. Även delar av Laponias nationalparker har påverkats av industrisamhället framväxt, främst i form av vattenkraftutbyggnad.

Gruvbrytning

Redan på 1600-talet påbörjades brytning av silver i Lapplands fjälltrakter. Silvermalm bröts på Silbbatjáhkka och på Álggavárre inom Laponia 1659–1702. Nya försök att återuppta verksamheten gjordes senare under 1700-talet och även under 1900-talet, men försöken misslyckades. Fortfarande kan besökaren på dessa ställen se tydliga gruvhål och husgrunder efter gruvdriften.

Hytta och smältverk anlades i Huhtán/Kvikkjokk under 1660–1664 och ett brukssamhälle växte fram. Förnödenheter och all malm fraktades av samer, medan gruvarbetarna kom från kusten med löfte om undantag från krigsplikt. Boskapsskötsel, jakt och fiske blev nödvändiga komplement till tjänst vid hyttan. När bruksperioden var slut fortsatte människor att bo kvar i Huhtán/Kvikkjokk. Fortfarande finns synliga lämningar från bruksperioden, bl.a. husgrunder och silververkets kyrkogård, kvar. Ohävdade och igenväxta slätterholmar i delatlandet minner om ett slätterlandskap.

I Álggavárre byggdes ett kapell 1788 där gudstjänst kunde hållas för samerna under sommaren. Kapellet kallmurades av sprängsten på det gamla gruvområdet. Idag är kapellet restaurerat.

Anta Pira – en flyttsames liv

År 1933 gavs boken *En nomad och hans liv* ut. Anta Pirak hade samlat en stor mängd berättelser om hur livet för ett nomadiserande folk såg ut i början. En kort tid arbetade Pirak som lärare. Ganska snart insåg han dock att hans liv skulle vara hos renarna. Han slutade som lärare och blev en nomad. Boken nedtecknades och översattes till svenska av komminister Harald Grundström.

Det kapell Pirak berättar om byggdes 1788.

Álgga kyrka och dess silvergropar. Referat ur ”En nomad och hans liv”, Anta Pirak 1933)

I Álgga finns ett kapell som konungen byggt upp för att samerna ska kunna delta i mässor och andra kyrkoärenden. Redan långt innan min tid har den dock slutat användas. Redan som barn såg jag kapellet. Dörren var borta och inne i det fanns inga lösa föremål kvar. Vad jag förstår så har den aldrig haft golv. Taket var intakt, men på dess ena sida fanns ett stort hål. På så sätt har lite i taget försvunnit. Man har sett att en del av brädorna nyligen tagits bort. Det är nog folk som färdats förbi som använt dom som ved. Vid storm och oväder har man gjort upp eld inne i kapellet. Andra bitar av taket har vinden blåst bort. Väggarna är av sten. Men de är inte då täta som i dagens kyrkor. Man har ställt upp flata stenblock på varandra. Vinden och ljus kommer igenom. Man ser att det funnits fönster. Kapellet är på en fjällsluttning. Platsen är vackert belägen, med utsikt. Där växer enbart dvärgbjörk. Det finns många stora videsnår vid den stora bäcken. Uppifrån fjällsidan kommer en djup ravin ner till kapellet. I den ravinen finns silvermalm.

När jag var en ung pojke så fanns där vid kapellet, eller vid ravinen, några fyrkantiga stenhögar. Men på den tiden kunde ingen akkja frakta dem neråt. På norrsidan av Lánjektjáhkka ska en same ha funnit silver, som syntes på flera ställen. Han hämtade då näver och täckte över dessa och lade lera och sten på dessa. För att de inte skulle synas. På så sätt försvann silvret. Det som samerna var rädd för var att de skulle hitta denna fyndighet, och att de återigen skulle bli tvungna att frakta malm. En svensk arbetade vid kapellet, eller vid ravinen. Han föll ner i branten och dog. Han ska ligga begravd där vid kapellet. Men jag vet inte riktigt var.

Om kyrkomässan vid Álgga

Fyra veckor efter midsommar skulle alla samlas vid Álggavárre kapell. Denna helg var en vecka efter svenskarnas högsommar. Det var bestämt att det skulle komma en från varje hushåll. De som inte kom var tvungna att betala böter. Alla som ville fick komma dit. Prästen bodde i Huhtán och samerna var tvungna att turas om att hämta honom. De var tvungna att ha med sig härkar som skulle bära prästens och klockarens bördor. Prästen färdades alltid upp längs Darrevuobme. Om det var alltför många mygg och hetta så klättrade de upp på Válle och färdades längs fjället västerut. Jag vill minnas att det var så. De hade en båt vid utloppet till Álggajávrrre. Med den kom de över sjön. Det var en lång färd de hade. För samerna blev det ännu längre, eftersom de hade sin sijdda en lång väg från Álggavárre. Samerna var nog positiva till att komma till kyrkhelgen. Men att hämta prästen ville de inte. De bråkade om vem som skulle göra detta.

De äldre har berättat att det var många samer som samlades dit. En del av dem kom ända från Norge. På backarna kring kapellet finns många eldhärdar där folk har eldat. När det var regnväder samlades allt folket inne i kapellet. Detta oavsett vad det var för tid.

Så hölls där högmässa med predikningar och även nattvard. En gång kom till Álggavárre kapell en präst från Norge. Jag tror att han kom på eget bevåg. Min far brukade berätta såhär: Den prästen talade samiska och höll en högmässa. Då blev många av oss rädda. Han predikade om domedagen. Utantill kunde far citera vad prästen sagt. Det var långa meningar som han kunde utantill. Jag minns dock bara några ord. De var såhär: Elementen ska smälta av eldens hetta, bergen ska spricka och klippor ska rasa ner den dag Herren kommer.

Det berättas att samerna från Norge kom med brännvin och drack det där. Det fanns en präst i Huhtán som drack. Ibland så mycket att han inte kunde predika. Då var klockaren tvungen att sjunga psalmer med samerna. Till slut så var dock prästen så pass nykter att han kunde läsa nattvardsbönen. Vid det laget var ju gudstjänsten över.

Två samiska brudpar har vigts i kapellet har jag hört.

Vattenkraft

I världsarvets närmaste omland har stora ingrepp genomförts vid vattenregleringen av Unna Julevädno/Stuor Julevädno (Lilla och Stora Luleälv) under hela 1900-talet. Byggande av kraftverk, vägar, fem stora vattenmagasin och regleringen av sjöar har i hög grad påverkat det

omgivande landskapet och därigenom rennäringen och förutsättningarna för den samiska kulturen inom världsarvet.

Per Suorra, Viedás, Unna tjerusj

Nya tider- mindre marker

Under hela barmarksperioden färdas han i de här trakterna. Ibland på en kalvmärkning på fjället. Men för det mesta är han ute på någon av sjöarna omkring. På Sádijávrrer eller Lánjas. Båda sjöarna är påverkade av vattenkraftens utbyggnad. Sádijávrrer är reglerad, medan Lánjas inte är uppdämd utan påverkas av hur kraftstationen i Viedás reglerar vattenflödet. Per Suorra är en av traktens mest flitiga fiskare. I mån av tid för renskötseln och beroende på väder och årstid fiskar han i sjöarna i omgivningen. Hans nattsömn är nog inte så god om han inte har näten i sjön.

Hans hem under sommaren ligger på stranden av Lánjas. En liten koja vid stranden är hans bostad just nu. Närmaste granne är en flygbas med helikoptrar. En bit ifrån honom planerar man att börja bygga upp ett besökscenter för världsarvet Laponia. Ovanför hans koja går vägen till Rijtjem. Just nu, under sommaren, är trafiken livlig. Det passerar flera bilar i timmen.

Uppe med tuppen

Redan klockan fyra på morgonen är han ute på sjön och drar upp näten. När vanliga människor stiger upp har han gjort upp dagens fångst och hans arbetsdag nästan över. Idag har han lagt ut näten i Sádijávrrer. – I sjön finns en massa olika sorter, säger han, i väständan mest sik och röding, och i öst både gädda, harr och abborre. Speciellt i Lánjas, berättar Per, har beståndet av gädda ökat kraftigt. Han tror att det har att göra med att vattnet blivit varmare. Lánjas är inte heller längre så fiskrik. Och den fisk som finns är mindre än förr. Något fel är det, kanske beror det på att klimatet har förändrats. – Och inte vet jag om det här fisket lönar sig, avbränningarna är så stora. I de här reglerade sjöarnas bottnar finns en massa träd, buskar, rötter och annan bråte som gör att näten rivs.

Innan maskinerna

När Per tänker tillbaka på hur de levde här innan vägen nådde hit och innan sjöarna här reglerades säger han att livet då var helt annorlunda. Det går inte att jämföra med dagens. Strax innan midsommar startade man resan västerut i Stuor Julevulusspe/Luspebryggan, en mil väster om Bårjås/Porjus. Flytten väster kunde förr ta några veckor, beroende på väder och om isarna gått upp i de sjöar de kom till. Man hade fasta ställen man slog upp sina tältkåtor på längs sjöarna. När man nått upp till den västligaste av dessa var det dags att ge sig av och samla ihop renhjordarna för att märka årets kalvar. Några veckor senare, när detta var avslutat, var det dags att börja med fisket. Fångsten saltades ner i tunnor som efter hand transporterades österut, till uppköparna. De bodde längs sjöarna till långt in på hösten. Flytten österut började inte förrän isarna tvingade dem.

– Då hade vi ju nästan ingenting, säger Per. Inte hade vi bilar eller något annat. Och vi var vana att klara oss på mycket lite. Nu, när vägen finns, och alla har bil är det som en helt annan värld. Idag kan Per åka till Jiellevárre/Gällivare över dagen för att proviantera. Att sättet att leva förändrats ser han inte som något enbart negativt.

Text: John Erling Utsi

2.3.4 Kulturmiljöer i Laponia

De viktigaste kulturmiljöerna beskrivs i det regionala kulturmiljöprogrammet som har arbetats fram av Länsstyrelsen efter samråd med länets museer och kommuner m.fl. under 2009. Under 2009 genomfördes en översyn av programmet med en viss justering av urvalet. Av de

kulturmiljöer som ingår i programmet visar flera, i och i anslutning till världsarvet, på ett kontinuerligt nyttjande över lång tid. De innehåller ofta fornlämningar och bebyggelse från olika tider och med olika funktioner.

Följande miljöer ingår i det gällande programmet (2009):

Inom världsarvet

- Padjelanta/Badjelánnda (fornlämningsområde, visten)
- Gártjejávrre och Stuor Muorkke (boplatser, visten, turism)
- Leaffásáiva (offerplats)
- Stálluokta (fornlämningar, viste, turiststation)
- Sáltoluokta och Bietsávrre (fornlämningar, visten, turiststation)
- Sijddojávrre och Lájtávrre (fornlämningar, visten, boplatser)
- Guhkesvágge
- Luleå silververk i Huhtán/Kvikkjokk, Gierggevárre och Álggavárre (brukslämningar, nybygge, turism)
- Hambergsstugorna

I närheten

I Laponias omland finns flera kulturmiljöer som har betydelse för Laponia men som inte omfattas av förvaltningens ambitioner och skötsel. Det är dock viktigt att de nämns som en del av sammanhanget i Laponias kulturmiljö.

- Jávrregasska (boplatser, omlastningsplats)
- Suollagavallda (fornlämningsområde)
- Tjoammbe/Tjåmotis (förrådsbodar)
- Vájsáluokta (viste, kyrkkåta)
- Oalloluokta/Álloluokta (boplatser)
- Sájvvo (härdar, offerplatser, kåtatomter m. m.)
- Tsihávárásj/Bálldovárre (härdar, boplatser, turiststuga)
- Gáidum (fornlämningsområde, storviste m. m.)
- Guorbak Bårjås/Porjus
- Njoammelsasskam/Harsprånget
- Tjáhpisoajvve
- Adámvallda
- Čoavrrik

I länets fornvårdsprogram har ett urval fornlämningsmiljöer gjorts tillgängliga genom vård och information. Området vid Sáltoluokta ligger delvis inom världsarvet. De tre förstnämnda fornlämningsmiljöer har Laponiatjuottjudus tagit över ansvaret för från länsstyrelsen i Norrbotten medan de övriga ansvarar tidigare nämnd myndighet för.

- Vuolep Áhppojávrre (härdar, fångstgropsystem)
- Nábrreluokta (kapellplats)
- Sáltoluokta (fångstgropsystem, härdar, kokgrop m. m.)
- Huhtán/Kvikkjokk (lämningar efter silverhyttan med husgrunder, kyrkogård m. m.)
- Oarrenjárgga (härdar, kokgropar, boplatser)

2.4 Naturlandskapet i Laponia

Många tänker sig kanske ett område som Laponia som en monoton, enahanda ödemark. Inget är mer felaktigt. Landskapet i Laponia är mycket varierat och det är inte stora likheter mellan Sulidälbmás glaciärer och Ráhpavuobmes videsnår eller mellan en tallhed i Muddus/Muttos och en vidsträckt myr i Sjávnja. Landskapet är också präglad av rennäringen och renbetet sedan mycket lång tid, på många platser skulle naturlandskapet ha ett annat utseende utan renbetet.

2.4.1 Översikt över Laponias naturförhållanden

Laponia består av två landskapstyper med helt olika karaktärer. Den östra delen är en del av tajgan, ett slättland på urberggrund med vidsträckta våtmarker, skogar och sjöar. Här finns stora barrskogar med en areal om cirka 1 000 kvadratkilometer. Här finns även Nordens största öppna myrar och sammanhängande myrkomplex. Mosaiker av skog och myr täcker stora ytor.

Fjällterräng i väster är den andra av Laponias landskapstyper. Det centrala högfjällsområdet bildar ett naturlandskap med spetsiga fjäll, djupa dalar och forsande vattendrag. I Sarek nationalpark finns 100 toppar som når över 1 800 meters höjd och cirka 100 glaciärer. Den djupt nedskurna Ráhpavuobme skär tvärs genom Sarek och är ett av Laponias kärnland. I Padjelanta/Badjelánnda nationalpark, väster om Sarek, förändras landskapet till vida, öppna fjällslätter med stora sjöar och lägre fjäll.

Laponia är med en yta om cirka 9 400 kvadratkilometer Europas största sammanhängande skyddade område. Avståndet från Muddus/Muttos i öster till Padjelanta/Badjelánnda i väster är cirka 20 mil och den nord-sydliga utsträckningen är som mest ca 8 mil. I höjdlid varierar området från 165 meter över havet. i Muddus/Muttos sydligaste del till Sareks högsta topp som når 2 090 meter över havet. Den stora variationen gör att Laponia visar upp de flesta av de landskapskaraktärer, geologiska former, naturtyper samt djur- och växtsamhällen som präglar naturen i norra Norrlands inland.

De skandinaviska fjällen och de fjällnära barrskogslandskapen kan betecknas som geologiskt och biologiskt öppna landskap där landformer och geologiska fenomen är talrika och relativt lätta att tolka och där vegetationens naturliga utveckling relativt enkelt kan följas. Frånvaron av skogsbruk och annan exploaterande verksamhet ger dessutom delar av det svenska fjäll- och förfjällslandskapet en särställning i Europa som oexploaterade naturlandskap. Ingenstans är dessa kvalitéer större än i Laponia.

I det följande ges en översiktlig beskrivning av de naturförhållanden som präglar Laponia som bakgrund till världsarvsutnämningen.

Naturtyp	Areal
Block- och hållmark	150 315 ha
Fjällhed	346 879 ha
Fjälläng	52 095 ha
Myr	91 425 ha
Fjällbjörkskog	83 972 ha

Barrskog	108 449 ha
Glaciärer och permanenta snöfält	30 390 ha
Vatten	72 874 ha
Övrigt	197 ha
Totalt	936 597 ha

2.4.2 Årmiljonernas landskap - det geologiska perspektivet

Urberg i öster

I östra hälften av Laponia består berggrunden av urberg, främst av graniter och gnejser som är mellan 1 900 miljoner och 1 600 miljoner år gamla. Mycket av detta urberg är förknippat med bildningen av den svekokarelska bergskedjan, som vi nu bara ser rötterna av. Det mesta har slipats bort under årmiljoner av vind, vatten, nedisningar, temperaturväxlingar och kemisk vittring. Det förklarar att urbergsområdet har avrundade ytformer, utan särskilt djärva toppar och dalgångar. Trots allt finns det en variation i urbergslandskapet. De högsta delarna når upp till en höjd av 500–600 meter över havet, t.ex. Bakte Stubbá (i Muddus/Muttos som ligger på 657 meters höjd. Laponias lägsta del är Stuor Julevädno (Stora Luleälven) vid Muddus/Muttos sydkant på 165 meter över havet. Bergen har ofta branta stup mot öster, ibland även mot söder och norr, medan västsidorna är långsamt sluttande. Djupt nedskurna klippraviner förekommer också i urberget, särskilt i Muddus/Muttos.

Fjällkedjans bildning

Den egentliga fjällkedjan bildades för mellan 510 och 400 miljoner år sedan genom platttektonik. Jordskorpan består av stora plattor som glider omkring och kan kollidera med varandra (som nu sker i Himalaya) eller avlägsna sig från varandra (som nu sker på Island). Fjällkedjan skapades genom en kollision mellan två plattor, nuvarande Grönland-Nordamerika och nuvarande Nordeuropa. Mitt emellan dem låg ett hav där botten bestod av vulkaniskt material och sedimentlager av bl.a. sand och lera som kunde vara upp till flera kilometer tjocka. Havsbotten pressades samman som mest intensivt för 430 miljoner år sedan och sköts ihop till en mäktig bergskedja. Materialet trycktes upp över den europeiska plattan i stora berggrundssjök, skollor.

Skollorna vid Stuor Muorkke/Stora Sjöfallet har transporterats in över varandra och 500–600 kilometer in över urberget. De bildades alltså väster om Lofoten och ligger nu som böcker som fallit i en bokhylla. De flesta bergarter i fjällberggrundens skollor är metamorfa, dvs. omvandlade mer eller mindre starkt genom den våldsamma processen. För 430 miljoner år sedan var troligen vår egen fjällkedja lika mäktig och dramatisk som Himalaya. Därefter sprack superkontinenten sönder mitt genom bergskedjan och ett nytt hav öppnade sig – Atlanten. Uppsprickningen skedde som när man drar upp en dragkedja, från söder till norr. I höjd med Laponia skedde delningen av kontinenten för 54 miljoner år sedan. Större delen av bergskedjan hamnade som Kaledoniderna (vår egen fjällkedja) i Skandinavien och Skottland/Wales. En annan del hamnade i Amerika som Appalacherna. Fortfarande är Amerika och Europa på väg från varandra med några centimeter per år.

Gränsen mellan urberget och fjällberggrunden, glinten, vindlar fram längs fjällkanten och syns tydligt i terrängen. Dalgångarna kan ofta ha urberg i botten medan dalsidorna är fjällberggrund. Några platser där glinten är särskilt markant är Lulep Gierkav vid Sältoluokta, Skierffe vid Aktse och Čihkkumbákti vid Gáidumjávri.

Ett exempel på miljöer av geologisk betydelse inom Laponia är Sarektjåkkå där bergarterna på ett lättåskådligt sätt visar på uppsprickningen av en gammal kontinent.

Biervvet – en ung förkastning

Det finns en förkastning som löper i nordsydlig riktning längs fjällkedjan. Den syns som en 5–10 meter hög terrass. Samerna har länge haft ett namn på denna synliga form i landskapet, Biervvet. Söder om Vuolip Gáidumjávri bildar förkastningen sjöarna Bearvejávrit. Norr om Lájas vid Soahkenjárgga (Björkudden) tycks den ha klippt av både en rullstensås och strandlinjer från issjöar, vilket kan tyda på att den varit aktiv under de senaste 9 000 åren.

Erosion

När vår fjällkedja var ung, var den hög och dramatisk. Sedan dess har 3–5 kilometer berg nötts bort. I våra fjäll ser vi nu endast rötterna av den gamla bergskedjan. Rinnande vatten, glidande glaciärer, frostsprängning och kemisk vittring har hjälpt till att omvandla berget till löst material. Det mesta av den gamla bergskedjan ligger idag som bottensediment i Nordsjön och Atlanten. Den nutida topografin följer i stort berggrundsstrukturerna. Hårda bergarter som amfibolit bygger upp de högsta topparna medan mjukare bergarter har nötts ned djupare. Inlandsisarna har bara modifierat fjällens egna berggrundsformer.

2.4.3 Skapelse pågår – det kvartärgeologiska perspektivet

Den senaste nedisningen

Under kvartärtiden – den senaste årmiljonen – har landskapet fått en omformning på ytan genom flera nedisningar. Den senaste istiden och nedisningen började för 115 000 år sedan. För 20 000 år sedan hade inlandsisen nått sin största utbredning. Hela Skandinavien och en stor del av Europa var täckt av en flera kilometer tjock glaciäris. Då låg isens centrum ute i Bottnhavet. För 14 000 år sedan satte avsmältningen fart. Isen krympte ihop både till höjd och yta. Iscentrum flyttades efterhand in i högfjällsområdet. Här försvann de sista resterna av inlandsis för cirka 8 500 år sedan. En varm period följde då trädgränsen i de svenska fjällen låg ett par hundra meter högre än idag. Då fanns inga glaciärer kvar i den svenska fjällkedjan.

Inlandsisens nötning och avlagringar

Det är lätt att hitta spår av de stora nedisningarna i Laponia. Rundhällar slipade i isens rörelseriktning och u-dalar som har urholkats av isens nötning är vanliga. Isen hade också spritt ut ett lager av morän, nedmalt berg, över berggrunden. I dalgångar och flacka områden kan man finna moränbacklandskap. Ibland kunde stora stycken av ihopsmältande is bli isolerade som dödis. Djupa gropar, nu fyllda med vatten eller torv, visar var det smältande isblocken låg. Sådana dödisgropar finner man även i rullstensåsar och deltaytor, t.ex. vid Gisurisstugan. Vid glaciärfroster ansamlas stora mängder av morän. Om fronten står stilla en längre tid utbildas en ändmorän.

Isälvarnas erosion

Kortlivade men väldiga isälvar från uppdämda issjöar har kunnat erodera djupa kanjoner, gårsså. Exempel är kanjonerna i Muddus/Muttos och Áhusjársså vid Sáltoluokta. I vissa fjällslutningar syns israndrännor, eroderade av smältvatten som rann fram i kontakten mellan den smältande inlandsisen och berget. Serier av israndrännor visar hur isen gradvis smälte

ihop och bäcken flyttade sitt lopp allt lägre längs sluttningen. Bra exempel är sluttningen ovanför Aktse, väl synligt från vallen.

Isälvarnas avlagringar

När en isälv saktar farten i en sjö faller slammet till botten. Då bildas ett delta. Deltan som bildades när inlandsisen smälte bort har idag ofta hamnat på torra land. Det har skett t.ex. vid Gisurisstugan och Áhkkás sluttningar där gamla deltaytor ligger som plåtåer. Nya bäckar eller älvar kan skära ned djupa raviner i de gamla deltaytorna. Stränderna blir branta nipor.

Ett delta ändrar sig från dag till dag. Ráhpääno suorgudahka (Lájtávrrredeltat) i Ráhpäädno växer varje år 5 meter ut i sjön. Ett annat aktivt delta är Darreluoppals delta i Darrevuobme. Deltaområdena var förr viktiga slåttermarker för t.ex. folket i Aktse. Idag är deltaområdena istället viktiga betesmarker för älgar och älgjaktmarker för fjällborna.

Många av de former som bildades under istiden kan studeras som aktiva processer i Jáhkâmáhkke/Jokkmokks fjällvärld. Nedanför dagens glaciärer breder glaciärbäckar ut sig och avsätter sediment i en sluttande solfjädersform, ett sandur. Sandur är ett isländskt ord, och vi känner igen strukturen från bilder av Vatnajökull och det stora glaciärerna på Island. Inne i Sarek finns många aktiva sandurbildningar i närheten av glaciärer. Ett bra exempel på en inaktiv sandur, bildad i slutet av istiden finns, vid Bietsávrrres östkant ovanför Sáltoluokta.

Där snabbt forsande bäckar har transporterat material utför fjällbranter har ofta svämkäglor byggts upp med grövre material. Svämkäglor är solfjädersformade som sandurbildningarna men mer sluttande. Förutom på många ställen i Sarek finner vi vackra exempel i Ráhpavuobme och i Áhkkás sluttningar.

I Laponia finns också många rullstensåsar. De är höga, ryggformade och löper oftast fram i dalbottnarna. Många vackra åsar finner vi t.ex. längs Vuojatädno i Padjelanta/Badjelánnda och på Muttosmyrarna som urgamla flyttvägar för både människor och djur.

Issjöstrandlinjer

Under inlandsisens tillbakasmältning uppstod tillfälliga issjöar. Dessa dämades mellan isen och berget. Strandlinjer och rester av små deltan där bäckarna rann ut syns ofta i fjällsluttningar. Bra exempel är en serie av deltaplåtåer i sluttningen ovanför Sáltoluokta och på Áhkkás sluttningar. De visar olika stadier av dämde issjöar. Ofta ser man serier av strandlinjer i sluttningar som visar hur en issjö successivt har avtappats.

Tjälens marker

Markens tjäle omskapar jorden i kalla trakter. Vissa områden i Laponia har permafrost, ständig tjäle i marken. På myrar med permafrost hittar vi palsar, t.ex. vid Nuvjávri i Sjavnjá och vid Stáloluokta. Palsar är torvkullar med ständig tjäle. På hög höjd i fjällen, t.ex. områdena öster om Stáloluokta, finns tundrapolygoner. Marken har spruckit sönder i fyra- eller femkantiga former av en storlek på 10–40 meter. Under rutorna finns iskilar, permafrost som tränger långt ned i marken.

Spåren av tjälens arbete syns som frostmarksformer. Finkorniga jordar blir vattenmättade och plastiska vid tjällossningen. Det medför att marken börjar röra sig utför sluttningar som flytjord eller stenströmmar. Genom jordflytning bildas ofta gräsbevuxna terrasser i sluttningarna. På plan mark kan stenblock lyftas upp av tjälen som stengropar, stenringar eller blocksänkor.

Om marken är plan och stenfattig bildas jordtuvor. Vilka frostmarksfenomen som bildas beror på klimat, jordart, mängden block, lutning och vattenhalt i marken.

Glaciärer och sluttningsprocesser

Dagens glaciärer är inte kvarlevor av inlandsisen. Under stenålderns värmeperiod försvann alla svenska glaciärer. Under järnålderns klimatförsämring flyttades trädgränsen nedåt och glaciärer började återskapas. Idag finns det 300 glaciärer i Sverige, varav cirka 100 ligger i Laponiaområdet. Av Sveriges tio största finns nio i Laponia. De tre största glaciärerna i Sverige är 11–13 kvadratkilometer stora och ligger i Sulidälbmå, störst är Sálajiegna om vi räknar med även den del som ligger i Norge. Glaciärerna växer eller krymper som en följd av klimatet. Allt sedan Axel Hambergs forskning vid början av 1900-talet har forskare bl.a. i Sarek följt den processen för att lära sig mer om klimatförändringar. Under senare år har Sareks och Sulidälbmås glaciärer krympt cirka 10 meter/år vid fronten.

Sluttningsprocesser

Frosten har kraft att spränga bort stenar från klippbranter (frostsprängning). Det sker ett ständigt ras av stenblock från bergen. Stenarna följer ofta särskilda rasrännor och samlas under branten som en talus, en rasbrant av block. De största blocken hamnar längst ner, det finaste materialet stannar högst upp. Sådana talusbranter syns överallt i fjällen, några bra exempel är Skierffe vid Aktse och Gierkav väster om Sáloluokta. Sommaren 2000 drog ett berggras med sig ett jättelikt block, stort som en villa, som lade sig för gott på en parkeringsplats längs Ritsemvägen, och där hindrade all trafik. Där ligger den ännu, och vägen fick ledas om.

Det finns många andra sluttningsprocesser. Snö- och slasklaviner kan riva med sig stora mängder blockmaterial från bergssluttningarna som lavinblocktungor. Häftiga regn kan dra med sig mängder av sten och jord nedför sluttningen som slamströmmar. Massorna river upp en djup ravin på sin väg för att sedan avsättas nere i dalgången. Spår av sluttningsprocesser är mycket vanliga inne i Sarek och på Áhkkás sluttningar. Det är ganska typiskt för fjällområdet att många förändringar inte sker gradvis och stillsamt, utan snabbt och dramatiskt. Ett exempel är den slamström som sommaren 2000 drog ned från sluttningen och helt täckte en lång sträcka av den södra Padjelanta/ Badjelánndaleden norr om Stáddájáhká.

Några andra exempel på hastiga skeenden är när glaciärsjön vid Ruopsokjiegna katastrof tömdes i augusti 1985 efter ett kraftigt regnväder. Samma regnväder orsakade flera slamströmmar på Skanátjáhkás sluttningar. Ännu syns spåren efter dessa, bl.a. i Guhkesvágge.

2.4.4 Vattnets väg - det hydrologiska perspektivet

Stora delar av Julevädno avrinningsområde har sina källflöden inom Laponias gränser. 89 procent av världsarevets yta avvattnas till Luleälven. Den resterande ytan av Laponia berör Kalixälvens, Råneälvens och Piteälven avrinningsområden.

I de högre delarna är nederbördsmängderna stora, temperaturerna låga och antalet stora sjöar lågt. Laponiaområdet skiljer sig dock från andra högfjällsområden i landet genom förekomsten av några stora fjällsjöar ovan skogsgränsen: Virihávrrre, Vástenjávrre, Sáluhávrrre och Guvttjávrre. Snösmältningen är sen och vårfloden kommer som en kraftfull fjällflod under sommaren. Stora mängder glaciärslam transporteras med vattnet och deltaområden kan bildas. I övrigt är vattnet klart med låg halt av lösta ämnen och organiskt material. Ju lägre man

kommer i vattensystemen, desto tidigare är vårfloden och desto rikare är vattnet på lösta ämnen och organiskt material. På lägre nivåer rinner vattnet också fram i urbergsområden med surare bergarter än i fjällen. Detta tillsammans med sura humusämnen från myrområden medför ofta lägre pH.

Den mest iögonfallande vattenytan, Áhkájávrr, och det dominerande vattendraget, Luleälven/Julevädno, är bara delvis en del av världsarvet. Vattenkraftutbyggnaden av Luleälven gör att den naturliga vattenmiljön har gått förlorad varför dessa delar lämnats utanför som en korridor. Världsarvet berörs även av andra vattenregleringar: Dievssavággi med Sádijávrr i den norra delen av Laponia och Tjaktjávrr i den södra.

2.4.5 Extremernas landskap – det klimatiska perspektivet

Ett område som Laponia visar upp stora klimatologiska kontraster med många extrema situationer vad gäller snödjup, kyla, vattenföring, vindstyrkor m.m. Detta beror på den stora utsträckningen både i höjdded och i väst-östlig riktning. De västra delarna av Laponia utsätts för Atlantens påverkan i högre grad och får ett mer maritimt klimat. Västliga havsvindar för in höga nederbörds mängder över Padjelanta/Badjelánnda och Sarek, vilket medför rikligt med regn och snö, stora snödjup och på sommaren kraftiga flöden i vattendragen. De fuktiga atlantvindarna pressas upp mot fjällmassiven i Sareks nationalpark, där vi får de högsta nederbörds mängderna i landet, 2 000 millimeter/år. De östra delarna av fjällkedjan och skogslandet har ett betydligt mer kontinentalt klimat med varma somrar, kalla vintrar och låg nederbörd, cirka 500 millimeter/år. Ungefär hälften av årets nederbörd kommer som snö. I skogslandet ligger snötäcket mer än halva året. Snöperiodens längd ökar sedan med stigande höjd. På Sareks och Sulidälbmás högfjällsmassiv finns marker som aldrig tinar.

Temperaturen

Höjden över havet betyder klimatiskt mer än den breddgrad en plats ligger på. Sommartid sjunker temperaturen nästan 1 grad för varje 100 meter man stiger i nivå. Det betyder att det kan vara 15 grader kallare på Bårddetjåhkka än i Huhtán/Kvikkjokk 3 mil därifrån. Vegetationen förändras mycket snabbt om man rör sig västerut, upp mot de höga fjällen, medan den inte förändras lika drastiskt när man rör sig norrut i landet på samma höjd över havet. Årsmedeltemperaturen i t.ex. Vuollerimtrakten är cirka 0 C medan den är -8 C inne i Sarek. Vegetationsperiodens längd mäts som antal dagar per år med medeltemperatur över +5 C. Inom Jåhkåmåhkke/Jokkmokks kommun varierar vegetationsperioden från 100 dagar i de västligaste delarna till 140 dagar i de östligaste delarna. Som jämförelse kan nämnas att Uppsala har 180 dagar och Malmö 210 dagar. Den kortare vegetationsperioden i fjällområdet kompenseras på många sätt genom den starka instrålningen under försommaren. Tillväxten hos alla växter är mycket snabb under juni månad på grund av sol dygnet runt. Midnattssolen syns i Laponia från 6 juni–6 juli, med stora variationer beroende på var man befinner sig.

Vintertid kan det ofta råda en helt annan situation. Under klara dagar och nätter sjunker den kalla luften ned i dalgångarna medan topparna har högre temperatur. Denna inversion, omvända luftskiktning kan röra sig om tio graders skillnad eller mer mellan topp och dal. Vinterkylan i dalbottnarna påverkar vegetationen. Det skapas ofta en omvänd trädgräns, längst nere i dalbotten är det kalvfjäll på grund av inversionen. Högre upp kommer fjällbjörkskog som sedan övergår i kalvfjäll på ännu högre höjd. Nere i barrskogen kan man istället få en fjällbjörkskogsbård längst nere i dalbotten på grund av kylan.

2.4.6 Från norna till isranunkel - det botaniska perspektivet

Vegetationszoner

Genom sin stora utsträckning i höjddled och i öst-västlig riktning faller Laponia inom flera vegetationszoner. Även inom några kilometer på kartan kan kontrasten vara stor mellan kärv högalpin miljö och frodig björkskog i dalbotten. Laponias östra delar faller inom den zon som kallas för de boreala skogarna, närmare bestämt inom den mellanboreala zonen. Denna zon utgör större delen av de norrländska barrskogarna (tajgan) och myrområdena. Närmare fjällkedjan kommer vi in i den nordligt boreala zonen som omfattar glesare barrskogar, oftast med stort inslag av björk. Denna zon innefattar även fjällbjörkskogen, som i vissa sammanhang kallas för den subalpina zonen. Ovanför den nordligt boreala zonen tar kalfjället vid, den alpina zonen har också underindelningarna lågalpin zon, mellanalpin zon och högalpin zon.

Barrskogsområdet – tajgan

Barrskogen, tajgan med vidsträckta skogar och myrar utgör en stor del av Laponias östra del (Muddus/Muttos, Sjävnja och östra kanten av Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke och Sarek). Barrskogarna omfattar cirka 1 000 kvadratkilometer och Laponia innehåller därmed Europas största skyddade skogsland. Tall och gran är de dominerande trädarterna. På bergens nordsluttningar och östsluttningar, där marken är fuktigare och kallare och snödjupet stort dominerar granen. Det beror bl.a. på att tallen är dåligt anpassad till de stora snömängder som förekommer på dessa ställen. Toppar och grenar bryts av snötyngden. Däremot är tallen mycket väl anpassad till skogsbränder. Den överlever oftast dessa och sargas bara av lågorna. Där elden bränt stammen förstörs delar av tillväxtskiktet. Såret syns under flera hundra år som ett brandljud innan det vallas in av ny ved från de omgivande, oskadade partierna. Det finns tallar som drabbats av flera skogsbränder under sitt liv, men ändå växt vidare. Granen klarar vanligtvis inte sådana brandskador, utan angrips av röta och dör. Särskilt torra, sydvända sluttningar har drabbats av skogsbränder ungefär vart hundra år och granen har där haft svårt att få fäste.

Större delen av Laponias barrskogar ligger på urbergs- och moränmark som är mager och torr. Rikedomen på renlavar gör tallskogarna till viktiga renbetesmarker under vintern. Den högre markvegetationen domineras av bärris och gräset kruståtel. Nära fjällkanten och på fina sedimentjordar längs älvar och bäckar finner man rikare vegetation i barrskogen. Tibast, norna, röd trolldruva, fjälltorta och strutbräken hör till de mer exklusiva växterna.

Närmare fjällen upphör många låglandsarter. Fjällarter som lappljung och ripbär börjar uppträda i barrskogen. Barrträden blir lägre och växer glesare. Inslaget av fjällbjörk ökar alltmer. Stora arealer barrskog närmast fjällkanten är gammelskog – den är aldrig avverkad. Träden har mycket hög ålder. Många tallar är äldre än 500 år. Det innebär att det finns mycket död eller döende ved, varför många hotade vedlevande arter (svampar, lavar, insekter) finner stora, lämpliga och sammanhängande miljöer med obruten kontinuitet som gammelskog.

Våtmarkerna

Laponia utgörs till stor del av våtmarker. I Lapplands barrskogsområde är 25 procent av arealen myr. Inom skogsdelen av Laponia – Muddus/Muttos, Stubbá och Sjävnja är andelen myr ännu större. Närmare fjällen minskar andelen gradvis till 5–10 procent. I Lapplands skogsland är myrar vanliga, trots att nederbörden är låg. Det beror på att somrarna är så korta och kalla

att bara lite vatten hinner avdunsta. Där det finns mycket vatten i marken kan myrar bildas. På högre berg och fjäll regnar det mer. Där kan myrar till och med bildas i starka sluttningar, s. k. backkärr. Vegetationen utgörs av en tät matta av starr, gräs och örter.

De mest typiska Lapplandsmyrarna är dock de vidsträckta strängmyrarna (áhpe på samiska), som är randiga med omväxlande torra strängar och våta flarkar. Myrarna i Muddus/Muttos, Stubbá och Sjávnja är bra exempel på denna myrtyp. Strängarna löper som dämningar vinkelrätt mot myrens lutning. Ett stort antal växtarter lever på myrarna. Flaskstarr, trådstarr, dystarr, blåtåtel, flera arter av silesår samt några arter av orkidéer förekommer på en matta av ett stort antal vitmossor och andra mossarter. Det som ger myren en särskild blomprakt under juni är den rosa roslingen och de vita hjortronblommorna som blommar tillsammans.

Fram till 1940-talet förekom myrslätter på många Lapplandsmyrar. Därför togs flera nybyggen upp inne i östra Sjávnja myrland där det fanns rikligt med vinterfoder att hämta till kreaturen. Augusti var slättermånaden. Innan allt hö var slaget och hässjat hann det ofta bli september. När snön kom hade man många veckors arbete med att köra hem höet med häst och kälke. Många arter starr, fräken, ängsull, gräs och blommor fanns med i myrhöet. Kraftigaste fodret var sjöfräken. Många myrar slog man inte varje år. Idag slås inga myrar, men myrarna är fortfarande ekonomiskt viktiga som älgjaktmarker och renbetesmarker. Särskilt på våren söker sig renarna ut i våtmarker för att beta vattenklöver och kråklöver.

Titti Bergman

Grodan älgen och jag

Hon måste ha en fruktansvärd ork och kondition, tänkte jag när jag kämpade mig genom ännu ett av de videsnår som Sjávnja till stora delar består av. Framför mig skuttade och slingrade sig Titti Bergman fram, mellan videsnåren och över tuvorna med en liten ryggsäck på ryggen och en större älgstudsare i handen. Det var mitt i september och Tittis jaktlag var ute på den andra veckans älgjakt. Att hon inte bar bössan på axeln som de flesta har nog med hennes uppväxt att göra. Hon var så pass ung och tanig när hennes far för första gången tog med henne ut att hon helt enkelt inte hade axlar breda nog att hålla upp bössremmen. Så sedan dess bär Titti vapnet i handen.

Vi hade nått vägs ände vid Allávárre, några mil nordväst om Gällivare. Några hundra meter bort går gränsen för Sjávnja naturreservat. På kartan ser det inte ett dugg lockande ut. Grönt är torr mark, blått är antingen sjöar eller myrar. Dit vi skulle visade kartan nästan bara blått. Men det var något som Titti inte alls brydde sig om. Titti och hennes två jaktkamrater diskuterar hur de ska jaga. Hon har med sig en unghund som hon ska skola upp till att ställa älg. Efter att ha kommit fram till dagens plan ger vi oss iväg längs en traktorväg.

Jag älskar att klafska omkring på myrarna, säger hon. Redan som liten tog hennes far med henne på dessa vandringar. De fiskade i sjöarna och jagade älg. Eftersom hon, redan som liten, vant sig vid landskapet och terrängen bekommer myrarna henne inte, utan tvärtom.

– Jag älskar doften av myren, här finns en massa grodor, någon älg och så jag, säger Titti. När hon gift sig undrade hennes nyblivna man vart hon ville att bröllopsresan skulle gå. Svaret blev att hon ville att den skulle gå ut till en av sjöarna inne i Sjávnja. Där skulle de fiska gädda. Av Tittis sätt att berätta får jag intrycket att turen var en totalt romantisk upplevelse. Makens version kan måhända vara lite annorlunda.

Solo i Sjávnja

Då jag frågar Titti om hur det kommer sig att hon började jaga är svaret enkelt.

– Min far tog alltid med mig ut till skogen. Så jag tror inte att det spelar någon roll att jag var tjej. Hade jag varit grabb så tror jag att det vore likadant. Eftersom farsan inte hade någon son så tog han med mig och min syster. Tar man med sig barnen ut så blir de intresserade. Och vi är båda jaktintresserade. Både min syster och jag

Att jaga älg i Sjävnja, att hoppa mellan tuvorna och klafsa fram på myren är årets höjdpunkt. Själva skjutandet anser hon enbart vara en bisak. Ute på myrarna funderar hon inte på något annat. Detta är dagar och veckor som ger henne energi för hela vintern. Och för henne är det även en sorts terapi.
– Man tittar på tuvorna, håller koll på vädret, på solen och vilka djur som gått i området.

Det är sällan man träffar någon annan i dessa marker. Men för några år sedan mötte Titti på ett par kanotister som bar på en kanot. De hade definitivt hamnat på avvägar. Sommartid är det inte många som stör fågellivet i reservatet. Och Titti är stolt över att de här markerna nu ingår i ett världsarv. Rädslan bland folk, att det skulle bli fler restriktioner när det blev ett världsarv, visade sig vara obefogad, berättar hon. - Intresset bland turister har ju ökat i och med statusen. Men jag tror inte att det är många fler som verkligen tar sig ut hit för att plaska ute på myrarna. Dom kan jag nog räkna på ena handens fingrar.

Text: John Erling Utsi

Fjällbjörkskogen

I den svenska fjällkedjan är det vanligen fjällbjörk som bildar skogsgräns mot kalfjället. Det är ett speciellt förhållande för de skandinaviska fjällen som bara har få motsvarigheter i andra bergsområden. Fjällbjörkskogen utgör ett cirka 200 meter högt bälte mellan barrskog och kalfjäll. Många av Laponias dalgångar ligger på en sådan höjd över havet att fjällbjörkskogen breder ut sig över stora ytor i dalbotten. Fjällbjörkskogen innehåller flera andra arter av lövträd. Asp, rönn, hägg, gråal, sälk och andra videarter är vanliga. Fjällbjörkskogen är mycket varierande från magra hedbjörkskogar med bärris till rika ängsbjörkskogar med hörgörtflora.

De östligaste björkskogarna på urberggrund är oftast hedbjörkskogar. Där dominerar bärris, lavar och barrskogsmossor. När mer näring och vatten finns tillhands ökar mängden hönsbär och ekbräken. Lav och svamp är viktiga renbetesväxter i dessa skogar vid övergången mot vintern.

Frodiga ängsbjörkskogar breder ut sig i fjällsluttningar med rörligt vatten och rik fjällberggrund. Råhpavuobme är känd för sin rika växtlighet som också föder de stora älgarna och de många björnarna. I en ängsbjörkskog dominerar höga örter som midsommarblomster, nordisk stormhatt, fjälltorta, fjällkvanne, fjällängssyra, smörbollor, älgört, borsttistel och flädervänderot. Tidigt på försommaren i lövsprickningen blommar de låga örterna fjällviol, ekorrbär och skogsstjärna.

Skogsgränsen

Skogsgränsen, den gräns där den sammanhängande fjällbjörkskogen övergår till kalfjäll ligger i Laponiaområdet på cirka 800 meter över havet. men varierar betydligt. Mot väster faller skogsgränsen på grund av det alltmer maritima klimatet. Björkskogen klättrar högre upp på sydsluttningarna (dalgångarnas nordsidor) medan den når lägre på de skuggigare nordluten. Under den varmetid som följde efter istiden räknar man med att skogsgränsen låg 200 meter högre än idag. Värmetiden rädde under 4 000 år och avbröts av kallare klimat för 5 000 år sedan.

Deltaområden

Ett delta är en dynamisk miljö där vattenföringen, pålagringen av silt och vegetationen samspelar. Styvstarr, madrör och norrlandsstarr koloniserar bankarna och sjöfräken, flaskstarr och blåsstarr i lagunerna. Efterhand vandrar viden och gråal in på de högsta delarna av deltat.

Kalfjället – alpin zon

Ovanför skogsgränsen finner man bara enstaka björkar och andra lövträd. Här tar kalfjället vid. Här finns många skilda typer av växtsamhällen, formade av olika miljöbetingelser. Vatten- och näringstillgång är viktiga faktorer. Tillgången på kalk är en annan faktor som starkt påverkar floran, liksom mängden snö under vinterhalvåret.

På torr och fattig mark skapas fjällhedar, medan fjällängar breder ut sig på mark där vatten och näring finns i överflöd. Där finner man en yppighet och blomprakt som nog saknar motstycke i vårt land.

Kalkfattig fjällhed – vindblottor och snölegor

Det som skapar variationen på fjällhedarna är tillgången på snö. På vindblottorna, kalblåsta kullar där skyddande snö saknas vintern igenom, växer fjällets hårdigaste växter: fjällgröna, krypljung och ripbär. Under en bård av blåbär och lappljung följer de växter som lärt sig leva med en kort växtsäsong på grund av att snön ligger kvar långt in på sommaren. Dvärgvide, mossljung och dvärgfingerört är väl anpassade till snölegorna. Här trivs även gräs och halvgräs. Dessa snölegesamhällen ger rikt sommarbete för renarna. Det är ingen tillfällighet att de stora renhjordarna uppehåller sig långt västerut i fjällområdet under sommaren. Närmare Atlanten är snödjupen stora, vilket medför vidsträckta gräshedar på snölegemark.

Fjällsippa – på kalkrik mark

När berggrunden är kalkrik ändrar fjällheden karaktär. Botaniker talar ofta om dryashed eftersom fjällsippa alltid är vanlig så fort kalkhalten ökar. Den bildar mycket artrika växtsamhällen tillsammans med bl.a. lapsk alpro, fjällglim, purpurbräcka, kantljung, fjällklocka och flera spiror och orkidéer.

Floran kring Virihávren hör till de allra rikaste och botaniskt mest intressanta i svenska fjällkedjan. På den lättvittrade, kalkrika berggrunden växer inte bara fjällsippa och andra arter som alltid hör kalkområden till. Här är artrikedomen ännu större, med förekomst av ett antal verkliga rariteter: fjällarnika, skrednarv, brandspira och dvärgdraba. De två mest kända och verkligt exklusiva växterna är dock raggfingerörten och grusnarven. Raggfingerörten har bara tre kända växtplatser på europeiska fastlandet, nämligen i Padjelanta/Badjelánnda. Den växer på den vulkaniska bergarten Jeknaftotuffit på exponerade toppar, bl.a. Jiegnáffo. Utanför Padjelanta/Badjelánnda förekommer den närmast på Grönland och Svalbard. Den oansenliga lilla grusnarven upptäcktes först på fjället Unna Duvge, men har sedan hittats på andra ställen i Padjelanta/Badjelánnda, men alltid på bergarten serpentin.

Högfjäll

På de höga topparna, i den högalpina zonen finns bara ett fåtal växtarter. Isranunkeln är en av dem. Det är den fröväxt som klarar de allra högsta höjderna. Jordflytning, permafrost, kort sommar och stora snömängder är påfrestningar som fjällväxterna på höga nivåer måste tåla.

2.4.7 Djurlivet - det zoologiska perspektivet

Laponia har, eftersom området sträcker sig genom så skilda växtregioner, ett totalt sett rikt djurliv med däggdjur och fåglar. Tätheten av individer är däremot sällan hög. Den lägre, ryggradslösa faunan är inte särskilt väl utforskad. Däggdjurs-, fågel- och fiskfaunan är mer känd.

Många arter, t.ex. ren, älg, dalripan, öring och harr företar långa vandringar mellan regioner inom Lapponia. Andra, främst flyttfåglarna nyttjar området bara under barmarksperioden.

Några särskilt spektakulära arter förknippas med Lapponiaområdet. De storvuxna älgar som hör fjälldalarna till (särskilt Ráhpavuobme) är kanske landets enda älgpopulation som lever under förhållanden där rovdjur och klimatiska förhållanden, inte jakt, är det som begränsar populationen. Den starkt hotade fjällräven har ett av landets kärnområden i Sarek och Padjelanta/Badjelánnda. Kungsörn, havsörn, jaktfalk och pilgrimsfalk har alla viktiga häckningsplatser inom Lapponia. Även de fyra stora rovdjuren lever eller förekommer i världsarvsområdet. Knutet särskilt till de djupa och bördiga fjälldalarna (t.ex. Ráhpavuobme och Njoatsosvágge) och fjällranden finns en stabil björnpopulation som även fortsätter ned i barrskogen. Lodjuret har en liknande utbredning, men med särskild knytning till fjällrandens branta bergssidor som är lämpliga yngelplatser. Järven har sin huvudförekomst i mer alpin miljö, men söker sig särskilt vintertid långt ned i skogslandet, ända till Muddusområdet. Vargen har numera endast sporadisk förekomst i området, men historiskt har området varit vargrikt.

Barrskogen (Sjávnja, Muddus/Muttos och kanten av Sarek och Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke)

Barrskogen, tajgan är rik på arter. Tjäder, järpe och orre är riktiga barrskogsarter som förekommer sida vid sida med dalripan. Fem arter hackspettar, med den tretåiga hackspetten som den verkliga norrlandsarten, söker sig till den gamla skogen. Hackspettarnas övergivna bohål är förutsättning för en lång rad av hålhäckare: bl.a. lappmes, tornseglare, hökuggla och småskrake. Rödvingetrasten, taltrasten, bergfinken, rödstjärten och göken är några av de flyttande fåglar som häckar i tajgan. Bland stannfåglarna märks lavskrika och större och mindre korsnäbb, som häckar redan under senvintern. Av rovfåglarna förekommer de hotade arterna pilgrimsfalk, havsörn och kungsörn som häckfåglar i Lapponias skogsmarker. Örnarna är beroende av gammal skog. Man räknar med att träden måste vara äldre än 300 år för att klara deras bon som kan väga upp emot ett ton.

Ekorren och mården är de enda däggdjur som nästan helt är knutna till barrskogen. De är svåra att upptäcka, men på vintern avslöjar spåren att de är vanliga.

Barrskogsmyrarna (Muddus/Muttos och Sjávnja)

Myrarna i barrskogen har ett rikt och högljutt fågelliv i maj-juni med småspovar, grönbenor, svartnäppor, gluttnäppor och brushanar. Gulärlor, enkelbeckasiner och den sällsyntare dvärgbeckasinen hör de stora flarkmyrarna till, liksom myrsnäppan. På myrarna häckar även sädgäss, tranor och sångsvanar. I början av 1900-talet var sångsvanen tillbakaträngd till ett fåtal lokaler, bl.a. inne i Muddus/Muttos. Sedan 1950-talet har arten ökat och finns numera spridd i landet.

Björkskogen (Sjávnja, Stora Sjöfallet Stuor Muorkke, Sarek och Padjelanta/Badjelánnda)

På vintern är dalripan karaktärsfågeln. Sommartid fylls björkskogen av flyttfåglar som lövsångare och blåhake. Stenfalken är den karaktäristiska rovfågeln och beroende av kråkan, vars övergivna bon den övertar. Stenfalkar och björktrastar häckar gärna tillsammans, och drar nytta av varandras aggressivitet mot boplundrare.

De flesta däggdjur rör sig både i barrskog och björkskog. Björn, lo och järv söker sig gärna till fjällkantens björkskogar och fjällskogar, liksom älg. Huggorm och skogsödla är de enda reptiler som förekommer. De finns främst i barrskogen, men förekommer också sällsynt i syd-

sluttningar i björkskogen. Vanlig groda är förvånansvärt vanlig långt upp i björkskogen.

Kalfjället (Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke, Sarek och Padjelanta/Badjelánnda)

De lägre fjällhedarna nyttjas av många arter. Karaktärsfåglar är ljungpipare, lappsparv och fjällabb, som alla ger ljudlig röst åt försommarfjället. Även den tystlåtnare fjällpiparen lever i samma marker. Videsnårens snösiskor ersätts längre ned i björkskogen av gråsiskor. Dalriporna i videregionen avlöses på högre höjd av fjällripor. Gnagarrika år finns mat åt fjällvråk, fjälluggla och fjällabb. Jaktfalken är däremot en ripjägare som häckar i fjällbranter, där den övertar gamla korpbon.

Kalfjället är renens sommarland. Här betar den på fjällängar, gräshedar och i videkärr. De enda däggdjur som helt är knutna till kalfjället är annars fjällräv och fjälllämmel. Fjällräven är helt beroende av lämmelns beståndsväxlingar. Tyvärr tycks lämmeln alltmer sällan få toppår, varför både fjällräven och rovfågeln vanligen har mycket kläna stammar. Även järven har sin viktigaste förekomst på kalfjället.

I de riktigt alpina delarna av våra fjäll, på de höga topparna, finns inte många fågelarter. De som allra mest hör hemma i de sterila blockmarkerna är fjällripan och snösparven. På steniga högplatåer häckar även en liten vadare, skärnsnäppan.

Fjällets sjöar och myrar

I sjöarna på kalfjället simmar alfåglar, bergänder, svärter och sjöorrar. På fjället finns stora myrar, t.ex. i Sjävnja och Padjelanta/Badjelánnda. Där häckar smalnäbbade simsnäppor och andra arktiska vadararter som kärrsnäppa, mosnäppa, och den sällsynta dubbelbeckasinen och myrspöven. Den idag mycket sällsynta fjällgåsen ses ännu i häckningsmiljö inne i Padjelanta/Badjelánnda.

Per Erik Kemi, Gällivare skogssameby

Det dolda skogsfolket

– Jag har inte den blekaste aning om hur, men det fungerar, säger Per Erik skrattande. När han beskriver hur de samlar in sina renar i skogarna i östra Muddus/Muttos berättar han att de ibland går omkring med renskällor. Ofta samlas renarna i närheten. Av någon anledning som han inte känner till så dras de till ljudet. I täta skogar och vidsträckta myrland har de, förutom renskällan, ännu en dräng. Utan myggen skulle renarna aldrig samlas sommartid. När de blir alltför besvärande för renarna samlas de ute på öppna områden. Ute på stora myrar är de lätta att hitta och samla ihop för årets kalvmärkning som början veckan efter midsommar.

Rävar och regn

Skillnaden mellan fjäll- och skogsrenskötsel är bland annat den att medan fjällrenen söker sig till fjällen nära norska gränsen på våren så blir skogsrenen kvar inlandets skogar. Hjordarna rör sig i cirklar mellan olika områden, beroende på årstid. Hjordarna är ofta mindre än fjällsamebyarnas. Efter kalvmärkningen, som de försöker klara av så snabbt och under så få nätter som möjligt, släpps hjorden ut och får vara ifred fram till sarvslakten.

För skogsrenen är regniga, svala somrar bäst, berättar Per Erik. – I sommar har det varit regnigt och kallt, och vi har väldigt stora kalvar i år, säger han. Sådana här somrar är insekterna färre, vi har knappt sett broms eller kormflugor. Något som också påverkar antalet kalv är rovdjuren. När björnen kommit ut ur idet i slutet av april blir den en fara för kalvarna som föds någon vecka senare. – En annan rackare, säger han, är rödräven. Vissa av dem är hopplösa. De verkar specialisera sig på att ta kalv. Och om vajan är lättskrämt eller väldigt ung så mister hon lätt avkomman till räven.

Nu, just innan brunsten så samlas sarvarna till skällorna. De dras samman till större skockar, säger han. Men efter den 15 september törs då inte jag skjuta dem. En brunstig rentjur har en bismak som gör köttet oätligt. När han skjutit och slaktat de renar familjen och de närmaste behöver så låter de hjorden beta ifred. Inte förrän i oktober börjar de samla de utspridda flockarna. Kring månadsskiftet november-december så kommer fjällsamebyarna flyttandes till skogslandet med sina hjordar. – Det är då det blir kollisioner, säger Per Erik. Eftersom både Unna tjerusj och Sirges använder dessa marker till sitt vinterbete. Då försöker vi hålla hjordarna åtskiljda så länge det går. Och när det inte längre är möjligt så tar vi in renarna i hagar och utfodrar dom.

Hårda tider

Per Erik hör till Gällivare skogssameby. Byns marker ligger inom både Jåhkåmåhkke/Jokkmokks och Jiellevárre/Gällivare kommun. Liksom alla skogssamebyar är de inte många medlemmar. Till skillnad från fjällsamebyarna är byns område mera cirkulärt, inte långsmalt som fjällsamebyarnas. Skogsrenskötsel har ju i alla tider varit en sorts lillebror till fjällrenskötseln, menar Per Erik.

– Det är sällan och aldrig man hör talas om skogsrenskötsel, säger han. Först nu på senare tid, när det är tal om att öppna nya gruvor här i skogslandet har vi uppmärksamrats, inte annars. Under senare år har länsstyrelsen bestämt var gränserna mellan de olika samebyarnas vinterbetesmarker går. Per Erik anser att de förlorat i denna process av gränsdragningar. – De marker vi tidigare använde till bete under vintern finns inte längre, säger Per Erik. Så vi har att välja mellan att ge upp renskötseln eller godta de villkor som vi lever under. Alternativen som finns för framförallt senvintern, enligt honom, är att flytta med renarna västerut, ovanför odlingsgränsen, eller att hålla djuren inhägnade. Så under de senaste vintrarna har de utfodrat sina hjordar.

Att Muddus/Muttos är skyddat och ingår i Laponia anser Per Erik enbart är positivt. Att hans marker ligger inne i ett världsarv inverkar inte alls på arbetet. – Jag kan arbeta med renar, jaga och fiska där som förut, och jag hoppas ju att det är ett skydd för naturen. Speciellt som där finns större områden med gammelskog kvar. Utanför finns dessa knappt kvar, förutom som små, små öar. Hänglaven som växer i dessa är ett utmärkt reservbete för renarna. Den är säkert räddningen för många renar ibland.

Text: John Erling Utsi

2.5 Infrastruktur för boende, brukare och besökare

Laponia är ett kombinerat världsarv, vilket gör att besökarna därigenom är betydligt bredare som målgrupp än för ett renodlat naturarv eller kulturarv. Laponias utbud lockar så väl ung som gammal, novis som äventyrare samt nationella som internationella besökare. Området i och kring Laponia är också ett viktigt rekreationsområde för befolkning i närområdet.

Särskilt betydelsefullt är att ge möjligheter till upplevelser som tydliggör samspelet mellan en levande samisk kultur, rennäringen och naturupplevelser, stillhet, avskildhet och upplevelsen av klara sig själv, och samtidigt få kunskap om och insikt i en mänsklig verksamhet som har pågått i området under lång tid.

Den stora andelen störningskänsliga områden, vad gäller såväl natur som den aktiva renskötseln, kräver ett särskilt hänsynstagande och innefattar i viss mån begränsningar för besökaren. Vissa områden kräver egen vistelse, utan guide, erfarenhet av flerdagarsturer samt kunskap om fjällsäkerhet och hur att agera vid en nödsituation. Längs led- och stugsystemen krävs mindre erfarenhet, och delar av Laponia så lättillgängliga att de även passar barn och personer med lättare funktionshinder.

Särskilt viktigt är det att visa respekt för renen och renskötselns brukande av landskapet. Rennens huvudsakliga tillväxt, mjölkproduktion till kalven och uppbyggnad av egna reserver av fett och protein sker under sommaren. Under vintertid sker endast en marginell tillväxt. Rennens behov av betesro är av stor betydelse för dess överlevnad, och därigenom för rennäringen.

Eftersom Laponia består av sedan tidigare välkända nationalparker och reservat har en besökskultur och en efterfrågan utvecklats genom åren. I området finns en utvecklad infrastruktur som stöd för besökaren och den som vill utveckla näringen.

En mängd aktiviteter är möjliga att utöva inom Laponia. Vissa är mer eller mindre lämpliga, andra är inte tillåtna i vissa delar av eller hela området. Utgångspunkten är att främja natur- och kulturupplevelser och det rörliga friluftslivet, med utgångspunkt i samiska kulturupplevelser, vandring, turskidåkning, övernattnings i tält och stuga, plockning av bär och svamp eller studier av naturen.

Genom att förbudet mot att bedriva kommersiell verksamhet inom nationalparkerna har tagits bort finns nu större möjlighet för människor som lever och verkar i och kring Laponia att försörja sig genom att bedriva hållbar turistverksamhet i och kring världsarvet. Därmed ökar också sannolikt viljan att gemensamt vårda och värna Laponia för kommande generationer. Detta är gynnsamt för såväl rennäringen som den lokala ekonomin. För de berörda kommunerna och dessas medborgare är det särskilt viktigt att världsarvet kan bidra till en känsla av ökad livskvalité. En engagerad och kunnig lokalbefolkning är ett av de viktigaste redskapen i arbetet med att bevara Laponias värden för framtiden.

2.5.1 Entréer och rastplatser

Kring Laponia finns ett antal entréer och rastplatser. Några av dessa redovisas nedan.

Viedás/ Stora Sjöfallet med fjällanläggning och naturum

Stuor Muorkke/Stora Sjöfallets fjällanläggning ligger vid Viedás centralt i Laponia. Anläggningen ägs av Vattenfall som arrenderar ut den till en privat turistentreprenör. Anläggningen har nyligen renoverats. Vandringsleder, fiskevatten och skoterleder finns i anläggningens omedelbara närhet liksom en helikopterstation. Daglig bussförbindelse till Jiellevárre/Gällivare och Jåhkåmåhkke/Jokkmokk finns under säsong. Fjällanläggningen erbjuder hotell, servering, shop, konferensmöjligheter, husvagns- och campingplats och bensinstation.

I Viedás ligger även naturum Laponia. Det utgör en central plats, entré och målpunkt för besökaren i Laponia.

Muttosentréen

Parkeringsplats och rastplats vid Skájdde. Viktig utgångspunkt för såväl dags- som flerdagsbesökare i Muddus/Muttos.

Huhtán/Kvikkjokksentrén

Huhtán/Kvikkjokk har en lång tradition som besöksmål för fjällturism. Det är en entré till Laponia med Kungsleden och Padjelanta/Badjelánndaleden med anslutning till Nordkalottleden mot Sulidälbmá. Boendeanläggningar, husvagnscamping och parkeringsmöjligheter finns.

Sommartid finns fast flygförbindelse till Stáلولuokta och byn har bussförbindelse med Jáhkâmáhkke/Jokkmokk året runt.

Väg 825/Vägen Västerut informationsplats

Informationsplats med skyltar och mindre rastplats där såväl bilar som bussar kan stanna och få information om världsarvet Laponia ~~och vägen mellan världsarven~~.

Gäbnásj – Sáltoluokta

Gäbnásj är en viktig parkeringsplats för besökare till Sáltoluokta fjällstation och ett sameviste. För fjällvandrare är platsen en viktig utgångspunkt för vandring längs Kungsleden söderut.

Rijtjem

Entré med vandringsleder in mot norra Padjelanta/Badjelánnda. Boendeanläggning, husvagnsplatser och parkeringsmöjligheterna finns. Sommartid finns fast flygförbindelse till Stáلولuokta. Vintertid är området viktigt som utgångspunkt för skoterburet friluftsliv utanför Laponia. Goda möjligheter till fritidsfiske finns i områdena utanför Laponia.

Lullegiehtje/Forsviken

Lullegiehtje/Forsviken utanför Jáhkâmáhkke/Jokkmokk är en viktig informationsplats om Laponia ~~och Vägen mellan världsarven~~, E 45.

Oarrenjárgga

Oarrenjárgga är en privat anläggning för besökare och en viktig entré in i världsarvet.

Övriga entréer och rastplatser

Efter Väg 825/Vägen västerut finns rastplatser vid Sjávnjaädno, Nábrreluokta, Vuolep Áhppojávrre och Jávrregasska. Vintertid finns parkering vid Girjáluokta för skoterleden mot Čuonájohka. Vid Vákkudavárre fjällstuga finns parkeringsplatser.

Efter vägen mot Huhtán/Kvikkjokk är Siejdevárre en entré till Kungsleden. Allávárre, Harrå och Gáidum är entréer till Sjávnja.

Urttimjávrre och Sárggavárre är entréer till Muddus/Muttos från öster.

Inlandsbanan passerar genom Laponia mellan Bårjås/Porjus och Jiellevárre/Gällivare.

2.5.2 Informationsplatser

Informationsstrukturen kring världsarvet omfattar olika typer av information, informationsplatser och informationsmedia. Strukturen bygger på nivåer där olika platser har olika mängd och djup i informationen. I strukturen ingår ett antal olika kategorier av platsbunden information:

- naturum i Viedás med kringanläggningar
- Laponiaentréer i Huhtán/Kvikkjokk, Bårjås/Porjus, Jiellevárre/Gällivare samt Jáhkâmáhkke/Jokkmokk
- stugläger efter leder med skyltar, informationsmaterial
- rastplatser efter allmänna vägar med anpassad information främst i form av skyltar
- entréer
- portaltavla/entré som visar att besökaren kommit till världsarvet Laponia

- portaltavla/entré som visar att besökaren kommit till en nationalpark. Utformad enligt Naturvårdsverkets särskilda riktlinjer för nationalparksentréer och skyltning
- information längs leder, i form av skyltar
- objektsskyltar med vägvisning, för särskilda målpunkter
- gränsmarkeringar och mindre entréer. Världsarvsgränsen är markerad vid vägar och leder för att tydliggöra för besökaren att denne träder in i Lapponia, sameby, nationalpark eller reservat

Förutom den platsbundna informationen omfattar informationsstrukturen, trycksaker som, webbaserad information, webbsida m.m.

2.5.3 Leder och broar

Den relativa otillgängligheten är en del av Lapponias karaktär. Stora delar av världsarvet kan för ofta bara nås efter flera dagars vandring. Ledsystemets struktur och typen av anläggning är tillsammans med stugplatser och broar över svårforcerade vattendrag är avgörande för vilka delar och i vilken grad Lapponia tillgängliggörs för allmänheten. En välplanerad ledstruktur är också viktig för rennäringens behov.

Nuvarande ledsystem bygger till stora delar på den grundstruktur som upprättades i samband med översynen av leder i den svenska fjällvärlden under 1970-talet. För flertalet av dessa leder har staten genom Naturvårdsverket utsetts som huvudman. Det statliga ledsystemet i fjällen finns sammanställt i en rapport med samma namn. Utöver det statliga ledsystemet finns det andra statliga leder samt kommunala och privata leder. Några leder och broar används i huvudsak av rennäringen.

Många av lederna i den svenska fjällvärlden inklusive Lapponia följer naturliga vandringsvägar, varför rösen i vissa fall kan vara klassade som fornlämningar. I sådana fall är själva ledsträckningen ett kulturminne i sig, vilket kan innebära att myndighetstillstånd kan behövas för ändringar och underhåll.

Markerade sommarleder

Kungsleden

Kungsleden är en väl upptrampad och markerad sommar- och vinterled som passerar igenom Lapponia från Aktse till Gáidumjávri. Kungsleden har ett väl utbyggt system av leder och stugor som passar både nybörjare och mer avancerade fjällvandrare. Här finns inga svåra passager, broar har byggts över alla svåra vad och sjöleder är inrättade över de stora sjöarna. I Lapponia finns tre stugor (Dievssajávri, Vákkudavárre och Bårdde) och just utanför Lapponias gräns finns Sijddojávrrre, Aktse, Sáltoluokta fjällstation samt fjällstugan vid Gáidumjávri.

Badjelánndaleden

Badjelánndaleden är en markerad sommarled som sträcker sig 150 kilometer mellan Huh-ttán/Kvikkjokk och Ríjtjem och genom Padjelanta/Badjelánnda nationalpark. Badjelánndaleden är lämplig för förstagångsvandraren, den är lätt att gå och utan svåra vad. Den är försedd med broar och spänger. Längs leden finns övernattningsstugor på en 10–20 från varandra, cirka 10–20 kilometer ifrån varandra. I Lapponia finns sex stugor (Gisuris, Láddejáhká, Árasluokta, Stálluokta, Duottar, Darreluoppal) och just utanför Lapponias gränser finns fem stugor (Áhkká, Guvtjávrrre, Sámárlahpa, Darregájsse, Njunjes). Det är tillåtet att fiska i

sjöar och vattendrag längs leden, om man har löst fiskekort. För den som inte vill vandra hela leden går det reguljär helikoptertrafik sommartid Huhttán/Kvikkjokk - Stálluokta – Ríjtjem.

Nordkalottleden och Rádjeálges/Gränsleden

Nordkalottleden är en cirka 800 kilometer lång markerad sommarled som går genom de nordligaste delarna av Sverige, Norge och Finland. Leden går bitvis ihop med Kungsleden, Badjelánndaleden och Gränsleden. Den sträcker sig från Treiksröset i norr till Huh-ttán/Kvikkjokk i söder. Nordkalottleden går genom Laponia från Bieskehávrrre till Sulidälbmá. I Laponia finns två stugor, Stáddájáhká och Sárjásjávrrre. Nordkalottleden består av befintliga leder som man har knutit samman med nya ledavsnitt och kompletterat med övernattningsstugor på den norska sidan. De ligger som regel på ett avstånd av 10–20 kilometer, men några etapper är 30 kilometer. Rádjeálges/Gränsleden är en nyanlagd vandringsled som ansluter till Nordkalottleden. Den går från fjäll till fjord mellan Ríjtjem norr om Áhkájávrrre och Tysfjord i Norge. Leden är 43 kilometer lång och bygger på en gammal samisk vandringsled. Det finns broar och raststugor med toaletter på svensk sida och sovstugor på den norska sidan.

Muttosálges/Muddusleden

I nationalparken Muddus/Muttos finns ett cirka 50 kilometer långt markerat system med sommarleder som kan nås från tre olika håll: söderifrån via Skájdde, sydöstifrån via Sárgavárre och österifrån via Suolávrrre. I Muddus/Muttos finns fem stugor: Manson, Nam-mavárre, Muddusagahtjaldak, Arvidsson och Muttosluoppal.

Rallarstigen

Rallarstigen, som går igenom Stubbá och Muddus/Muttos, är en 44 kilometer lång kulturstig som har en speciell och intressant kulturhistoria ända sedan 1700-talet som färdväg för bland annat samer, nybyggare, turister och rallare. Stigen börjar vid Vassaraträsk i Jiellevárre/Gällivare och slutar vid kraftbyggarland i Bårjås/Porjus. Kring Stubbá finns anslutningar från E45 till Rallarstigen. Stigen återinvigdes 1994. Den är upprustad med rastplatser och spänger över myrarna. För tillsyn och skötsel svarar Porjus Arkivkommitté och Gällivare hembygdsförening.

Soldalen

Stigen bjuder på utsikt över Stuor Muorkke/Stora Sjöfallet och Lájas. Stigen som är en naturstig med urtallskog, den gränsar mot frodig högfjällsterräng. Den är cirka 5 kilometer.

Bietsávrrre

Bietsávrrre och Gierkav är två attraktiva besöksmål från Sáltoluokta. Bietsávrrre är en av ingångarna till Sarek för många vandrare. Stigen till vistet Bietsávrrre används även av den samiska befolkningen. Gierkav är en välbesökt fjälltopp med storslagen utsikt upp mot Áhkká och in i Sarek.

Bákte Stubbá

Bákte Stubbá är ett berg alldeles intill E 45 mellan Jiellevárre/Gällivare och Bårjås/Porjus. Efter cirka 20 minuters vandring får vandraren en milsvid utsikt över stora delar av Laponia, från Muddus/Muttos myrland till Sareks snöklädda toppar.

I Sjávnnja finns en använd vandringsled mellan Allávárre och Áhkávárre. Sarekvandrare använder ofta stigen från Kungsleden till Bårddestugan.

Markerade vinterleder för skidåkning

Kungsleden, mellan Gáidumjávri och Dievssajávri finns en 9 kilometer lång vinterled för skidåkning.

2.5.4 Stugor och vindskydd

I Laponia finns ett utbyggt system med stugor för rast och övernattning. Det finns statligt ägda stugor och stugor som ägs av STF, men även privata stugor och anläggningar för turistverksamhet inne i Laponia. Även rennäringen har stugor för sina behov.

Nödtelefoner, för vilka rikspolisens ansvarar, finns i ett antal stugor.

Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke

Inom nationalparksgränsen finns STF:s fjällstuga Vákkudavárre. Alldeles i utkanten av parkgränsen finns STF:s fjällstation Sáltoluokta samt fjällstugorna i Ríjtjem och Gáidumjávri. I nationalparken finns även Stora Sjöfallets fjällanläggning som ägs av Vattenfall som arrenderar ut anläggningen.

Ett vindskydd finns vid Dievssajávri i Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke.

Padjelanta/Badjelánnda

Det finns tolv stugor efter Badjelánndaleden. De som ligger inom nationalparksgränsen ägs av staten och drivs på entreprenad (för närvarande, 2014, av Badjelánnda Laponia Turism ekonomisk förening, BLT). De övriga stugorna ägs och förvaltas av STF.

Stuga	Antal bäddar	Ägs av
Vájsáluokta	20	STF
Áhkkástugorna	40	STF
Guvtjávrrre	20	STF
Gisuris	34	Staten
Láddejáhkå	34	Staten
Árasluokta	32	Staten
Stálluokta	36	Staten
Duottar	32	Staten
Darreluoppal	36	Staten
Stáddájáhkå	18	Staten
Sámmárlahpa	18	STF
Darregájsse	30	STF
Njunjes	20	STF

I Padjelanta/Badjelánnda utefter leden mot Sulidälbmá äger STF den obemannade stugan vid Sárjásjávrrre.

Muddus/Muttos

I Muddus/Muttos nationalpark finns obemannade, statliga övernattningsstugor i anslutning till lederna. Stugor finns i Muddusagahtjaldak, Muttosluoppal, Manson, Arvidsson och Nam-mavárre. Laponiatjuottjudus ansvarar för dessa.

Sarek och Stubbá

I Sarek och Stubbá finns inga byggnader eller anläggningar för besökare. Ett vindskydd finns

vid Jágge och Skarja i Sarek. Laponiatjuottjudus ansvarar för detta.

Sjávnja

I Sjävnjá har STF en fjällstuga vid Dievssajávri.

Av betydelse för besökare i Laponia är även de privata anläggningarna i Soahken-járgga/Björkudden vid Lájas, fiskecampen i Čuonájohka, anläggningarna i Rijtjem, Oarrenjárgga och Huhtán/Kvikkjokk.

Övriga byggnader

I övrigt finns anläggningar för rennäringen och för Laponiatjuottjudus, ~~s. k. bevakarstugor~~. Dessa är inte tillgängliga för allmänheten.

2.5.5 Vägskyltning

Vägskyltningen (hänvisningsskytning) efter de allmänna vägarna (se 2.5.3) är Trafikverkets ansvar. För närvarande finns turistskytning enligt EU-standard (brunvit skyltning) efter E 45 kring Bårjås/Porjus och korsningen mot Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke. Trafikverket har genom olika projekt också utvecklat informationsskytningen kring Laponia. Det gäller informationsskytningen vid Lullegiehtje/Forsviken, Jáhkámáhkke/Jokkmokk och avfarten till Stuor Muorkke/Stora Sjöfallet. Laponiatjuottjudus har för ett antal år sedan fått byta ut dessa skyltar eftersom de farit illa av väder och vind samt snöskottningen i området. Där finns skyltning i Bårjås/Porjus, Lullegiehtje/Forsviken samt efter Huhtán/Kvikkjokksvägen.

Mellan Viedás och Rijtjem går en enskild väg, under ansvar av en samfällighetsförening bestående av intressenterna i området. Till Allávárre, Lijnáädno och Harrå går en kommunal väg. Den används främst av lokalbefolkning och berörd samisk befolkning, men utgör också en infart in i Laponia, främst till Sjävnja.

2.5.6 Kommunikationer

De allmänna vägarna i och kring Laponia är E 45, väg 805 (Huhtán/Kvikkjokk) och väg 827 Viedás (Stuor Muorkke/Stora Sjöfallet). Dessutom kan väg 833 (Gáidum) indirekt verka som infart till delar av Laponiaområdet. Dessa vägar ansvarar Trafikverket för.

Närmaste flygplats med reguljärtrafik finns i Jiellevárre/Gällivare. Helikopterbaser finns i Bårjås/Porjus, Huhtán/Kvikkjokk (sommartid), Stuor Muorkke/Stora Sjöfallet (sommartid), Rijtjem (sommartid). Det är möjligt att flyga Huhtán/Kvikkjokk-Stálluokta-Guvtjávri-Rijtjem.

Möjligheter att ta sig med tåg till området finns dels genom avstigning i Muorjek/Murjek kombinerat med buss, dels genom avstigning i Jiellevárre/Gällivare även här kombinerat med buss. Busstrafik finns, förutom till huvudorterna, också till Huhtán/Kvikkjokk och Viedás (Stuor Muorkke/Stora Sjöfallet).

Efter de stora vägarna är mobiltäckningen relativt god. Fast telefon finns till fasta bosättningar i anslutning till väg, medan bosättningar belägna i väglöst land saknar fast telefoni. I främst

den västra delen av området är det möjligt att nå norska mobilnät. Satellittelefon fungerar i större delen av området, men kan ha vissa problem i djupt nedskurna fjälldalar.

3. Laponia är skyddat

I de följande avsnitten redovisas de skydds- och bevarandeformer, styrmedel, nationella miljömål samt internationella konventioner och åtaganden som har störst relevans för förvaltningen av världsarvet.

3.1 Skydds- och bevarandeformer

Världsarvskonventionen och andra internationella konventioner som Sverige har undertecknat anger en yttre ram för bevarande och hållbart nyttjande av Laponia. Världsarvskonventionen innebär i sig inte något skydd för de områden som avsätts som världsarv. Grunden för skyddet ligger främst i de nationella beslut som har fattats av riksdag och berörda myndigheter i form av lagstiftning och andra bestämmelser. Konventionerna omsätts i svenska regelverk.

Ett område som Laponia berörs av en lång rad bestämmelser som har en styrande funktion. Genom att tillämpa de nationella regelverken på ett ansvarsfullt sätt, respektera urminnes hävd och tillämpa renskötselrätten ska förvaltandet av Laponia uppfylla de åtaganden som gjorts på internationell grund.

Den svenska lagstiftningen ger möjlighet till skydd av natur- och kulturvärden. Områdesskyddet är den klart dominerande delen av naturskyddet, och innebär att myndigheter med lagstöd kan inrätta nationalparker, naturreservat, kulturresevat och andra typer av skyddsformer. Områdenas värde som livsmiljöer för växter och djur är ofta den främsta grunden för skyddet. Skyddet innebär att värdefulla miljöer och känsliga arter kan skyddas där de finns kvar idag. Kulturmiljövärden och värden för rekreation och friluftsliv kan också ligga till grund för olika former av områdesskydd.

Nationalparkerna och naturreservaten är de mest framträdande skyddsformerna inom Laponia. De är båda rättsliga områdesskydd enligt miljöbalken och syftet är allmänt detsamma – att bevara värdefull natur. För att uppnå syftena med nationalparkerna och naturreservaten finns möjlighet att göra inskränkningar i rätten att använda mark och vatten samt rätten att färdas och vistas i området.

3.1.1 Nationalparker

En nationalpark är den starkaste skyddsformen i Sverige. En nationalpark ska enligt miljöbalken alltid ligga på mark som tillhör staten och inrättandet av dem beslutas av riksdag och regering. Bestämmelser om nationalparker finns i 7 kapitlet 2–3 §§ miljöbalken och i nationalparksförordningen (1987:938). Det är Naturvårdsverket som fastställer nationalparkernas föreskrifter och skötselplaner.

3.1.2 Naturreservat

Naturresevat är en mer flexibel skyddsform jämfört med en nationalpark. Andra än staten kan äga mark som ingår i ett naturresevat. Bestämmelserna om naturresevat finns i 7 kapitlet. 4–8 §§ miljöbalken och förordningen (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m. I Sjävnja och Stubbá finns även några privatägda fastigheter som inte ingår i Laponia.

3.1.3 Obrutna fjällområden

I Laponia finns tre områden, Ráhpääno suorgudahka (Lájtávrrredeltat, Tjuoldavuobme och Sulidälbmá, som inte är formellt skyddade som nationalpark eller naturresevat. Dessa områden ansågs vid världsarvets tillkomst ha ett tillräckligt skydd via bestämmelsen om obrutna fjällområden (4 kapitlet. 5 § miljöbalken).

Bestämmelsen om obrutna fjällområden innebär att bebyggelse och anläggningar endast får komma till stånd om de behövs för rennäringen, den bofasta befolkningen, den vetenskapliga forskningen eller det rörliga friluftslivet. Andra åtgärder inom obrutna fjällområden får endast vidtas om det kan ske utan att områdets karaktär påverkas.

Naturvårdsverket fastställde i slutet av 2008 ett förslag till reviderad Nationalparksplan för Sverige, med förslaget att införliva Ráhpääno suorgudahka (Lájtávrrredeltat) och Tjuoldavuobme (i Sarek nationalpark samt Sulidälbmá i Padjelanta/Badjelánnda nationalpark. Nationalparksplanen har fastställts i oktober 2008. Tjuoldavuobme blev delvis formellt skyddad när Huhtán-Gábles/Kvikkjokk-Kabla fjällurskogsresevat bildades.

3.1.4 Områden av riksintresse och kommunal planering

Att ett område är av riksintresse innebär att det ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada naturmiljön, kulturmiljön eller friluftslivet (3 kapitlet. 6 § miljöbalken). I såväl kommunal planering som tillståndsprövning ska de olika aktörerna försöka tillgodose riksintressena. Hela Laponia förutom mindre delar av Stubbá naturresevat ligger i områden av riksintresse för naturvården. Större delen av fjällområdet samt Muddus/Muttos nationalpark är även av riksintresse för friluftslivet. Riksintressen för kulturmiljövården finns belägna vid området kring Stora Sjöfallet/Stuor Muorkke, Suorvvá, Leaffásáiva, Sáltoluokta, Bietsávrrre, Badjelánndaområdet/Padjelanta området, Luleå silververk, Stálluokta och Sijddojávrrre och Lájtávrrre.

I 3 kapitlet 5 § anges att områden av riksintresse för rennäringen så långt som möjligt ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan försvåra näringarnas bedrivande. I Laponia finns betydande områden som utgör riksintressen för rennäringen. I området finns även riksintressen för infrastruktur, yrkesfiske och värdefulla mineraler.

Kommunerna har ett stort ansvar för den fysiska planeringen av mark- och vattenanvändningen. I begreppet fysisk planering ingår både de hushållningsbestämmelser som finns i miljöbalken och de planinstrument som finns i plan- och bygglagen. Planinstrument, t.ex. översiktsplaner, är redskap med vilket kommunerna, med beaktande av nationella och regionala intressen, kan göra avvägningar mellan olika intressen och hur man avser att tillgodose dem.

Andra planinstrument som kommunerna kan använda är områdesbestämmelser och detaljplaner. Riksintressena ska omsättas i den kommunala planeringen.

3.1.5 Kulturmiljöer och fornlämningar

Det viktigaste instrumentet för att skydda kulturmiljöer i Laponia är kulturminneslagen (1988:950). Kulturminneslagens första kapitel slår fast att: "Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvar för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas."

I kulturminneslagens andra kapitel styrs skyddet av fasta fornlämningar och fornfynd, det är "... förbjudet att utan tillstånd ... rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning". Till varje fast fornlämning hör också ett s.k. fornlämningsområde som är ett så stort område på marken som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Alla fornlämningar skyddas av lagen, oavsett om de är kända sedan tidigare eller ej. Inom världsarvet finns ett mycket stort antal fornlämningar, många i större sammanhållande fornlämningsområden, t.ex. i Padjelanta/Badjelánnda och vid Stáloruokta.

Bebyggelse kan skyddas som byggnadsminne enligt kulturminneslagen om den är "synnerligen märklig" genom sitt kulturhistoriska värde. Om byggnaderna är i statlig ägo är det regeringen som tar beslut om byggnaden ska skyddas som byggnadsminne. I övriga ärenden är det länsstyrelsen som är beslutande. De s.k. Hambergstugorna i Bårddetjähkkå, Boarek, Lidnok och Jilájähkkå (Skoarkki) är statliga byggnadsminnen.

Alla kyrkobyggnader som tillkommit före 1940 och ett urval av kyrkobyggnader tillkomna senare skyddas enligt kulturminneslagen. De får inte ändras utan tillstånd från länsstyrelsen. Innanför världsarvets gränser omfattas Älggavárre kapell och kyrkkåtan i Stáloruokta av lagens skydd.

Bebyggelse kan också skyddas i detaljplan eller genom områdesbestämmelser av kommunerna.

3.1.6 Natura 2000 områden och bevarandeplaner

För att skydda natur, vilda djur och växter har EU skapat ett nätverk, Natura 2000. Nätverket består av värdefulla naturområden som medlemsstaterna har ansvar för att skydda för framtiden. Natura 2000 stöds av Fågeldirektivet (1979) och Habitatdirektivet (1992). Inom naturvårdsområdet utgör Natura 2000 EU:s viktigaste bidrag till bevarandet av den biologiska mångfalden. Nästan hela Laponia ingår i Natura 2000 och för dessa områden finns bevarandeplaner.

År 2001 trädde nya bestämmelser i kraft angående tillstånd för verksamheter och åtgärder inom Natura 2000-områden. Det gäller verksamheter eller åtgärder som på ett betydande sätt kan påverka miljön i ett område. Beslut om tillstånd fattas i de flesta fall av länsstyrelsen men i vissa fall av andra myndigheter såsom miljödomstolen. I speciella fall kan regeringen till-

ståndspröva en fråga.

Fågeldirektivet och SPA-områden

Fågeldirektivet omfattar skydd och skötsel på lång sikt för samtliga vilda fågelarter och deras livsmiljöer. I direktivet finns 185 fågelarter listade. Dessa är hotade på grund av en alltför liten population och/eller krympt utbredningsområde och de ska omfattas av särskilda bevarandeåtgärder.

Medlemsstaterna i EU måste utse de lämpligaste livsmiljöerna för arterna och bilda speciella skyddsområden (Special Protection Areas, SPA). I Laponia finns fyra SPA-områden som har godkänts av regeringen.

Habitatdirektivet och SCI-områden

Habitatdirektivet kompletterar Fågeldirektivet. Det avser bevarandet av utvalda växt- och djurarter samt olika naturtyper. Bland arterna finns sådana som är utrotningshotade eller på väg att bli det samt vissa arter som är unika för en viss plats. Begreppet "naturtyp" används i bred bemärkelse och innefattar såväl geologiska formationer som biotoper och växtsamhällen.

I direktivet anges nästan 200 djurarter och över 500 växtarter vilkas livsmiljöer måste skyddas. För att skydda dessa ska medlemsstaterna föreslå områden av gemenskapsintresse (Sites of Community Importance, SCI) där de utpekade naturtyperna eller arterna finns.

Livsmiljöer som riskerar att försvinna, t.ex. skogsbevuxna myrar, och utrotningshotade arter, som järv och fjällräv, har klassificerats som prioriterade och ges särskilt hög status. I Laponia har nio landområden godkänts av regeringen som SCI-områden, fyra av dessa utgör även SPA-områden.

Bevarandeplaner

Till varje Natura 2000-område ska det finnas en bevarandeplan. Bevarandeplanen ska vara ett levande dokument och kunna revideras vid behov. Naturtyper och arter som har utgjort grund för inkluderingen i nätverket ska upprätthållas i gynnsam bevarandestatus. Bevarandeplanen ska fungera som:

- ett underlag för hur området bör skötas för att bibehålla dess naturvärden samt en bedömning huruvida ytterligare skydd (naturrestat, biotopskydd m.m.) är nödvändigt för att uppnå syftet med området
- ett vägledande dokument för myndigheter, kommuner m.fl. som kan komma att bli berörda vid eventuella bedömningar och prövningar vid exploatering eller andra åtgärder som kan skada Natura 2000-området
- en informationskälla till markägare, brukare, exploatörer och allmänhet om Natura 2000-områdets speciella värden och vad som kan skada dessa.

3.1.7 Diplomaområden

European Diploma är en utmärkelse som sedan 1964 delas ut av Europarådet. Den tilldelas skyddade naturområden som är viktiga ur hela den europeiska kontinentens perspektiv och som uppfyller krav på höga naturvärden. Områdena ska ha framstående vetenskapliga, kulturella eller estetiska värden, omfattas av ett lämpligt naturskydd och gärna också en plan för områdets arbete med hållbar utveckling.

Utmärkelsen ges för en femårs-period och förnyas endast om krav och villkor fortfarande uppfylls. Totalt 74 områden har status som European Diploma, varav fyra svenska (2014). Två av dessa är Muddus/Muttos samt Sarek och Padjelanta/Badjelánnda nationalparker.

3.1.8 Buffertzoner och riskområden

Regler för buffertzoner runt världsarvsområden anges i Unescos Operational guidelines § 103–107. Reglerna innebär att buffertzoner ska finnas när det behövs för effektivt bevarande av ett världsarv. Buffertzonen ska ha kompletterande legala och/eller andra restriktioner för markanvändning och utveckling som tillägg till det skydd som finns inom områdets gränser. Detta gäller de omedelbara omgivningarna till området, viktiga vyer/utsikter och andra områden eller företeelser som är funktionellt viktiga för världsarvets bevarande.

Buffertzoner ska finnas med och beskrivas till sin funktion när områden nomineras som världsarv, men ingår normalt inte i själva världsarvet. Alla ändringar av buffertzoner efter det att ett område har blivit inskrivet på världsarvlistan, ska godkännas av Världsarvskommittén.

Krav på nya eller utvidgade buffertzoner kan ställas efter det att ett område förts upp på världsarvslistan. Detta har tillämpats vid utvärderingar av områdets skyddsstatus. Utvärderingar sker vart 6:e år. Krav på åtgärder, t.ex. buffertzoner, kan även ställas av Världsarvskommittén när områden hotas.

Laponia saknar formellt fastställd buffertzon

När Laponia nominerades som ett världsarv bedömdes det inte finnas ett konkret behov av buffertzon. Områdets ytvidd ansågs tillräcklig för bevarandet av dess värden. Efter den första periodiska rapporteringen (2006) påtalade Unesco behovet av en buffertzon.

Naturvärden i Laponias omland

Idag omges Laponia i stor utsträckning av områden som skyddas som obrutna fjällområden. De obrutna fjällområdena innebär konkret skydd mot exploatering i form av t.ex. vägar, kraftledningar, vindkraftverk och andra anläggningar. Långsiktig planering av områdets nyttjande för friluftsliv m.m. kan således i huvudsak ske utifrån nuvarande tillgänglighet vad gäller vägar.

Utöver de obrutna fjällområdena finns ett antal naturreservat i anslutning till Laponia. Dessa är Silbbaädno/Pärlälvens fjällurskog, Huhtán-Gábles/Kvikkjokk-Kabla fjällurskog, Ulldevis/Ultevis fjällurskog, Gáidum/Kaitum fjällurskog och Lijná/Lina fjällurskog. Det finns dock angränsande områden till Laponia som inte täcks av obrutna fjäll eller naturreservat. Dessa delar kan betecknas som *riskområden*. För de delar av Laponias omland som utgörs av produktiv skogsmark men som inte omfattas av formellt områdesskydd är det i första hand skogsvårdslagen som reglerar hur skogen får skötas. Skogsvårdslagen innehåller regler för miljöhänsyn, men också bestämmelser om hänsyn till rennäringen.

Naturreservaten omfattar till stor del hedar och skogar på hög höjd upp mot kalvfjället. De är ofta avgränsade mot annan skyddsvärd, urskogsartad skog på lägre nivå i dalgångar och på fjällsidor. Dessa skogsmarker har också ofta betydelse för rennäringen. En kartläggning av sådana skogar på statens mark genomfördes 2003–2004 av Naturvårdsverket och länsstyrel-

serna på uppdrag av regeringen (Skyddsvärda statliga skogar, SNUS). Kartläggningen resulterade i att Naturvårdsverket föreslog till regeringen att berörda områden som förvaltas av Fastighetsverket permanent ska undantas från skogsbruk i form av frivilliga avsättningar. Denna fråga tas upp i regeringens proposition Hållbart skydd av naturområden (prop. 2008/09:214) som anger att områdena ska bevaras genom överföring till Naturvårdsverket och bildande av naturreservat. Denna överföring har också genomförts under 2010.

Några idealiska gränser finns inte för Laponias buffertzoner. Världsarvet utgör ett stort landskapsavsnitt från skogsland och våtmarker till högfjäll och fjällplataer. De högsta naturvärdena ligger inom gränserna, men det finns höga naturvärden även utanför gränserna.

Rennäring i Laponias närområde

Samebyarna och rennäringen som berörs av Laponia har sina marker i större eller mindre utsträckning innanför gränserna. Vinterbetesmarkerna ligger huvudsakligen utanför Laponia. Tillgången till vinterbetesmarker är av avgörande betydelse för rennäringens fortlevnad. Om samebyarnas vinterbetesmarker minskar eller skadas, kommer svårigheterna att bedriva rennäring också i Laponia att öka. I det perspektivet kan samebyarnas marker i sin helhet betraktas som en typ av buffertzon.

Det finns ytterligare ett perspektiv som har betydelse. Eftersom rennäringen utgör en grund för världsarvsutnämningen är renskötselns ekonomi och framtid viktig för att säkerställa området världsarvsstatus. Det innebär att tillgången till betesmarker både inom och utanför Laponia avgör renskötselns möjligheter att överleva, och därigenom också möjligheterna att vidmakthålla världsarvet.

3.2 Nationella och regionala miljömål

Nationella miljömål med delmål har beslutats av riksdagen. De utgör den miljömässiga dimensionen av hållbar utveckling. Regionala miljömål som följer de nationella målen har där efter fastställts av Länsstyrelsen Norrbotten efter ett brett samarbete i länet.

Miljömålen beskriver den kvalitet som miljön ska ha och som samhället strävar efter. Inriktningen är att dessa så kallade miljö kvalitetsmål som regel ska nås inom en generation. Syftet är att:

- främja människors hälsa
- värna den biologiska mångfalden och naturmiljön
- ta till vara kulturmiljön och de kulturhistoriska värdena
- bevara ekosystemens långsiktiga produktionsförmåga
- trygga en god hushållning med naturresurserna.

Miljömålen är inte lagstadgade men utgör riktmärken för förvaltningen av Laponia. Möjligheterna att nå de flesta av miljö kvalitetsmålen är dock starkt beroende av vad som händer i vår omvärld.

Sex av de sexton miljömålen berör insatserna inom Laponiaområdet mer direkt. De regionala målen för Norrbottens län är:

- *Begränsad klimatpåverkan*

Halten av växthusgaser i atmosfären ska i enlighet med FN:s ramkonvention för klimatförändringar stabiliseras på en nivå som innebär att människans påverkan på klimatsystemet inte blir farlig. Målet ska uppnås på ett sådant sätt och i en sådan takt att den biologiska mångfalden bevaras, livsmedelsproduktionen säkerställs och andra mål för hållbar utveckling inte äventyras. Sverige har tillsammans med andra länder ett ansvar för att det globala målet kan uppnås.

- *Levande sjöar och vattendrag*

Sjöar och vattendrag ska vara ekologiskt hållbara och deras variationsrika livsmiljöer ska bevaras. Naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljövärden samt landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion ska bevaras, samtidigt som förutsättningar för friluftsliv värnas.

- *Myllrande våtmarker*

Våtmarkernas ekologiska och vattenhushållande funktion i landskapet ska bibehållas och bevaras för framtiden. Kulturhistoriska värden med koppling till våtmarker ska bevaras och stärkas.

- *Levande skogar*

I Norrbotten ska skogslandskapet förvaltas så att förutsättningarna för alla dess arter förbättras. Skogen ska brukas uthålligt så att naturvärden, kulturmiljövärden, sociala värden och friluftslivet värnas samt rennäringens förutsättningar förbättras.

- *Storlagen fjällmiljö*

Fjällen ska ha en hög grad av ursprunglighet vad gäller biologisk mångfald, upplevelsevärden samt natur- och kulturvärden. Natur- och kulturvärden i fjällen ska bevaras och utvecklas så att de är en resurs för en hållbar utveckling av ett län där människor har en möjlighet att leva och verka.

- *Ett rikt växt- och djurliv*

Den biologiska mångfalden ska bevaras och nyttjas på ett hållbart sätt för nuvarande och framtida generationer. Arternas livsmiljöer och ekosystem samt deras funktioner och processer ska värnas. Arter ska kunna fortleva i långsiktigt livskraftiga bestånd med tillräcklig genetik variation. Människor ska ha tillgång till en god natur- och kulturmiljö med en rik biologisk mångfald som grund för hälsa, livskvalitet och välfärd. (Identiskt med det nationella målet.)

3.3 Sametingets miljömål

Sametinget har i dokumentet Eallinbiras, ett miljöprogram, fastställt miljömål för sitt ansvarsområde (Rapport från Sametinget, januari 2009). Dessa är:

- *Ealli eallinbiras juohkeaktii – naturen, en bärkraftig livsmiljö*

En bärkraftig livsmiljö är grunden för att människor, djur och växter kan leva och utvecklas. Nyttjandet av mark och vatten ska vara i balans mellan det som naturen kan ge och det som vi tar av naturen, utan att naturen utarmas. Nyttjandet ska inte ske enbart utifrån ekonomiska förutsättningar. Vi strävar efter balans och ett bärkraftigt nyttjande. Produkter och produkt-

ionsformer som tär på resurserna i Sápmi ska minimeras. Natur- och miljöskyddet måste ges hög prioritet i all samhällsplanering och bli en självklar del i all form av mark- och naturresursanvändning. All verksamhet som förgiftar luft, mark och vatten måste upphöra.

- *Árbevirolas máhttu – traditionell kunskap*

Vi är experter på hållbarhet. Hållbarheten har alltid varit förutsättningen för att vi kan finnas kvar och att vårt samhälle kunde vidareutvecklas. Det är viktigt att söka kunskap där kunskap står att finna, t.ex. samisk kollektiv kunskap om hur man optimerar sitt uttag och förvaltar resurser. Vi bör ta hänsyn till denna kunskap i skapandet av ett långsiktigt hållbart samhälle. Forskning om vår traditionella kunskap ger oss möjligheten att göra nya överväganden av historien, kritiskt granska nutiden och bygga framtiden. Därför ska vi bygga upp vår egen förmåga att forska, söka efter lösningar i vår kultur och bygga vidare på det vi har idag som folk. Först ska vi minnas och återupprätta vår kunskap. Vi ska forska med en helhetssyn som är inneboende i vår kultur och livsfilosofi. Hållbarhetsaspekterna inbegriper sociala förhållanden, historia, kultur och rättigheter. Hållbarheten ska vara ett förenande tema för samisk forskning om samisk kultur. I vår forskning ska vi också beakta den materiella, den sociala och den mentala dimensionen av kunskap. Denna typ av forskning måste ske på lokal nivå eftersom traditionell kunskap är platsbunden.

- *Dássálaš ovdanahttin – balanserad utveckling*

Vårt mål är att forska om vår egen kultur kring hur vi kan nå en hållbar livsstil och hög livskvalité genom att förenkla livet istället, för att öka kostnaderna. Vi tar både modern och traditionell kunskap på allvar och ska använda oss av de bästa erfarenheterna för att vidareutvecklas. En hållbar utveckling bygger på en meningsfull balans mellan traditionell och modern kunskap. Om framgångsrik teknik används inom ramen för våra värderingar kommer den inte att förstöra livsmiljön eller vår hälsa – vilket i många fall görs idag.

3.4 Styrmedel för förvaltningen

För att kunna skydda Laponia och dess värden samtidigt som människor ska kunna bruka området är det viktigt att förvaltningen har tillgång till de styrmedel som behövs för arbetet. Styrmedlen kan delas upp i tre kategorier regelverk, ekonomi samt information och utbildning.

- Regelverken är viktiga för att brukarna och besökarna i Laponia ska förstå vad som är tillåtet och vad som är otillåtet inom världsarvet samt vilka spelregler som finns för verksamheterna.
- Ekonomin avgör vilken ambition som förvaltningen kan ha för sitt arbete. Ekonomin för förvaltningen har sin bas i det ansvar som staten har för skötsel, vård och tillgängliggörande av de områden som skyddats.
- Information bidrar till att underlätta för brukarna och besökarna att fatta medvetna val på ett sådant sätt att de värden som har legat till grund för världsarvsutnämningen finns kvar.

Den styrning som utövas genom styrmedlen kan delas upp i tre kategorier – direkt, indirekt och specifik styrning.

Den direkta styrningen ger inte besökare och verksamheter i området något val, t.ex. genom föreskrifter eller andra tvingande regelverk som måste följas.

Den indirekta styrningen handlar om att få brukare och besökare att välja ”rätt” och att därigenom styra användningen av området och dess naturresurser på ett sådant sätt att den inte riskerar att hota områdets värden. Som vägledning för förvaltningen har det inom processen tagits fram ett antal horisontella kriterier. Den mest konkreta formen av indirekt styrning är dock information och utbildning riktade till olika typer av besökare och brukare av området.

I den tredje och sista kategorin, specifik styrning, ingår styrinstrument som är mer detaljerade och som främst är riktade till olika typer av verksamheter i området.

3.4.1 Föreskrifter

Till varje nationalpark och naturreservat ska det finnas föreskrifter. För att betona världsarvet som en helhet och för att förenkla och förtydliga för brukare och besökare av Laponia har nya föreskrifter för de naturreservat och nationalparker som ingår i området tagits fram som en del i Laponiaprocessen. Föreskrifterna omfattar de nationalparker och naturreservat som ingår i Laponia (med undantag av naturreservatet Huhtán-Gábles/Kvikkjokk-Kabla fjällurskog som ingår i Laponia, men som omfattas av egna föreskrifter). Införandet av miljöbalken, utnämningen av världsarvet Laponia, ett förändrat synsätt på relationen mellan natur och brukande samt ett förnyat språkbruk har medfört att de föreskrifter som hittills gällt har förnyats och samlats i ett gemensamt dokument.

Föreskrifterna är utformade så att syftet med nationalparkerna och naturreservaten samt de förpliktelser som följer med världsarvsutnämningen och andra väsentliga internationella åtaganden långsiktigt uppfylls. God ortnamnsred används i föreskrifterna vilket i praktiken betyder korrekta samiska, svenska och finska ort- och platsbeteckningar.

De nya föreskrifterna riktar sig till allmänheten, till förvaltare av världsarvet och alla andra brukares användning av mark, vatten och byggnader.

Inom en femårsperiod från det att föreskrifterna beslutats ska en utvärdering ske av föreskrifternas tillämpning och ändamålsenlighet, varefter beslut fattas om eventuella ändringar. Utvärderingen ska omfatta föreskrifternas tillämpning och ändamålsenlighet med avseende på möjligheten att motverka eller förebygga verksamheters och åtgärders negativa påverkan på natur och miljö. Utvärderingen ska ske främst utifrån det syfte för vilket nationalparkerna och naturreservaten har skyddats, samt för vilket Laponia har utsetts som världsarv.

Utövandet av renskötselrätten ska ske i enlighet med Sametingets föreskrifter (STFS 2007:3) om hänsyn till naturvårdens och kulturmiljövårdens intressen.

Se vidare kapitel 4 om tillsyn och kontroll samt uppföljning.

3.4.2 Skötselplan

För att garantera att skyddade områdets natur- och kulturvärden bevaras och utvecklas ingår

en skötselplan i förvaltningsplanen. Syftet med skötselplanen är att ange inriktningen av det operativa arbetet på ett sådant sätt att världsarvets värden säkerställs och att syftet med områdesskyddet genom nationalparker och naturreservat uppnås. I skötselplanen för Laponia kan exempel på skötselområden vara leder, anläggningar, kulturmiljöer, information m. m., men också samverkan med myndigheter och andra kring zonering, buffertzoner eller renskötselns utveckling.

Ett inslag i skötseln är att främja den lokala delaktigheten genom att så långt möjligt utnyttja den kompetens som finns i det lokala samhället.

Skötselplanen är ett övergripande praktiskt program för förvaltningen. Den ska användas vid planering, upphandling, genomförande av skötselåtgärder, dokumentation och uppföljning av mål. I skötselplanen för Laponia anges både vad den nya förvaltningsorganisationen ska uppnå inom de olika skötselområdena, och hur parterna bakom förvaltningsplanen vill att annan offentlig förvaltning bör bedriva sin verksamhet inom världsarvet.

Skötselplanen består av fem olika delar:

- redskap och metoder
- naturlandskapet i Laponia
- det historiska arv som tidigare landskapsutnyttjande gett upphov till
- den levande samiska kulturen och rennäringen
- infrastruktur för boende, brukare och besökare.

3.4.3 Horisontella kriterier

Inför beslut och genomförande av åtgärd, insats och upphandling, som ett stöd för yttranden om dispensansökningar eller liknande ska Laponiatjuottjudus tillämpa sex horisontella kriterier. Laponiatjuottjudus ska också ha ett system för uppföljning av kriterierna. De horisontella kriterierna utgår från världsarvsutnämningen och andra nationella målsättningar och har arbetats fram inom Laponiaprocessen. Det rekommenderas att andra aktörer använder dessa kriterier i sin verksamhet.

Naturens värden

Naturens värden är en av grundförutsättningarna för att världsarvet Laponia har etablerats. I alla de insatser som genomförs inom Laponiaprocessen ska ett bibehållet och förstärkt naturvärde eftersträvas. Till naturvärdet räknas arternas mångfald och utbredning, samt det naturgivna landskapets former och innehåll. Laponias naturvärden har sin utgångspunkt i landskap som är relativt litet påverkade i förhållande till andra. Djur- och växtliv är unikt för norra Europa, från Ráhpavuobmes storälgar, till de rovdjurstäta områdena i nationalparkerna.

Förvaltningen av världsarvet Laponia ska bedrivas så att hänsynen till naturens värden ökar.

Kulturarvet

Med grund i naturens förutsättningar har människorna under lång tid påverkat landskapen i Laponia till dess utseende idag. Laponia är fyllt av spår efter de människor som gått före oss och som på ett mer eller mindre påtagligt sätt bidragit till dagens utseende. Spåren efter våra förfäder, efter samiskt och svenskt, efter renskötare, fiskare, bergsbrukare, nybyggare eller vattenrallare, finns i hela Laponia. Spåren är viktiga för att vi ska ha förståelse och respekt för de människor som gått före, men också för att vi ska lära oss hänsyn till dem som kommer efter.

Förvaltningen av världsarvet Laponia ska bedrivas så att landskapets historiska dimension bevaras och blir förståelig för de människor som idag brukar landskapet, och för dem som besöker området.

Den samiska kulturen

Den samiska kulturen med sina olika uttryck och dimensioner är påtaglig i världsarvet. De materiella, sociala och kulturella dimensionerna förenar på ett synligt och osynligt sätt nutid med det förgångna. Nutiden präglas också av en stark påverkan av majoritetskulturen.

Förvaltningen av världsarvet Laponia ska bedrivas så att den samiska kulturen kan bevaras och utvecklas.

Hållbar utveckling

Med begreppet hållbar utveckling menas: *En utveckling som tillgodoser dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina.* Det innebär ett samhälle där ekonomisk utveckling, social välfärd och sammanhållning ska främjas utan att livsmiljöer och människans hälsa hotas. Därför krävs en helhetssyn i arbetet.

Förvaltningen av världsarvet Laponia ska bygga på hållbarhetsperspektivet och vara ett föredöme i hållbarhetstänkande.

Kvalitet i process och utförande

De insatser som genomförs av Laponiatjuottjudus ska ha kvalitet i process och kvalitet i utförande som en ledstjärna.

Jämlikhet

De insatser som genomförs av Laponiatjuottjudus ska inte vara ett hinder för någon att bruka eller besöka Laponia oavsett kön, ålder, etnicitet, funktion osv. så länge lagar och regelverk respekteras. I de olika områdena ska bedömningar göras huruvida det behövs särskilda insatser för att öka jämlikheten.

I bilaga finns en checklista för som stöd för bedömning enligt de horisontella kriterierna.

3.4.4 Information och utbildning

I den process som har föregått denna förvaltningsplan, Laponiaprocessen, har två begrepp – rådedibme och searvelatjna – varit särskilt viktiga. De står för två olika former av gemensamt lärande där searvelatjna, lärandearenan och det gemensamma lärandet, kan sägas bygga på att människor med olika kompetenser och erfarenheter gemensamt utformar ett lärande i mötet mellan individerna. Rådedibme är mer av en rådslagsfunktion där alla som deltar har en möjlighet att ge uttryck för sin mening innan gemensamma beslut fattas.

Searvelatjna och rådedibme ska prägla det fortsatta arbetet med att bygga upp förvaltningen av Laponia, samt även utformningen av olika informationsinsatser och utbildning av alla som är aktiva i förvaltningen och de människor som på olika sätt har beröringspunkter med denna.

Information och utbildning är styrmedel som bidrar både till att förmå besökare, brukare och verksamma att bete sig på ett sådant att Laponias värden inte hotas, och se till att de får ut mer av sitt besök eller sin verksamhet i Laponia.

Människor har olika behov av information och utbildning, främst beroende på vilka förkunskaper de har. Behovet skiftar även beroende på om besökaren är t.ex. turist, forskare, i tjänsten eller om aktiviteten är att vandra, tälta, elda, köra skoter eller kanske enbart besöka någon

av Laponiaentréerna eller söka information på webben.

Enligt världsarvskonventionens artikel 27 har Sverige även ett ansvar att genom informations- och utbildningsinsatser stärka medborgarnas uppskattning av och respekt för världsarvet och om medvetenhet om faror som hotar det.

Utifrån olika behov är det lämpligt att använda sig av olika kanaler och kommunikationsmedel. Exempel på sådana är föreläsningar, skyltar, trycksaker, webb, naturum och noder där kunskapen förmedlas på olika sätt, men där samtliga ökar kunskapsnivån och väcker intresse och engagemang.

De bästa Laponiainformatörerna, är förmodligen de människor som lever och verkar i världsarvet!

En annan kanal för att tillgodose de informations- och utbildningsbehov som finns är olika former av utbildningsinsatser, t.ex. riktade till turistföretagare som i sin verksamhet arbetar inom Laponia, till renskötare eller mer generella till skolor och förskolor i Jåhkåmåhkke/Jokkmokk och Jiellevárre/Gällivare kommuner. Genom sådana utbildningar ökar möjligheterna att skapa förståelse för de många intressen som samsas i Laponia.

Laponiaprocessen har definierat att information och utbildningar om rennäring, samisk kultur och kulturarv, natur- och naturvård och Laponia i allmänhet ska ses som ett särskilt folkbildningsuppdrag.

När olika former av informations- och utbildningsinsatser planeras, är det viktigt att planeringen utgår från de särskilda förutsättningar som gäller för olika målgrupper.

3.4.5 Riktlinjer

Riktlinjer är ett stöd för både Laponiatjuottjudus och andra offentliga aktörer som på olika sätt i sin verksamhet berör Laponia. Riktlinjerna anger hur olika verksamheter bör bedrivas i Laponia. De ger vägledning till förvaltningsorganisationen inför dess yttranden i olika tillstånds- och dispensfrågor. De utgör även information till sökande om sådant som bör beaktas vid ansökningar om tillstånd och dispenser hos ansvariga myndigheter. Riktlinjerna utgör även ett underlag för berörda myndigheter att värdera i sin prövningsverksamhet.

Riktlinjerna ska successivt tas fram för olika verksamheter, t.ex. turism, forskning, flyg och terrängkörning. Riktlinjerna arbetas fram i samverkan med berörda myndigheter och fastställs av Laponiatjuottjudus styrelse.

Varje myndighet eller verksamhetsutövare som i sin verksamhet berör världsarvet är ansvariga för sin hantering och för att följa de regelverk som gäller. Eftersom förvaltningen av Laponia är ett gemensamt ansvar för staten och de lokala parterna får förvaltningsorganisationen en viktig roll som samverkanspart i arbetet. Laponiatjuottjudus ska kunna vara ett stöd för de lokala parterna i detta arbete, men inte ta över enskilda eller organisationers rättstatus och ansvar.

Hittills har övergripande riktlinjer för besökare utarbetats. Laponiatjuottjudus ges i skötsel-

planen i uppdrag att utarbeta ytterligare riktlinjer, bl.a. för besöksnäringen.

4. Skötselplan

Denna skötselplan omfattar de nationalparker och naturreservat som ingår i världsarvet Laponia, exklusive del av Huhtán-Gábles/Kvikkjokk-Kabla naturreservat. Skötselplanen anger den långsiktiga inriktningen för förvaltningen och skötseln av dessa områden, samt vilken ambition som gäller för arbetet. Syftet med skötselplanen är ge sådana riktlinjer för det operativa arbetet att världsarvets värden säkerställs och att syftet med områdesskyddet uppnås. Det är Laponiatjuottjudus ansvar att med utgångspunkt i förvaltningsplanen fastställa mätbara och uppföljningsbara mål för sin verksamhet i en löpande arbetsplanering. Utformningen av skötselplanen har utgått från grunderna för världsarvsutnämningen och den gemensamma värdegrunden. Erfarenheter från Laponiaprocessen har tagits tillvara och förts in i skötselplanen.

Denna skötselplan är styrande för de områden som har ett skydd enligt miljöbalken, dvs. de nationalparker och naturreservat som ingår i Laponia. För den del av naturreservatet Huhtán-Gábles/Kvikkjokk-Kabla fjällurskog som ingår i Laponia finns dock egna föreskrifter och skötselplan som gäller för det området.

För områden som inte omfattas av det formella skyddet som nationalpark eller naturreservat är skötselplanen endast vägledande för förvaltningens agerande.

Laponia omfattar ett stort område och inkluderar flera nationalparker och naturreservat vilket gör att skötselplanen ska ses som en övergripande inriktning med en något lägre detaljeringsgrad än vad som är brukligt i skötselplaner för parker och reservat.

Skötselplanens utformning

Skötselplanen är ett praktiskt program för förvaltningen som ger underlag för främst planering, upphandling, genomförande av skötselåtgärder, dokumentation och uppföljning. Den inledande texten i varje skötselområde ger en kort beskrivning av skötselområdets status idag. I kapitel 2 finns de huvudsakliga beskrivningarna. Dessa följer grunderna för världsarvsutnämningen och de tre värden på vilka Laponia vilar.

I planen används olika begrepp som härstammar från traditionella skötselplaner. Det gäller t.ex. begreppet ”orörd” som i denna plan avser att brukandet av naturen har haft en lågintensiv karaktär, där stora områden lämnats orörda av skogsbruk eller annan exploatering. Däremot förekommer renskötsel sedan lång tid och har präglat landskapet.

Rubriken ”**Ambition**” beskriver det långsiktiga målet och ambitionen för skötselområdet. För vissa skötselområden har **övergripande mål** angivits eftersom det finns särskilt uttalande krav på vad som ska uppnås.

Rubriken ”**Laponiatjuottjudus uppdrag**” anger översiktligt skötselåtgärder för vilka förvaltningen ansvarar, och utgör därmed, tillsammans med de ekonomiska resurser som har ställts till förvaltningens förfogande, grunden för arbetsplaneringen.

Vissa andra myndigheter eller organisationer har uppgifter med koppling till Laponia. Det gäller främst olika statliga myndigheter (Länsstyrelsen, Naturvårdsverket, Sametinget, Statens fastighetsverk m. fl.) och kommunerna som i sin myndighetsutövning hanterar frågor som berör Laponia. Samverkan eller samråd bör ske mellan Laponiatjuottjudus och myndighet-

en/organisationen i frågor som rör Laponia.

Under rubriken ”**Uppgifter för berörda offentliga aktörer**” ges förslag på insatser som bör genomföras av myndigheter, kommuner m. fl. i sådana frågor som nämns ovan.

Ambition

På lång sikt bör hela världsarvet Laponia skyddas med stöd av miljöbalken eller annan lagstiftning och därmed omfattas av föreskrifter och skötselplan. Samverkansformerna mellan Laponiatjuottjudus och andra parter fungerar bra och rollfördelningen är känd och respekterad.

4.1 Redskap och metoder

4.1.1 Searvelatnja, lärandearena och lärandeprocess

Att förvalta ett världsarv med Laponias dignitet fordrar arbetsmetoder där de inblandade parternas olikheter i kultur- och natursyn är en tillgång. Förvaltningen av Laponia ska bygga på dialog och förankringsarbete och ha formen av en lärandearena där kompetens och lärande blir praktiserat i vardagen – searvelatnja. Searvelatnja är ett begrepp med rötter i den samiska kulturen och är modellen för ett arbetssätt och en arena där alla kan delta och som alla har tillgång till. Det är en mötesplats för flera generationer, kulturer, språk och folk. Genom searvelatnja praktiseras upplärning och kompetens samtidigt som arbetsfördelning sker beroende på kunskaper och erfarenheter.

Ambition

En god och löpande dialog och ett kontinuerligt förankringsarbete sker mellan parterna som utgör Laponiatjuottjudus samt med individer och grupper som lever, besöker och på andra sätt verkar i området.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- Använda sig av lärandearenan searvelatnja som ett vedertaget och regelmässigt arbetssätt.

4.1.2 Information

Information om världsarvet är ett viktigt förvaltnings- och planeringsmedel. Informationen syftar till att berika besökarens vistelse och upplevelser av världsarvets olika värden, men också för att skydda natur- och kulturvärdena och den verksamma rennäringen.

Många som besöker en region kan förväntas ha begränsad kännedom om traktens natur, kultur och historia. Även regionens invånare och skolor har ofta ett stort informationsbehov. Information i och om världsarvet Laponia och dess nationalparker och naturreservat har flera funktioner. Bra information är ett sätt att styra besökare så att skador och störningar undviks. Information fyller även en viktig funktion för att upplysa om och motivera de regler som gäller i området.

Information ger besökarna och brukarna möjlighet att:

- skapa ett intresse för att besöka området och ta del av världsarvets värden
- känna till området, vad man kan förvänta sig att se och uppleva samt vilka regler som gäller i området
- hitta dit, exempelvis genom kartor och färdbeskrivningar samt vägvisare vid vägar
- hitta där, exempelvis genom kartor med information om leder, stigar, stugor och lämpliga färdstråk
- få förståelse och respekt för områdets natur- och kulturvärden samt rennäringens villkor.

Informationen ska, förutom allmänna uppgifter om Laponias natur- och kulturvärden, även omfatta:

- hänsyn till rennäringen och den samiska kulturen – zoner för rennäringen, särskilt störningskänsliga områden vid olika tidpunkter
- säkerhetsaspekter
- tillgänglighet
- naturen och landskapet i Laponia
- kulturmiljöer och fornlämningar
- byggnader och bebyggelsemiljöer
- etisk uppförandekod
- riktlinjer för besökare
- fiske
- jakt.

Ambition

God information ska finnas lätt tillgänglig så att alla som vistas i eller besöker världsarvet Laponia får en god förståelse för världsarvets natur- och kulturvärden. Besök som sker i världsarvet är varsamma gentemot natur- och kulturvärden i området. Särskild hänsyn visas den samiska kulturen och rennäringen. Regler, riktlinjer, etisk uppförandekod, lämpliga färdstråk och annan information som är viktig för en säker vistelse och för att öka förståelsen mellan olika besökare och brukare ska vara en annan viktig del i informationen.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- Informationen ska vara väl anpassad till målgrupp, syfte och plats. Den ska ha hög kvalitet beträffande innehåll, material, utformning och skötsel. Miljövänliga material ska användas.

4.1.3 Utbildning

Utbildning om Laponia sker idag i liten utsträckning, med undantag för undervisningen om Laponia som sker i de världsarvsskolor som finns i Jiellevárre/Gällivare och Jáhkâmáhkke/Jokkmokk.

Målsättningen med utbildning är att säkerställa Laponias värden för framtiden. Områden där utbildning krävs för att uppnå målsättningen är:

- människan och landskapet i samspel och en helhet
- gällande regelverk
- rennäringen
- naturvärden
- kulturarv
- hållbart beteende i praktiken.

Inom respektive utbildningsområde ingår:

- att öka kunskapen och förståelse för Laponias värden
- att omsätta goda värderingar och horisontella kriterier till konkreta utbildningsinsatser eller utbildningsmaterial
- att fortsätta förankringen av Laponia och dess värden.

Ambition

Utbildningen syftar till att säkerställa Laponias värden för framtiden. Utbildningen ska ge lokalbefolkning, besökare, verksamma och andra intresserade en ökad förståelse för och kunskap om Laponias värden. Verksamma i Laponia har särskilt goda kunskaper och ska kunna förmedla dessa.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- Fortsätta arbetet med att utveckla och använda delarna i utbildningspaket som tagits fram inom ramen för Laponiaprocessen.
- Utbilda verksamma, särskilt de som arbetar i förvaltningen och på förvaltningens uppdrag om Laponias värden och de horisontella kriterierna.
- Erbjudra andra, främst verksamma inom myndigheter, företag och samebyar, motsvarande utbildning.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- Se till att den personal som arbetar med frågor som rör Laponia och personer som praktiskt arbetar i Laponia utbildas om världsarvets värden, för att på så sätt öka kunskapen, och respekten om området.

4.1.4 Etisk uppförandekod

Alla besök och all verksamhet som sker i Laponia, oavsett om de har sin grund i yrkesverksamhet, myndighetsutövning eller för rekreation och förkovran, måste ske på ett sådant sätt att det som är grundläggande för världsarvet respekteras. Ibland måste avvägningar göras mellan olika intressen för att uppnå en god förvaltning. Till stöd för detta finns bl.a. de horisontella kriterier som har redovisats tidigare i denna förvaltningsplan samt i bilaga. Oavsett verksamhet eller syfte, ska en etisk uppförandekod finnas som besökare och andra bör följa under sitt besök.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- En etisk uppförandekod för yrkesverksamma och besökare i Laponia ska utarbetas och tillämpas.

4.1.5 Laponia-GIS

I samband med framtagandet av förvaltningsplanen har en stor mängd geografisk information sammanställts som stöd för den nya förvaltningens arbete. Syftet med Laponia-GIS är att göra geografiskt kopplad information lättillgänglig både för förvaltningen och för andra som söker information om området. Laponia-GIS är en kanal för att säkerställa att information om föreskrifter som anger förbud för vissa aktiviteter och verksamheter i olika delområden samt information om för renskötseln störningskänsliga områden finns lätt tillgänglig och överskådlig.

Ambition

Laponia-GIS är ett viktigt redskap som används fortlöpande i förvaltningsarbetet. Informationen ska vara tillgänglig för andra myndigheter som stöd vid beslut som rör Laponia. Även besökare ska kunna få tillgång till aktuell och relevant information för att kunna planera sitt besök i Laponia.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- Utredda formerna för förvaltning och ajourhållande av den information som finns i Laponia-GIS samt hur informationen ska tillgängliggöras, t.ex. genom ett webbverktyg.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- Samordna uppdatering av informationsskikt med Laponiatjuottjudus.

4.1.6 Riktlinjer

Riktlinjer ska ge vägledning till förvaltningsorganisationen och andra som verkar inom Laponia, men också för besökare. Riktlinjerna anger hur olika verksamheter bör bedrivas i Laponia och utgör även ett underlag för berörda myndigheter att värdera i sin prövningsverksamhet.

Ambition

Riktlinjerna bidrar till att Laponias värden upprätthålls och vägleder sökande vid dispensgivning, upplåtelser och andra beslut och åtgärder som rör Laponia.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- utveckla redskap och metoder för uppföljning av de horisontella kriterierna
- kontinuerligt följa upp, utvärdera och vid behov revidera fastlagda riktlinjer
- utarbeta nya riktlinjer efter behov, och tidigt i arbetet ta fram riktlinjer för besöksnäringen.

4.1.7 Buffertzoner och riskområden

Efter den första periodiska rapporteringen (2006) påtalade Unesco behovet av en buffertzon. Kringliggande naturskyddade områden, obrutna fjällområden samt ett långtgående hänsynstagande till kulturmiljöer och samisk markanvändning inom berörda samebyars marker fungerar som ett slags buffertzoner för bevarandet av Laponias värden. De områden längs Laponias gräns som saknar skydd kan dock betecknas som *riskområden*. De främsta hoten mot Laponias värden utgörs av storskaligt skogsbruk, mineralutvinning och energiproduktion. För de skyddsvärda skogar som har utpekats på Fastighetsverkets marker gäller att denna fråga tas upp i regeringens proposition Hållbart skydd av naturområden (prop. 2008/09:214) som anger att områdena ska bevaras genom överföring till Naturvårdsverket och bildande av naturreservat.

Ambition

Åtgärder i Laponias omland ska inte äventyra världsarvets värden och status. Kommunal planering och utvecklingsinsatser beaktar såväl Laponia som dess förhållande till omlandet. Planerande och beslutande myndigheter har en gemensam ambition att betrakta Laponia i ett landskapsperspektiv där områdets omgivningar infogas i en buffertzon. Rennäringens behov av att kunna verka beaktas.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- verka för att Jiellevårre/Gällivare och Jåhkåmåhkke/Jokkmokks kommun behandlar såväl bevarande- som utvecklingsfrågor i Laponias omland inom översiktsplaneringen på ett sådant sätt att området inte hotas
- verka för att dialog med Norge sker kring de gränsnära områdena
- verka för att de övriga skogsmarker som omger Laponia omfattas av ekologisk landskapsplanering, renbruksplaner och annan markanvändningsplanering som tar hänsyn till rennäringens behov
- verka för att informationen i de renbruksplaner som arbetas fram finns tillgängliga för förvaltningens arbete
- följa utvecklingen i riskområden, för att kunna ta initiativ till samverkan med myndigheter, markägare och andra intressenter.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- Jiellevårre/Gällivare och Jåhkåmåhkke/Jokkmokks kommuner behandlar såväl bevarande- som utvecklingsfrågor i Laponias omland i den fysiska planeringen på ett sådant sätt att området inte hotas
- tillämpa ett landskapsperspektiv på Laponia i sitt arbete och infoga världsarvets omland i en buffertzon.

4.1.8 Dispenser och tillstånd

Dispens kan sökas för verksamheter och anläggningar inom Laponia som enligt föreskrifterna är förbjudna. Vissa verksamheter och anläggningar kräver tillstånd enligt föreskrifterna. Hantering av dispenser och tillstånd är en myndighetsuppgift och hanteras av Länsstyrelsen i Norrbottens län.

För rennäringens del gäller att vid uppförande av renvaktarstuga, annan byggnad eller anläggning, eller vid tagande av byggnadsvirke, ska detta i förväg anmälas förvaltningsorganisationen och till den myndighet som förvaltar fastigheten samt till den kommun där stugan avses uppföras.

En dispens innebär ett undantag från ett förbud. Enligt 7 kapitlet 7 § miljöbalken och 5 § nationalparksförordningen får länsstyrelsen meddela dispens från föreskrifter för naturreservat respektive nationalparker. För att dispens ska kunna meddelas måste det finnas särskilda skäl och bestämmelsen om intresseprövning i miljöbalken 7 kapitlet 26 § ska tillämpas. Intresseprövningen innebär att dispens endast får ges om en sådan är förenligt med det skyddade områdets syfte. Särskilda skäl kan anses föreligga om åtgärden har en i huvudsak positiv inverkan på områdets prioriterade bevarandevärden.

När ett förbud meddelas i föreskrifterna ska utgångspunkten vara att åtgärderna eller verksamheterna inte är tillåtna. Dispens ska därför endast meddelas i undantagsfall och får inte innebära att syftet med områdesskyddet åsidosätts. Det är inte meningen att dispens från förbud ska ges regelmässigt.

Krav på tillstånd för vissa åtgärder och verksamheter regleras inte i miljöbalken när det gäller naturreservat och nationalparker, utan följer av att föreskrifterna för ett specifikt område har utformats som en tillståndsplikt. Besluten meddelas således inte med stöd av någon bestämmelse i miljöbalken utan med stöd av den aktuella föreskriften. För tillstånd krävs inte att det finns särskilda skäl.

Som huvudregel gäller att tillstånd till verksamhet eller åtgärd kan ges om verksamheten eller åtgärden till sin omfattning, läge och utformning inte strider mot syftet med nationalparken eller naturreservatet. Vidare ska den som avser utföra åtgärden visa att de krav som följer av miljöbalkens allmänna hänsynsregler ska följas och begränsningar och försiktighetsmått iaktas som i övrigt kan krävas för att syftet med förordnandet ska uppnås. Vad detta innebär konkret i varje enskilt fall bör alltid anges i de villkor som länsstyrelsen meddelar i samband med tillståndsbeslutet. I föreskrifterna för Lapponia framgår vilka verksamheter som är tillståndspliktiga.

Ambition

Dispenser och tillstånd hanteras på ett sådant sätt att Lapponias värden säkerställs.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- vara en viktig samrådspart för myndigheterna.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- genomföra sin prövningsverksamhet med stöd av förekommande vägledande dokument, de horisontella kriterierna och i samverkan med Laponiatjuottjudus
- samråda med Laponiatjuottjudus kring villkor, lokalisering m. m. vid prövningar.

4.1.9 Upplåtelser

Inom ramen för rennäringslagen har Länsstyrelsen i Norrbottens län ett omfattande upplåtelseuppdrag ovan odlingsgränsen. Detta uppdrag styrs av 32–34 §§ i rennäringslagen och kompletteras av föreskrifterna i 2–8 §§ rennäringsförordningen. Principiella och nya upplåtelser prövas och avgörs av rennäringsdelegationen som enligt bestämmelserna i länsstyrelseinstruktionen är ett obligatoriskt organ inom renskötsellänen. Länsstyrelsen har en fastställd policy för upplåtelseerna som gäller rätt till fiske, rätt till småvilt-, älg- och björnjakt samt nyttjanderätt av mark. På de fastigheter som Naturvårdsverket förvaltar ovan odlingsgränsen sker upplåtelser med stöd av fastighetsförvaltningsförordningen och en särskild överenskommelse mellan Länsstyrelsen i Norrbottens län och Naturvårdsverket. Statens fastighetsverk (SFV) har uppgifter som statliga förvaltare av mark inom Sjävnja, Stubbá, Tjuoldavuobme och Sulidälbmá

Ambition

Upplåtelser hanteras på ett sådant sätt att Lapponias värden består.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- vara en viktig samrådspart för myndigheterna.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- genomföra sin upplåtelseverksamhet med stöd av de horisontella kriterierna och i samverkan med Laponiatjuottjudus.
- samordna revidering av upplåtelsepolicies med Laponiatjuottjudus.

4.1.10 Tillsyn och kontroll

Det formella ansvaret för den operativa tillsynen, med de befogenheter som följer enligt miljöbalken och tillsynsförordningen, ligger hos Länsstyrelsen i Norrbottens län. Den operativa tillsynen i skyddade områden består i att övervaka att föreskrifterna som gäller i området följs. Tillsynen består också i att kontrollera att tillstånd och dispenser, som meddelats som en följd av föreskrifter för området, liksom villkoren i dessa avseenden följs. Även kommunerna har tillsynsuppgifter i området.

Övergripande mål

Tillsynsverksamheten i Laponia är effektiv och motverkar överträdelser av lagar och föreskrifter.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- arbeta med förebyggande åtgärder som information till och utbildning av besökare och brukare
- verka för en utökad tillsyn inom världsarvet
- ansvarar för att överträdelser av föreskrifter, tillstånd och dispenser rapporteras till tillsynsmyndigheten (Länsstyrelsen).

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- i samråd mellan Länsstyrelsen i Norrbottens län och Laponiatjuottjudus träffa överenskommelse om en lämplig ordning för inrapportering av upptäckta överträdelser, för att underlätta effektiva myndighetsåtgärder såsom förelägganden och åtalsanmälningar

4.1.11 Zonering

Indelning av världsarvet i zoner syftar till att, tillsammans med föreskrifterna, tydliggöra hur världsarvet inom ramen för de värden som ligger till grund för världsarvskommitténs beslut ska kunna möta olika anspråk från besökare och lokalbefolkning. Zoneringen är alltså ett redskap både för att bibehålla de värden utan vilka världsarvet inte existerar, och skapa förutsättningar för ett hållbart nyttjande av olika grupper.

Syftet med zoneringen är att:

- kanalisera besökare och turistverksamhet med hänsyn till områden och tider som innebär minimerad störning för rennäringen och största möjliga hänsynstagande till områden som är särskilt känsliga för rennäringen
- kanalisera besökare och turistverksamhet med hänsyn till områden vars natur- eller kulturmiljövärden är känsliga för slitage och annan negativ inverkan
- ställa särskilda krav på verksamheter som ansöker om tillstånd och dispenser
- ange önskvärda färdstråk för besökare och andra. Syftet med färdstråken är att minska störningar och slitage i särskilt känsliga och viktiga områden.

Zoneringen ska utgå från tre olika teman:

1. områden som vid vissa tider under året har störst betydelse för att säkerställa rennäringens tillgång till marker och stråk av särskilt stor betydelse
2. områden som är av besöksstrategisk betydelse, dvs. har störst betydelse för majoriteten av de människor som besöker området, antingen för att bruka det för friluftsliv eller som en del i en utvecklad besöksnäring
3. områden som har särskilt höga natur- och kulturmiljövärden inom ramen för de övergri-

pande värden som finns inom världsarvet.

De tre temana för zoner som ingår i förvaltningsplanen är övergripande och ska ses som en bas för förvaltningen för att underlätta planeringen av aktiviteter i Laponia och bidra till en bättre styrning utifrån olika intressen. En kommande zonering syftar till att göra det lättare att kommunicera i vilka områden det finns god tillgänglighet, vilka aktiviteter som är lämpliga och i vilka områden det vid vissa tider på året kan vara nödvändigt att besökare visar extra hänsyn. Zoneringen kan även användas av myndigheterna som underlag vid dispens- och tillståndshantering/prövning och ställande av villkor.

I denna plan presenteras de tre temana som en grund för zonindelning och övergripande inriktning för respektive zon. För att zoneringen ska kunna tillämpas, måste den utvecklas ytterligare och anpassas för ett landskapsutnyttjande som varierar, inte bara i rum, utan också i tid.

Ambition

Zonering ska användas som en övergripande inriktning för förvaltningen för att underlätta kommunikationen och planeringen av aktiviteter i Laponia på ett sådant sätt att Laponias värden finns kvar. Zoneringen ska även användas som underlag vid dispens- och tillståndsprövning och vid fastställande av villkor i sådana beslut.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- detaljutforma zoneringssystemet med grund i de tre teman som anges i denna skötselplan samt det material som har tagits fram inom ramen för Laponiaprocessen
- föreslå och tillämpa metoder för genomförande av zoneringen, t.ex. kanalisering, utbildning och rådslag
- utvärdera en kommande zonering och fortlöpande genomföra eventuella justeringar.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- Planering av aktiviteter och verksamheter ska ske med hänsyn till zoneringen i Laponia

Särskilt störningskänsliga områden för renskötseln

Inom detta tema finns områden där det är särskilt angeläget att vid olika tidpunkter skydda områden viktiga för renskötseln, för att undvika störningar. Exempel kan vara trånga dalgångar, kalvningsland, flyttleder, särskilt känsliga betesområden och liknande. Dessa områden kan överlappa andra zoner och har angivna tider för när området är som mest störningskänsligt.

Inriktning för zoner inom temat

Det är prioriterat att information finns lätt tillgänglig om var dessa områden ligger och vid vilka tidpunkter extra hänsyn bör tas av besökare.

Besöksstrategiska områden, leder och entréer

Detta tema omfattar områden som är viktiga för besökare till Laponia och utgörs av leder, stugplatser och besöksintressanta målpunkter inom området vid eller vid sidan om leder. Inom temat finns även områden som är viktiga och tillgängliga för lokalbefolkningen och det rörliga friluftslivet, som t.ex. Sjävnja delområde III, Stubbá och Huhtán-Gábles/Kvikkjokk-Kabla. Området innehåller världsarvets entréer och dess närområde inklusive kortare stigar med tillhörande rast- och utsiktsplatser. Entréerna har anordningar för att kunna ta emot ett stort antal besökare och tillrättalagda stigar, till stor del spångade och anpassade för besökare

som kräver hög grad av anpassning. Området karaktäriseras av hög anläggnings- och servicegrad, är lättillgängligt och välutnyttjat av besökare. Goda möjligheter finns att förstå Laponias natur- och kulturvärden och den verksamma renskötseln. Trafikbuller kan förekomma under besöksintensiva perioder. Delzonerna anger önskvärda färdstråk för besökare och andra. Syftet med färdstråken är att minska störningar och slitage i särskilt känsliga naturområden och områden som vid olika tidpunkter är särskilt störningskänsliga för rennäringen.

Inriktning för zoner inom temat

Områdena och anläggningarna har världsarvets högsta besöksstryck eftersom i princip alla besökare passerar dessa områden. Att hålla dessa områden väl vårdade samt anläggningar och information vid god kvalitet prioriteras högt. Markering och underhåll av leder, broar och svåra passager prioriteras. Åtgärder utförs för att minska slitage och redan uppkommit slitage åtgärdas. Andra verksamheter som kan upplevas som störande för besökare bör i möjligaste mån inte förekomma.

Kärnområden för natur- och kulturmiljövärden

Merparten av världsarvet Laponia utgörs av stora sammanhängande områden med låg grad av tillgänglighet och mycket höga natur- och/eller kulturvärden samt låg grad av påverkan, trots att renskötsel har bedrivits i hela området under lång tid. Inga eller mycket begränsade anordningar för besökare finns i området, dvs. vandringsleder finns i mycket begränsad omfattning och endast ett fåtal broar underlättar övergångar av vattendrag. Vissa av zonerna inom detta tema är de mest krävande områdena att besöka i Laponia. Det finns mycket goda möjligheter att uppleva storslagen natur, avskildhet, tystnad, utmaning och att klara sig själv på naturens villkor, liksom att uppleva renskötselns kärnområden. Temat ger också möjlighet att se och förstå de spår som tidigare markanvändning har lämnat efter sig i landskapet samt naturens variationer i ett geologiskt perspektiv. I denna zon ingår värdekärnor inom samtliga nationalparker och naturreservat.

Inriktning för zoner inom temat

Området ska bibehålla karaktären av svårtillgänglighet. Ingen ny etablering av leder eller andra anordningar för besökare och restriktivitet i uppförande av andra anläggningar. Information till besökare ska ges om områdets störningskänsliga natur, höga krav på hänsynstagande till både natur och rennäring samt om dess krävande karaktär för bl.a. vandring.

4.1.12 Uppföljning

Uppföljning och utvärdering ingår som en del av förvaltningen. Syftet med uppföljningen är att säkerställa att Laponias värden bevaras samt att utvärdera skötseln av området i relation till uppställda mål.

Uppföljningsarbetet styrs av förvaltningens behov av kunskap för att säkerställa områdenas värden och av de krav som finns på rapporteringen.

Egenkontroll och återrapporering

Det åligger förvaltningsorganisationen att ur natur- och miljösynpunkt fortlöpande och systematiskt undersöka och bedöma de för nationalparkerna och naturreservaten gällande föreskrifternas tillämpning och ändamålsenlighet. Uppföljningen ska ske avseende möjligheten att motverka eller förebygga verksamheters och åtgärders negativa påverkan på natur- och kul-

turmiljö, framför allt utifrån det syfte för vilket nationalparker och naturreservat har skyddats och för vilket Laponia har utpekats som världsarv.

Resultatet av undersökningar och bedömningar ska dokumenteras och för ändamålet lämpliga uppföljningsparametrar, rutiner och förslag till åtgärder utarbetas.

Årlig rapport

Förvaltningsorganisationen ska årligen avge en skriftlig rapport till huvudmännen.

Förvaltningsorganisationens årsrapport ska följa en enhetlig form och innehålla de uppgifter som behövs för att spegla utvecklingen inom världsarvet samt tillämpningen och funktionaliteten i de olika regelverk som gäller för området. Särskilt ska föreskrifternas tillämpning och ändamålsenlighet beskrivas. Där så är möjligt ska olika årliga avrapporteringar samlas i årsrapporten för att denna ska kunna tjäna som underlag för åtgärder både inom Laponi-atjuottjudus och från huvudmännens sida.

Rapporten ska lämnas senast den 31 mars efter det kalenderår som rapporten avser.

Förvaltningsorganisationens styrelse kan uppdra till förvaltningsorganisationen att bevaka, utreda och dokumentera särskilt angivna frågor/sakförhållanden. Den årliga rapporten ska även innehålla en redogörelse för vad som framkommit med anledning av ett sådant särskilt uppdrag.

Femårsrapport

Fem år efter beslutsdatum för föreskrifterna ska en utvärdering ske av föreskrifternas tillämpning och ändamålsenlighet avseende möjligheten att motverka eller förebygga verksamheters och åtgärders negativa påverkan på natur- och kulturmiljö. Det ska framför allt ske utifrån det syfte för vilket nationalparker och naturreservat har skyddats och för vilket Laponia har utpekats som världsarv.

Rapporten ska bl.a. innehålla en analys av identifierade utvecklingstrender, baserad på vad som framkommit av de årliga rapporterna och i övrigt tillgänglig information.

Uppföljning av världsarvets status

Det finns många anspråk på rapportering och uppföljning som direkt eller indirekt berör Laponia. För förvaltningen kan detta bli en stor uppgift och särskilda utvecklingsinsatser kommer att krävas. De som har anspråk på uppföljning och rapportering med närmare koppling till världsarvet är:

- Unescos världsarvskommitté som vart sjätte år vill ha en periodisk rapport om de områden som ingår i världsarvet.
- EU-kommissionen som vill följa upp statusen för de områden och arter som ingår i EU:s art- och habitatdirektiv samt fågeldirektiv (dvs. områden i Natura 2000 nätverket).
- Europarådet som årligen vill ha en rapport om statusen för de områden som utsetts till European Diploma-områden för "bra naturskydd och god förvaltning". Det gäller för Muddus/Muttos nationalpark och sammantaget Padjelanta/Badjelánnda och Sarek nationalparker.
- Statliga myndigheter som följer upp de nationella miljö kvalitetsmålen och miljösituationen i stort.

En stor del av den internationella rapporteringen och uppföljningen ska samordnas av Natur-

vårdsverket, men för världsarvsrapporteringen är Riksantikvarieämbetet huvudansvarig.

Genomförande av uppföljningen

För att säkerställa att områdets värden bevaras och utvecklas enligt de mål som satts upp behöver förvaltningen av Laponia kunskap om: tillståndet för naturtyper och arter, antalet besökare och deras upplevelser samt genomförda skötselåtgärder och dessas effekter.

Det kunskaper som krävs för att genomföra rapporteringen utgör en del av det kunskapskrav som ställs på förvaltningen.

Naturtyper och arter

Uppföljning av naturtyper och arter i Laponia genomförs i enlighet med Naturvårdsverkets riktlinjer för uppföljning i skyddade områden (rapport 6379).

Denna uppföljning kommer att till så stor del som möjligt att samordnas med pågående miljöövervakning (Riksskogstaxeringen och NILS – Nationell Inventering av Landskap i Sverige).

Renbete

Eftersom fortsatt renbete är en förutsättning för bevarandet av Laponias natur- och kulturvärden är det viktigt att följa renbetet och dess effekter. Effekter av renbetet kan följas genom tillämpning av metoder angivna i manual för uppföljning av fjäll och substratmiljöer (Naturvårdsverket, 2008) och genom samordning med miljöövervakning och miljömålsuppföljning.

Besökare

Besökarantalet bör följas upp regelbundet genom användande av besöksräknare och sammanställning av gästböcker. Även besökarstudier i form av enkätundersökningar bör genomföras med lämpligt intervall för att stämma av besökarnas intryck och synpunkter på förhållanden i världsarvsområdet (upplevelser, service, information etc.) Som underlag för uppföljning finns undersökningar genomförda av ETOUR, Naturvårdsverkets vägledning för besökarstudier och manual för uppföljning av friluftsliv. Besöksundersökningarna kan bidra till att skapa en god och öppen dialog med de företagare som verkar i området.

Genomförda skötselåtgärder och dessas effekter

För att kunna koppla uppföljningsresultat om status för naturtyper och arter samt antalet besökare och deras upplevelser till genomförda skötselåtgärder behöver alla skötselåtgärder registreras, detta bör göras i SkötselDOS.

De horisontella kriterierna för förvaltningen av Laponiaområdet ska följas av förvaltningen. Några redskap och metoder för att följa detta finns dock inte idag och bör därför utvecklas.

Det finns också behov av att utvärdera effekterna av mer omfattande skötselåtgärder, t.ex. naturvårdsbränning, i syfte att säkerställa att mål nås och att förvaltningen utvecklar kvaliteten på utförande av åtgärder genom en lärandeprocess.

Ambition

Uppföljning ska ske med vedertagna metoder för att man ska kunna jämföra resultat över tid och med andra områden och utgöra en del av underlaget till rapportering enligt art- och habitatdirektivet.

Övergripande mål

Uppföljning sker kontinuerligt och inom givna tidsramar. Uppföljningen är ett verktyg för att säkerställa att områdets värden bevaras och utvecklas samt utgör underlag för utveckling av förvaltningen.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- ansvara för att genomföra uppföljning enligt Naturvårdsverkets riktlinjer och ovan angivna anvisningar
- vid behov bör ytterligare lämpliga indikatorer utvecklas beträffande uppföljningen av renbete
- årlig rapportering till Europarådet om statusen för de områden som fått utmärkelsen European Diploma
- en plan för besökarundersökningar upprättas och genomförs
- utveckla redskap och metoder för uppföljning av de horisontella kriterierna.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- Ge initialt stöd till Laponiatjuottjudus för uppföljningsinsatser.

4.2 Naturlandskapet i Laponia

Samtidigt som landskapet och naturen i Laponia har varit hem och miljö för människan i tusentals år kännetecknas området av en naturmiljö som är exklusiv i Europa. De skogar, fjäll, sjöar, vattendrag och våtmarker som tillsammans utgör världsarvet hyser unika naturvärden och en rik biologisk mångfald. Landskapsbilden präglas av att området inte har utsatts för storskaligt skogsbruk eller omfattande bebyggelse, samtidigt som man på många platser kan se spår efter renskötselns småskaliga nyttjande av naturen. I vissa miljöer, t.ex. på kalfjäll eller tallhedar är vegetationen tydligt präglad av det renbete som i århundraden pågått i området och som bidragit till landskapets artinnehåll.

Sammantaget är Laponia en viktig tillflyktsort för en mångfald av arter som är beroende av Laponias naturtyper och förhållanden. I stort sett alla av de omkring 200 rödlistade arter som förekommer inom världsarvet gynnas också av frånvaro av negativ mänsklig påverkan och exploatering.

Laponias natur behöver på det stora hela inte skötsel i traditionell bemärkelse för att dess naturvärden ska bevaras. Huvudregeln är istället att naturen ska lämnas för fri utveckling, så att naturliga processer och successioner kan fortgå ostörda. I vissa fall kan ett varsamt bruk behövas för att säkerställa hävdpräglade naturvärden. Fortsatt renbete är en sådan förutsättning.

En viktig uppgift för förvaltningen är att säkerställa att naturen och landskapet i Laponia skyddas från negativ påverkan, störningar och exploatering som inte är i samklang med Laponias värden. För att kunna följa utvecklingen och i tid upptäcka eventuella problem, är det viktigt att det sker en kontinuerlig uppföljning och miljöövervakning i området (se 4.1.12, Uppföljning).

Inom Laponia bedöms idag samtliga naturtyper som inrapporterats till EU enligt habitatdirektivet uppfylla kraven för gynnsam bevarandestatus (se vidare i avsnittet ”Skydd av arter och naturtyper enligt EU:s habitatdirektiv”).

4.2.1 Naturtyper

Laponia med en yta om cirka 9 400 kvadratkilometer omfattar många olika naturtyper med en stor variation inom sig. De kortfattade beskrivningar av de olika naturtyperna som ges i detta avsnitt anger de viktigaste särdragen och karaktärerna för respektive naturtyp som har betydelse för förvaltningen. För utförligare beskrivningar hänvisas till avsnitt 2.4. Naturlandskapet i Laponia.

Skogen

Skogarna i Laponia sträcker sig från Muddus/Muttos barrskogar i öster till Sareks fjällbjörkskogor i väster. Laponias fjällbjörkskogor är mycket varierade. Här förekommer alltifrån magra hedbjörkskogor till frodiga ängsbjörkskogor. Förutom fjällbjörk innehåller skogarna även många andra lövträd, som t.ex. asp, rönn, sälg och hägg. Skogarna hyser även ett rikt fågelliv. Fjällbjörkskogarna i Laponia utgörs av urskogsartade skogar och har mycket höga bevarandevärden.

Barrskogarna i världsarvet, tajgan, är Europas största skyddade skogsland. Barrskogarna i Laponia domineras av urskogsartade skogar. Laponias barrskogar har unika bevarandevärden och uppvisar en stor rikedom av arter, successioner och processer som är beroende av naturliga skogsekosystem.

De arter och processer som förekommer i skogarna i Laponia är samtliga gynnade av frånvaro av exploatering och annan negativ mänsklig påverkan. Skogarna i världsarvet kräver därför i princip ingen aktiv skötsel. Inriktningen för förvaltningen ska vara att säkerställa att skogsekosystemen lämnas ostörda, förutom det renbete som förekommer där.

En av de viktigaste naturliga störningsfaktorerna i boreala skogar är skogsbrand. Det är också de naturligt återkommande skogsbränderna som har skapat mycket av den mosaik av olikåldriga skogsbestånd och skiftande skogsstrukturer som man idag kan se i Laponias barrskogar. Spontant uppkomna bränder som tillåts breda ut sig med så naturligt förlopp som möjligt, bedöms ge bäst förutsättningar för att skogsekosystemen ska bevara sina naturvärden på sikt.

Laponias storlek medför att spontana bränder kan förväntas uppstå lika ofta idag som tidigare i historien.

Övergripande mål

Laponias skogar ska lämnas orörda beträffande naturvårds- och skogsbruksinsatser och tillåtas ha en fortsatt fri utveckling genom naturliga processer och successioner. Detta innebär att naturliga störningar som skogsbrand, översvämning och stormfällning ska ses som en naturlig del i skogarnas dynamik och tillåtas ha ett så naturligt förlopp som möjligt, samtidigt som aktiv rennäring bedrivs i området.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- skogarna i världsarvet ska lämnas för fri utveckling. Ingen aktiv naturtypsskötsel
- i samråd med bl.a. räddningstjänsten, Länsstyrelsen i Norrbottens län och Naturvårdsverket ta fram riktlinjer och en organisation för hur spontant uppkomna bränder ska hanteras inom olika delar av världsarvet.

Våtmarkerna

Stora delar av Laponia utgörs av våtmarker, framför allt olika former av myrar. De största så kallade aapa-myrarna finner man i skogslandskapet i Muddus/Muttos, Stubbá och Sjävnja. Även uppe på kalfjället förekommer olika former av myrar. Dessa är ofta sluttande och betydligt mindre till storleken än myrarna nere i skogslandet.

Våtmarkerna i världsarvet uppvisar en stor artrikedom med en mängd olika mossor, kärlväxter och insekter. Här finns också ett rikt fågelliv, med många olika arter av vadare, änder och rovfåglar. Många våtmarker i Laponia, t.ex. i Sjävnja, är också svårtillgängliga vilket gör dem till en värdefull tillflyktsort för djurlivet. Laponias våtmarker är med några få undantag i princip helt opåverkade av annat än småskaligt brukande och renbete.

Övergripande mål

Våtmarkerna i Laponia ska skyddas från negativ påverkan och tillåtas en fortsatt fri utveckling genom naturliga processer och successioner. Detta innebär att naturliga skeenden, som t.ex. översvämningar, ska tillåtas ha ett så naturligt förlopp som möjligt.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- ingen aktiv naturtypsskötsel annat än i undantagsfall
- spångning av leder ska utföras på ett sådant sätt att påverkan på hydrologin undviks
- verka för att minimera påverkan på våtmarker av den terrängkörning som förekommer.

Kalfjället

Ovan skogsgränsen tar kalfjället vid. Det är den vanligaste naturtypen i Laponia och täcker mer än hälften av världsarvets yta. På kalfjället förekommer många olika växtsamhällen, formade av variationer i olika miljöfaktorer som t.ex. klimat, näringstillgång, vatten, snömängd samt berggrundens sammansättning. Här finns stora variationer mellan de kalkrika fjällängarnas frodiga grönska och blomsterprakt, via fjällhedens magrare vegetation och vidare upp mot högfjällens karga block- och hållmarker med jordflytning, permafrost och glaciärer.

Uppe på kalfjället har renen sitt sommarbetesland, där den betar på frodiga fjällängar, gräs- och videkärr. Alltsedan istidens slut har renhjordar vandrat och betat i dessa områden, vilket också har satt sin prägel på växtsamhällena. Renbetet är därför en viktig förutsättning för bevarandet av kalfjällets naturvärden.

Övergripande mål

Laponias kalfjällsmiljöer skyddas från negativ påverkan, och dess arter, successioner och processer ska tillåtas fortsätta utvecklas naturligt. Ett fortsatt renbete är en viktig förutsättning för ett långsiktigt bevarande av kalfjällets naturvärden.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- ingen aktiv naturtypsskötsel annat än i undantagsfall Ras och översvämningar ska betraktas som en del i områdets naturliga dynamik och tillåtas ha ett så naturligt förlopp som möjligt
- förvaltningen ska verka för att minimera påverkan på kalfjället av den terrängkörning som förekommer.

Sjöar och vattendrag

Det finns stora skillnader mellan olika vattenmiljöer inom Laponia. I Padjelanta/Badjelánnda finns högproduktiva vattenområden som Vásstenjávrr, Virihávrr, Sáluhávrr och

Guvvtjávrr. Inom Sarek och Stora Sjöfallet/Stuor Muorke nationalparker är däremot sjöarna extremt fattiga. Inom de de vidsträckta skogsområdena i Sjävnja och Muddus/Muttos finns humussjöar. De största vattenområdena är påverkade av människan genom exploatering av vattenkraften och alla dess effekter.

I högre lägen medför avsmältningen av de många glaciärerna sommartid att stora mängder glaciärslam transporteras med vattendragen och bildar deltalandskap i de stora sjöarna. Längre ned i skogslandskapet påverkas den limniska miljön i vattendragen av att de passerar genom och avvattnar mäktiga våtmarksområden. Inom världsarvet finns även vissa områden med fisktomma sjöar med höga naturvärden.

Den övervägande delen av världsarvets yta avvattnas till Julevädno/Luleälven via ett antal större vattendrag som t.ex. Muttosädno, Ráhpäädno, Gamájáhkå, Darreädno och Sjävnjaädno. Alla dessa vattendrag har mycket höga bevarandevärden. De limniska miljöerna är ändå både direkt och indirekt påverkade av Luleälvens reglering, bl.a. genom att naturliga fiskvandringar förhindrats genom fördämningar och kraftverksbyggen.

I samtliga vatten i Laponia har det i större eller mindre utsträckning genom århundraden bedrivits ett husbehovsfiske.

Fiskevårdande åtgärder inom Laponia bör inte innefatta några fysiska förändringar eller påverkan annat än för återställning, utan handlar främst om ”mjuka” åtgärder för att förvalta fiskbestånden på ett hållbart sätt. Det finns i området fiskstammar av regional och nationell betydelse (fisk som nyttjas som stamfisk för hela kompensationsutsättningen i Luleälvarna).

Övergripande mål

De limniska miljöerna i Laponia ska skyddas från ytterligare negativ påverkan och exploatering. Vattenmiljöerna ska tillåtas ha en fortsatt fri utveckling genom naturliga processer och successioner. Detta innebär att naturliga störningar, som t.ex. översvämningar, ska tillåtas och ha ett så naturligt förlopp som möjligt. Den naturliga fiskfaunan har gynnsam bevarandestatus.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- inga aktiva skötselinsatser inom limniska miljöer som inte idag är påverkade av vattenreglering, eller som omfattas av eventuella fiskevårdsplaner
- samverka med berörda vattenråd inom ramen för den ansvariga myndigheten
- samverka med fiskevårdsansvariga myndigheter och samebyar om fiskevård och fiskeförvaltning.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- samverka med Laponiatjuottjudus vid fiskevårdsinsatser

Slåttermarker (ängsmark)

På vissa platser inom Laponia har det tidigare bedrivits slätter på myrar, längs vattendrag och andra gräsrika marker. På vissa visten med gamla betesvallar sker fortfarande viss hävd eller så har hävden återupptagits med bl.a. jordbruksstöd. Dessa platser utgör viktiga kulturmiljöer.

Övergripande mål

De marker som hävdas bör även fortsättningsvis hävdas, detta gäller i synnerhet områden där särskilda restaureringsarbeten startas. Marker där slätter har upphört sedan längre tid tillbaks

återgår till sitt naturliga tillstånd.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- verka för en fortsatt hävd i området som hävdas eller har hävdats under senare tid
- i områden där hävden nyligen upphört bör förvaltningen verka för att slåtter återupptas om det kan motiveras för bevarandet av natur- och kulturvärden.

Anvisningar för berörda offentliga aktörer

- Sametinget och Länsstyrelsen i Norrbottens län samverkar med Laponiatjuottjudus kring stödet till kulturhistoriskt värdefulla landskapselement.

4.2.2 Växter och djurarter

Skydd av rödlistade arter

Ungefär 200 olika rödlistade arter har påträffats i Lapponia. Merparten är fåglar och kärlväxter. I högsta hotkategorin, "Akut hotad", finns fjälluggla, fjällgås samt storsvampen kritporing. Knappt 20 arter är "Starkt hotade", resterande återfinns i kategorierna "Sårbar", "Missgynnad" och "Kunskapsbrist". Riksdagen har beslutat att åtgärdsprogram ska tas fram för särskilt hotade arter i syfte att bevara arter och deras livsmiljöer. Åtgärdsprogrammen sammanställer befintligt kunskapsläge för respektive art samt presenterar förslag på åtgärder för att förbättra respektive arts bevarandestatus.

Medan de flesta rödlistade arter är spridda över hela Lapponia, finns det i Lapponia även områden med mycket intressant artrikedom. Virihávrré i Padjelanta/Badjelánnda med sin flora, tillhör till de allra rikaste och botaniskt mest intressanta områdena i fjällkedjan.

Övervakning av arternas status utförs mestadels av Länsstyrelsen i Norrbottens län, medan flertal skötselåtgärder genomförs även av andra aktörer. Trafikverket t.ex. byter ut vägtrummor som utgör hinder för vattenfaunan.

Många rödlistade arter gynnas av frånvaro av störningar och exploatering. Där det krävs aktiva åtgärder är detta oftast kopplat till att mänsklig aktivitet har ändrat naturliga processer, t.ex. kan naturvårdsbränningar behövas.

Övergripande mål

De rödlistade arterna lever i livskraftiga populationer med gynnsam bevarandestatus.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- samverka med ansvariga myndigheter kring skydd av rödlistade arter
- inkludera naturvårdsaspekter i tidigt skede i all planering av miljöpåverkande verksamhet.

Följande åtgärder har listats enligt av myndigheterna (berörda länsstyrelser, Naturvårdsverket och ArtDatabanken) fastställda åtgärdsprogram för hotade arter:

- förhindra störning av häckande jaktfalkar genom att flytta skoter-, vandrings och skidleder 1 kilometer från traditionella boplatser. Denna åtgärd lämpar sig även för kungsörn och järv
- i den mån flodpärlmussla finns i området är en viktig åtgärd för att stoppa tillbakagången att förhindra igenslamning av bottarna samt att livskraftiga öringpopulationer etableras. Även felaktigt placerade

vågtrummar, dammar och vattenreglering orsakar vandringshinder för värdfisken och bör åtgärdas. Dessa åtgärder gynnar även andra vattenlevande organismer, t.ex. utter och öring

- dubbelbeckasin gynnas av att det återskapas och återupprättas lämpliga förhållanden med exempelvis silängssystem och myrslätter på lekplatser
- brand gynnar mångfalden i skogen och är utpekat som en åtgärd för bevarandet av hotade brandinsekter.

Skydd av arter och naturtyper enligt EU:s habitatdirektiv och fågeldirektiv

Laponia innehåller en stor mängd i direktivet listade naturtyper, varav västlig tajga och aapamyrar dessutom betraktas som prioriterade naturtyper.

I Laponia finns även utter, fjällräv, björn, järv, lo och ibland varg. Alla dessa arter är listade i habitatdirektivet. De stora rovdjuren rör sig över stora områden och förvaltningen av dessa arter kan inte enbart ses i ett Laponiasammanhang. Eftersom förvaltning av stora rovdjur berör ett flertal intressen finns det sedan 2001 en sammanhållen rovdjurspolitik som anger riktlinjer för förvaltning av dessa arter (inklusive kungsörn). Riktlinjerna har kompletterats 2009 genom riksdagens beslut om en ny rovdjursförvaltning (Regeringens proposition 2008/09:210). Förekomsterna av de stora rovdjuren innebär en påfrestning för rennäringen och en aktiv rovdjursförvaltning i nära samverkan mellan berörda parter är nödvändig.

De flesta av fågelarterna på fågeldirektivets listor är i stort knutna till och starkt gynnade av skogstyper, sjöar, myrar och fjällhedar i orört tillstånd. Detsamma kan även sägas om många av de utpekade arterna av insekter samt kärlväxter och mossor. För de utpekade arterna som gynnas av brand är det viktigt att det på längre sikt finns nya brandfält och brandsuccessioner i Laponias skogsmarker.

Övergripande mål

Habitat- och fågeldirektivets arter och naturtyper bevaras på ett sådant sätt att de uppfyller gynnsam bevarandestatus.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- skötsel av de utpekade habitaterna och arterna utförs enligt bevarandeplaner i den mån det sammanfaller med skötselplanens övergripande målsättningar
- inventering och kunskapsuppbyggnad kring berörda arter.
- samverkan med berörda myndigheter i fråga om gemensam förvaltning av de stora rovdjuren, genomförande av de delar av rovdjursinventeringen som inte utgör myndighetsutövning (kvalitetssäkringen)

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- samverka med förvaltningen i artskyddsfrågor.

4.3 Det historiska arv som tidigare landskapsutnyttjande gett upphov till

4.3.1 Kulturmiljö

I Laponia finns ett rikt kulturarv och viktiga kulturmiljöer. Kulturarvet är de samlade spåren av dem som gått före dagens människor, deras arbete, liv, tro och förväntningar. Spåren kan vara en övergiven kåtaplats eller bara några spruckna stenar i en strandkant där jägaren eldade en gång för årtusenden sedan. Spåren kan också vara nya och berätta om en plats som renskö-

taren nyttjat i senare tid.

Kulturarvet kan vara både materiellt och immateriellt, det vi kan se och ta på eller det vi kan lyssna till i en berättelse, i en jojk eller bara genom att veta hur ett landskap har tolkats av de generationer som levt i området före vår tid. För en närmare beskrivning av kulturmiljöerna inom Laponia hänvisas till tidigare kapitel.

Ambition

Kulturarv och kulturmiljöer som finns i området respekteras och synliggörs. Kunskapsspridning sker i samråd med berörd sameby, ägare eller annan part. Kunskapen om kulturarv och kulturmiljöer i världsarvet ska öka hos verksamma och besökare i världsarvsområdet.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- använda traditionella material och metoder i den praktiska skötseln
- inkludera kulturmiljövårdsaspekter i all planering av påverkande verksamhet
- delta i arbetet kring länets kulturmiljöprogram.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- använda traditionella material och metoder i den praktiska skötseln av området
- samverka med förvaltningen kring länets kulturmiljöprogram.

Fornlämningar och fornvårdsområden

Under åren 1992–2001 fornminnesinventerades ca 30 procent av Laponias yta. Mer än 3 000 forn- och kulturlämningar registrerades i områden som ligger helt eller delvis inom Laponia. Ungefär två tredjedelar av fornlämningarna är härdar och kåtatomter, medan en tredjedel utgörs av stenåldersboplatser, fångstgropar, stalotomter och förvaringsanläggningar.

Vid alla åtgärder och markingrepp som kan påverka fornlämningar (se kapitel 2.3) gäller kulturminneslagen.

Ambition

Kunskapen om fornlämningar i Laponia ska öka hos verksamma och besökare i världsarvsområdet. Kunskapsspridning sker i samråd med berörd sameby, ägare eller annan part.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- fornlämningar ska alltid beaktas och skyddas vid eventuella åtgärder
- kunna genomföra inventeringar och kunskapsuppbyggnad som inte är myndighetsutövning.

Anvisningar för berörda offentliga aktörer

- samråda med Laponiatjuottjudus vid kommande inventeringar och dokumentationsinsatser.

Byggnader och bebyggelsemiljöer

Inom Laponia finns främst samisk bebyggelse, men även byggnader som kan berätta om den tidiga gruvnäringens, nybyggarnas, kyrkans, forskningens och turismens historia i området. I världsarvets omland finns industrihistoriska miljöer av högt kulturhistoriskt värde.

Ägare och brukare har ansvar för att underhålla byggnader så att kulturhistoriska värden be- hålls. Bidrag för restaurering, vård och information kan sökas hos Länsstyrelsen i Norrbottens län och Sametinget.

Förvaltningen har ansvar för skötseln av de fyra Hambergstugorna i Sarek som ingår i nationalparksfastigheten och ägs av Naturvårdsverket. Hambergstugorna har ett högt vetenskaps- och teknikhistoriskt värde. Stugorna är statligt byggnadsminnesförklarade.

Ambition

Bebyggelsemiljöer med höga kulturhistoriska värden ska bevaras, vårdas och utvecklas på ett varsamt sätt och med hänsyn till det kulturhistoriska värdet. Kunskapen om Laponias byggnader och bebyggelsemiljöer har ökat hos verksamma och besökare inom världsarvsområdet. Kunskapsspridning sker i samråd med berörd sameby, ägare eller annan part.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- skötseln av Hambergstugorna sker i samråd med antikvarisk kompetens och Naturvårdsverket

4.4 Den levande samiska kulturen och rennäringen

4.4.1 Rennäring

Rennäringen är en bärande del av den samiska kulturen i Laponia. Genom historien har den blivit förvaltare av stora natur- och kulturmiljövärden. Rennäringen är också en viktig del av landsbygden i norr, då den ger arbetstillfällen och tillför viktiga värden till samhället i övrigt. Inom renskötseln finns samma krav på lönsamhet som inom andra näringar. För att kunna bedriva och utveckla en hållbar och lönsam renskötsel behövs goda produktionsförutsättningar och däribland tillgång till betesresurser. Det unika med renskötseln är att renarna är på naturbete året om. Därför är verksamheten mycket arealkrävande och det finns ett stort behov av tillgång till olika typer av marker. Renarna flyttas mellan betesområden som har skilda egenskaper vilka gör dem värdefulla under olika tider av året och under olika år. Varje samebys situation är unik eftersom förutsättningarna i naturen skiljer sig åt mellan olika områden. Annan markanvändning, som exempelvis gruvdrift, vattenkraft och turism, gör också att situationen skiljer sig åt mellan olika samebyar. Det gäller även inom världsarvet Laponia.

Ambition

Rennäringen betraktas och behandlas som en betydelsefull brukare av landskapet och som en förutsättning för världsarvet. Dess förutsättningar att fortleva och utvecklas har stärkts. Det ska finnas en god dialog mellan förvaltningsorganisationen och rennäringen och dess organisationer.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- stödja rennäringen i dess strävan att utvecklas
- bedriva sin verksamhet på ett sådant sätt att rennäringens behov av att verka och utvecklas på ett miljöanpassat sätt säkerställs och att där det är möjligt samordna insatser för t.ex. rennäringens infrastruktur
- verka för att Laponia ska bli ett pilotområde för utveckling av natur- och miljöanpassad rennäring.

4.4.2 Traditionell kunskap och lokal erfarenhet som resurs för bevarande och utveckling

Samernas traditionella bosättningar, rörelsemönster, val av föda, kläder och andra material

samt deras kunskap om renskötsel, jakt och fiske utvecklas i ett samspel med den omgivande miljön. Det finns en nära koppling mellan det jordnära och det andliga som speglas i respekt för naturen. Traditionell kunskap och lokal erfarenhet handlar om en praktisk och folklig erfarenhetsbaserad kunskap. Kolonisation, exploatering och det omgivande samhällets förändringar har påverkat synen på traditionell kunskap och annan lokal erfarenhet. Intresset för traditionell kunskap har likväl vuxit på internationell och nationell nivå. Det har visat sig vara ett effektivt sätt att bruka resurser på ett långsiktigt hållbart sätt. Kunskaperna är också en viktig del av en kulturell och lokal identitet som har betydelse i förvaltningen av världsarvet och dess värden.

Ambition

Traditionell kunskap och lokal erfarenhet, innovationer och sedvänjor respekteras och bevaras samt används i skötseln av området i samverkan med berörd bärare av kunskapen. Traditionell kunskap används tillsammans med vetenskaplig kunskap och erfarenheter från offentlig förvaltning. **Árbediehtu** - samisk traditionell kunskap - har en självklar plats i förvaltningens arbete. Ny kunskap vävs in tillsammans med traditionell för att uppnå ett mer hållbart nyttjande av förnyelsebara naturresurser.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- använda traditionell kunskap och lokal erfarenhet i den praktiska skötseln av området, t.ex. genom att använda lokal kompetens vid olika typer av skötselåtgärder
- om Laponiatjuottjudus deltar i en kommersialisering av traditionell kunskap ska en rättvis fördelning av avkastningen främjas.

4.4.3 Språk

I Sápmi talas olika dialekter av samiska. Laponia ligger i det lulesamiska språkområdet men i området talas även sydsamiska och nordsamiska.

På många håll inom Sápmi, både utanför och inom Laponia, pågår ett språkbyte som är långt framskridet. Det svenska språket dominerar. Samiskan tenderar att vara ett språk man talar i hemmet. Intresset för språket växer emellertid i takt med ökad självkänsla och stärkt identitetsuppfattning hos samerna. Så även inom världsarvet Laponia.

Samiska språket har fått ett officiellt erkännande i de nordiska länderna genom att dessa infört samiska språklagar. Den 1 april 2000 blev samiskan (alla dialekter) erkänd som officiellt minoritetsspråk i Sverige. Rätt att använda samiska i kontakt med myndigheter och domstolar gäller i det s.k. förvaltningsområdet för samiska. I förvaltningsområdet ingår bl.a. Jiellevárre/Gällivare och Jáhkåmáhkke/Jokkmokks kommuner, i vilka Laponia ligger. Sedan 2009 gäller en ny lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk.

Utöver det finns sedan 2000 i kulturminneslagens första kapitel en hänsynsparagraf om ortnamn. Paragrafen innebär att:

- hävdvunna ortnamn inte ändras utan starka skäl
- ortnamn i övrigt stavas enligt vedertagna regler för språkriktighet, om inte hävdvunna stavningsformer talar för annat
- påverkan på hävdvunna namn beaktas vid nybildning av ortnamn,

- svenska, samiska och finska namn används så långt möjligt samtidigt på kartor samt vid skyltning och övrig utmärkning i flerspråkiga områden
- namn som godkänts för offentlig kartproduktion ska även i andra sammanhang användas i sin godkända form
- Lantmäterimyndigheten är den myndighet som ansvarar för ortsnamn och eventuella ändringar av dessa.

Ambition

God ortnamnsed används på kartor, skyltar, i utbildningsmaterial och annan information. Samiska och svenska är huvudspråk i området. Laponia är en del av förvaltningsområdet för samiska och de regler och riktlinjer som följer av detta ska tillämpas i området.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- verka för att god ortnamnsed används i enlighet med kulturminneslagen och utarbetad praxis. Det ska ske i samråd med Lantmäterimyndigheten och Sametinget
- följa de regler och riktlinjer som följer av att Laponia är en del av förvaltningsområdet för samiska i förvaltningen av området
- verka för att samiskan synliggörs i kartmaterial och annat externt material.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- följa de relevanta regler och riktlinjer som följer av att Laponia är en del av förvaltningsområdet för samiska i förvaltningen av området i arbete i och omkring världsarvet
- tillse att god ortnamnsed används i och omkring Laponia, i enlighet med kulturminneslagen.

4.5 Infrastruktur för boende, brukare och besökare

4.5.1 *Besökare/rörligt friluftsliv*

Möjligheterna för allmänheten att besöka Laponia och få en högkvalitativ natur- och kulturupplevelse ingår som en grundläggande del i syftet med världsarvet. Laponia är ett kombinerat världsarv, vilket innebär att målgruppen ”besökare” därigenom är betydligt bredare än för ett renodlat naturarv eller kulturarv. Laponias utbud är av den arten att det lockar så väl ung som gammal, novis såväl som erfaren samt nationella och internationella besökare. Området i och kring Laponia är också ett viktigt rekreationsområde för befolkningen i närområdet och ett riksintresse för det rörliga friluftslivet.

Särskilt betydelsefullt är att ge möjligheter till upplevelser som förutsätter ett samspel mellan en levande samisk kultur och natur, stillhet, avskildhet och kunna klara sig själv, och samtidigt få kunskap och insikt i en verksamhet som har pågått i området i hundratals år. En mängd aktiviteter är möjliga att utöva inom Laponia. Vissa är mer eller mindre lämpliga, andra är inte tillåtna i vissa zoner eller i hela området. Utgångspunkten är att främja natur- och kulturupplevelser och det rörliga friluftslivet med samiska kulturupplevelser, vandring, turskidåkning, övernattning i tält och stuga, plocka bär och svamp, studera naturen etc.

Den stora andelen störningskänsliga områden, vad gäller såväl natur som renskötsel, kräver ett särskilt hänsynstagande och innefattar i viss mån begränsningar för besökaren. I de mycket känsliga områdena kan vistelse kräva erfarenhet av flerdagarsturer samt kunskap om fjällsäkerhet och hur man ska agera vid en nödsituation. Längs led- och stugsystemen krävs mindre erfarenhet och delar av Laponia är så lättillgängligt att det även passar barn och perso-

ner med lättare funktionshinder. I ett så mångfacetterat och stort besöksområde krävs väl genomarbetade strategier anpassade för så väl den enskilde besökaren som besöksnäringen.

Kanalisering kan vara nödvändigt för att styra besökare bort från störningskänsliga områden till mer besöksvänliga. Detta kan göras dels via olika anordningar som stigar, leder, broar och spänger, dels via information, såväl på plats i området via naturum, noder och informationsplatser samt via modern informationsteknik som Internet, GPS och liknande, liksom foldrar och annat informationsmaterial, personliga kontakter m. m.

Eftersom Laponia består av sedan tidigare välkända nationalparker och reservat har en besökskultur och en efterfrågan utvecklats genom åren. Laponia som besöksmål ställer krav på en mottagningsapparat i form av besökscenter, kanalisering av besökare, olika typer av aktivitets- och boendeföretag, samt anläggningar inrättade för besökare. För att ge service för besökare i området har ett system med markerade leder, vägvisning och stugor byggts upp vilket underlättar för besökare att få en säker vistelse i Laponia.

Ambition

Laponia har nöjda besökare som genom tillgång till god information via flera olika kanaler vet vad de kan förvänta sig och vilken hänsyn som krävs inom olika delar av världsarvet, samt har möjlighet att före sitt besök få tillgång till den information som krävs. De aktiviteter som bedrivs är i samklang med världsarvets syfte, den samiska kulturen och rennäringen. Den som besöker Laponia ska ha möjlighet att ta del av information om Laponias värden, samt de framtagna uppförandekoderna i anslutning till besöket. Besökaren visar respekt och har förståelse för världsarvet och dess värde.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- följa utvecklingen av brukandet av området för att undvika och förebygga intressekonflikter mellan bevarandevärdena, utvecklingsbehov, rennäringen och olika typer av aktiviteter
- följa utvecklingen av nya friluftaktiviteter och utvärdera om det behöver vidtas åtgärder och eventuellt införa nya eller ändrade föreskrifter för dessa
- etisk uppförandekod anpassad till Laponias värden och skyddsbehov ska arbetas fram för besökare och näringen
- verka för att Laponia ska bli ett pilotområde för utveckling av en besöksnäring som står i samklang med rennäringens villkor
- utveckling av strategier för arbetet med besökare

Eldning

Att göra upp eld för värme, matlagning och trivsel är ett ursprungligt bidrag till överlevnad i Laponia. Eldning med torra grenar och kvistar i en naturlig eldstad är tillåten i hela Laponia, men bör undvikas nära entréer och andra anläggningar. Där finns ofta färdiga eldstäder och ved tillgänglig. Motivet för att tillåta eldning är att det är en betydelsefull del av det traditionella sättet att vistas i skog och mark. Ett ansvarsfullt nyttjande av eld stör inte upplevelsen av opåverkad natur.

Ambition

Eldning sker ansvarsfullt och påverkar omgivningen i så liten utsträckning som möjligt. Stenar används inte till eldstaden. Iordninggjorda eldstäder underhålls eller avvecklas. Kunskapen om var, när och hur eldning kan ske är god hos verksamma och besökare i världsarvsområdet.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- följa upp omfattningen av eldningen på vissa utsatta platser och beakta frekvensen av spontant byggda eldstäder, nedskräpning och skador på vegetation, torrträd eller fornlämningar.

4.5.2 Friluftsliv

I Laponia finns stora möjligheter till friluftsliv för alla, lokalbefolkning och andra besökare både från närområden och mer långväga gäster. Flera undersökningar är gjorda på olika platser i området, besöksräknare har placerats ut på ett antal strategiska platser och intervjuer har genomförts med besökare. För förvaltningens del är det viktigt att ta tillvara den kunskap som finns om besökarna samt fortsätta att följa utvecklingen av besökarnas förväntningar och aktiviteter för att kunna fullfölja uppdraget att utveckla friluftslivet i området.

4.5.3 Besöksnäring

Besöksnäringen är en av de näringar som bedrivs inom Laponia och bygger i grund och botten på enskilda entreprenörers förmåga och vilja att inom ramen för de förutsättningar som Laponias värden skapar, utveckla produkter som är attraktiva för besökare. De näringsidkare som vill bedriva besöksnäring inom Laponia, måste veta vilka spelregler som gäller för deras verksamhet. De myndigheter som fattar beslut om dispenser, tillstånd och liknande, måste vara tydliga med hur prövningsprocessen går till, på vilka grunder ett beslut fattas och vilka villkor som kan komma att ställas.

Ett stort ansvar ligger också på den nya förvaltningsorganisationen vars uppdrag är att värna och vårda Laponia för kommande generationer och som ska fungera både som samrådspart för myndigheter vid beslut om tillstånd och dispenser för besöksnäringen inom Laponia samt vara ett stöd för dem som vill bedriva en näringsverksamhet.

Information spelar en central roll i detta arbete. Den organiserade turen med en väl utbildad guide och färdledare ger besökaren möjlighet att uppleva platser och möten bortom anläggningar och leder, något som ger en rikare och mer fördjupad upplevelse av världsarvet. För rennäringen kan de ansvariga arrangörerna bli viktiga samarbetsparter som hjälper till att minska störningar. Besöksnäringen spelar en viktig roll i upprätthållandet av en god service i form av tillgång till boende, transporter, mat samt information till besökare och andra brukare i området.

Genom att bereda människor som lever och verkar i och kring Laponia möjlighet till försörjning genom att idka ekologiskt, socialt, kulturellt och ekonomiskt hållbar turistverksamhet i och kring världsarvet, ökar också ansatsen att gemensamt vårda och värna arvet för kommande generationer. Detta är gynnsamt för såväl rennäringen som den lokala ekonomin. För de berörda kommunerna och dess medborgare är det särskilt viktigt att världsarvet kan bidra till en känsla av ökad livskvalitet. En engagerad och kunnig lokalbefolkning är ett av de viktigaste redskapen i arbetet med att bevara Laponias värden för framtiden.

Ambition

Den besöksnäring som bedrivs inom Laponia vilar på ekoturismens principer. Goda relationer

råder mellan de olika brukarintressena (rennäring och besöksnäring) i området. Uppförandekoder och annan information kring tillståndsförfarande är tydliga och lättillgängliga för såväl besöksnäringen som tillståndsmyndigheten. Företag inom besöksnäringen känner sig välkomna att hänsynsfullt verka i världsarvet Laponia.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- i samverkan med branschorganisationer och berörda myndigheter utarbeta tydliga regelverk för tillståndsbedömning, baserade på värdegrunden, de horisontella kriterierna samt branschnormer för ekoturism, för att underlätta för beslutsmyndigheter och näring
- verka för att Laponia är ett pilotområde för hållbar besöksnäring.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- pröva dispenser och tillstånd enligt föreskrifter och gemensamt framtagna regelverk och anvisningar
- samråda med Laponiatjuottjudus vid tillstånd för besöks- och annan näringsverksamhet inom Laponia
- bedriva sin myndighetsutövning med respekt för de värden som ligger till grund för världsarvet och aktivt samråda med berörda lokala aktörer.

4.5.4 Jakt

Jaktmöjligheterna är starkt begränsade i världsarvet och regleras i föreskrifterna. Områden som är upplåtna för jakt framgår av karta. För den jakt som får bedrivas gäller jaktlagstiftningen, rennäringslagen och de lokala föreskrifter som myndigheterna fastställer. Inskränkningar kan vissa tider förekomma av hänsyn till renskötseln eller av andra skäl.

Ambition

Jakten bedrivs utifrån gällande regelverk samt med hänsyn till biologisk mångfald, naturvärden, rennäring och besökare. Kunskapen om var, när och hur jakt får ske är god hos verksamma och besökare i världsarvsområdet.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- samverka med jaktansvariga myndigheter, jakträttsinnehavare och jägarnas lokala organisationer för att säkerställa att jakt utövas på ett hållbart sätt.

Anvisningar för berörda offentliga aktörer

- samråda med Laponiatjuottjudus i jaktfrågor som berör Laponia.

4.5.5 Fritidsfiske med handredskap

Möjligheterna till fiske är begränsade i världsarvet och regleras i föreskrifterna. Områden som är upplåtna för fritidsfiske med handredskap framgår av karta.

Ambition

Fritidsfiske med handredskap bedrivs utifrån gällande regelverk och fisket, inklusive förflyttning till och från fiskeplatsen, sker med hänsyn till biologisk mångfald, naturvärden, rennäring och besökare. Kunskapen om var, när och hur fritidsfiske kan ske är god hos verksamma och besökare i världsarvsområdet. Myndigheterna utövar en god tillsyn.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- samverka med fiskevårdande myndigheter.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- samråda med Laponiatjuottjudus i fiskefrågor som berör Laponia, t.ex. framtagande av fiskekortsbilagor.

4.5.6 Anordningar för besökare

En förutsättning för många besökare till Laponia är ett utbyggt system av anordningar i form av entréer, informationsplatser, leder, broar, stugor och vindskydd. Syftet med anordningarna är att underlätta för besökarna att dels hitta till området, dels att kunna hitta de mest intressanta platserna och upplevelserna i området samt även underlätta för en säker vistelse.

Ambition

Anordningar för besökare ska finnas i enlighet med nedanstående beskrivningar och vara i gott skick.

Entréer och rastplatser

För besökare till Laponia är det av grundläggande betydelse att det finns fungerande entréer, dvs. platser dit man lätt hittar och som utgör utgångspunkten för besöket. Upplevelsen av ett område påverkas starkt av det första intrycket som fås vid ankomsten. En väl utformad entré ger positiva förväntningar och ökar utbytet av besöket. Befintliga entréer och rastplatser beskrivs i kap 2.5. Webben är också en viktig entré till världsarvet.

Ambition

Rastplatser och entréer för besökare upplevs som tilltalande. De är lämpligt lokaliserade utifrån påverkan av väderlek, besöksstråk och med hänsyn till rennaringen. Med hjälp av dessa styrs besökare till lämpliga besöksområden eller stråk. Platserna är angivna på fjällkartan och i informationsmaterial. Rastplatserna och entréerna har parkeringsutrymmen och de tillhandahåller god information om världsarvsområdet.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- förvalta de rastplatser och entréer som ligger inom Laponia och för vilka förvaltningen har ett uppdrag
- underhåll av rastplatser och entréer sker med hög prioritet
- i samarbete med lokala entreprenörer utveckla områdets förutsättningar för besökare att ta del av samiskt kulturarv
- initiera utveckling av befintliga rastplatser.

Anvisningar för berörda offentliga aktörer

- underhåll av rastplatser och entréer sker med hög prioritet
- vid behov komplettera med nödvändig service som sophantering, toaletter etc.

Informationsplatser

Information i olika former, informationsplatser och informationsstruktur tas fram genom ett separat utvecklingsprojektet för informationsstrukturen i Laponia. I projektet ingår att överlämna driftsanvisningar för informationsanläggningarna till Laponiatjuottjudus.

Målpunkter är platser eller anordningar som har sådan identitet och kvalitet att de lockar till besök. De förstärker områdets attraktivitet och kompletterar det mer ”allmänna” värdet, där snarare själva vistelsen och rörelsen i världsarvsområdet är huvudmålet.

Målpunkterna i Laponia fungerar som ”magneter”. De kan också betecknas som spetsattraktioner som lockar många besökare, något som förstärks via kanalisering med utbyggnad av leder och information. Inom det pågående utvecklingsprojektet för informationsstrukturen i Laponia, kommer dessa målpunkter att tydliggöras.

Ambition

Besökarna har en positiv upplevelse av sitt besök i världsarvet Laponia och har genom naturum och den platsbundna informationen ökat sin kunskap om världsarvet och dess värden. Den platsbundna informationen samt tillkommande verksamhet och infrastruktur utformas och uppförs så att den passar in i landskapet och så att negativ påverkan på den samiska kulturen och näringarna och det känsliga landskapet undviks.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- förvalta de informationsanläggningar som finns inom Laponia
- följa de driftsanvisningar som finns för de olika informationsanläggningarna i Laponia
- utveckla den platsbundna informationen till innehåll, form och förmedlingssätt.

Leder och broar

Vilken standard de olika ledsträckorna och de ingående anläggningarna bör ha beror på säkerhetsaspekter och bekvämlighet för besökarna. Samtliga utmärkta leder i Laponia ska ha säkra anläggningar och tydliga markeringar. Anläggningar med särskilda säkerhetskrav, såsom broar, ska kontrolleras regelbundet. Övriga anläggningar ska vara säkra såtillvida att besökarna inte riskerar att skada sig på grund av anläggningarnas status. Bekvämligheten att vandra en led beror till stor del på hur omfattande anläggningar som byggs för att eliminera naturligt besvärliga passager. En väl tillrättalagd led kan dessutom vara en förutsättning för att funktionshindrade ska kunna använda leden.

Många av lederna i den svenska fjällvärlden inklusive Laponia följer naturliga vandringsvägar, varför rösen i vissa fall kan vara klassade som fornlämningar. I sådana fall är själva ledsträckningen ett kulturminne i sig, vilket kan innebära att myndighetstillstånd kan behövas för ändringar och underhåll.

I vilken omfattning olika ledsträckor i det statliga ledsystemet längs den svenska fjällkedjan nyttjas skiljer sig idag väldigt mycket. Några enskilda sträckor nyttjas omfattande medan några nyttjas marginellt. Naturvårdsverket har därför tillsammans med de berörda länsstyrelserna fört en inledande diskussion om översyn av det nuvarande ledsystemet. Översynen kommer sannolikt att innebära att lederna delas in i olika underhållskategorier. Eftersom

några av lederna passerar genom eller ligger i Laponia kan resultatet av översynen påverka inriktningen i underhåll av dessa leder.

Ambition

Ledsystemet i Laponia ska vara väl planerat och samtliga utmärkta leder ska ha säkra anläggningar och tydliga markeringar. Lederna ska vara indelade i kategorier och information om ledernas standard ska vara tydlig. Lämpliga färdstråk i områden som saknar markerade leder är angivna. Vid förnyelse av broar ska placering och anpassning ske i dialog med berörda samebyar och möjligheterna att samordna broar ska utnyttjas.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- förvalta det statliga ledsystemet inom Laponia med tillägg för de delar av Badjelánndaleden/Padjelanta leden som ligger utanför världsarvet samt Kungsledens sträckning Huhtán/Kvikkjokk-Sáltoluokta
- ta fram en plan för kategorisering av standard för olika ledsträckor samt för utveckling, skötsel, åtgärder och regelbunden kontroll av ledsystemet i Laponia
- lokala leder anläggs vid Stora Sjöfallet/Stuor Muorke och vid utsiktspunkten Oarjemus Stubbá (Sörstubby). Dessa ska ha god tillgänglighet
- underhåll av broar vid markerade sommar- och vinterleder
- successiv förnyelse av brosystemet i samverkan med rennärigen

Stugor och vindskydd

I Laponia finns övernattningsmöjligheter för dels besökare, dels personal i samband med tjänsteärenden samt rennärigen. Förvaltningen ansvarar för skötsel och underhåll av de statligt ägda stugorna och anläggningarna. Viss samordning av transporter etc. bör kunna ske med övriga aktörer.

Ambition

Anläggningar för besökare har god kvalitet och upplevs som tilltalande. Stugor och vindskydd är lämpligt lokaliserade utifrån väder, besöksstråk och med hänsyn till rennärigen. Med hjälp av stugor och vindskydd styrs besökare till lämpliga besöksområden eller stråk. Säkerhetsutrymmen finns tillgängliga vid samtliga öppna stugplatser.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- ansvarar för de statligt ägda stugorna och anläggningarna
- underhåll av byggnader och anläggningar genomförs enligt arbetsplan
- ta fram en utvecklingsplan för stuglägen med åtgärder, prioriteringar etc.
- upphandla drift och bemanning av turiststugorna i Padjelanta/Badjelánnda.

Sanitära anordningar och avfallshantering

Återvinning av avfall är ett viktigt inslag i det hållbara samhället och nya former och metoder utvecklas hela tiden. För världsarvet Laponia är en hållbar och funktionell avfallshantering självklar, samtidigt som det kan vara komplicerat då olika ansvarsförhållanden kan uppstå.

Den som äger/förvaltar en anläggning är ansvarig för sin avfallshantering. I Laponia är det de som driver stuganläggningarna efter lederna som svarar för att sophantering och sopsortering

sker. Kommunen ansvarar alltid för insamling och behandling av hushållsavfall och därmed jämförligt avfall hos verksamheter. Producenterna bär sitt ansvar genom producentansvaret som för närvarande finns på bilar, batterier, el-avfall, förpackningar och tidningar. På grund av den ytterst glesa befolkningen i området har Förpackningsinsamlingen för närvarande inget krav att anordna återvinningsstationer t.ex. efter Vägen Västerut, men nya överenskommelser i branschen kan innebära att återvinningsstationer etableras.

Besökare i området ska så långt möjligt medföra sitt avfall vid färd från området.

Detsamma gäller för de sanitära anläggningar (toaletter) som anläggs på t.ex. en rastplats. Den som ansvarar för rastplatsen svarar också för att toaletter hålls i skick och töms eller tas om hand på annat sätt.

Ambition

I Laponia finns en fungerande avfallshantering där källsortering sker i enlighet med gällande lagstiftning. Kunskapen om ansvaret för det egna avfallet ska vara god hos verksamma och besökare i världsarvsområdet.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- samverka med Trafikverket, kommunerna och andra huvudmän för att bygga upp en fungerande avfallshantering och skötsel av sanitära anläggningar
- följa upp nedskräpning.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- samverka med Laponiatjuottjudus för en fungerande avfallshantering.

4.5.7 Vägskyltning

Utvecklingen av vägskyltning i samverkan med berörda myndigheter ingår i ett särskilt utvecklingsprojekt. I projektet ingår att överlämna anvisningar för arbetet med vägskyltning till världsarvsförvaltningen.

Ambition

Vägskyltning till och i Laponia är tydlig med tillämpning av god ortnamnsd.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- utveckla vägskyltning i samverkan med berörda myndigheter.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- utforma och placera ut vägskyltning i samverkan med Laponiatjuottjudus.

4.5.8 Gränser

Områden inom Laponia som skyddas med stöd av Miljöbalken, dvs. nationalparker, naturreservat samt fågelskyddsområden ska, vara tydligt gränsmarkerade enligt Naturvårdsverkets riktlinjer.

Gränsmarkeringen runt Laponia samt gränserna för nationalparkerna och naturreservaten i Laponia är av varierande beskaffenhet och mestadels bristfällig. Om det visar sig att gränsmarkeringarna är i sådant skick att ny inmätning krävs bör Lantmäterimyndigheten anlitas för att i fält staka ut och mäta in gränserna på nytt (enligt den överenskommelse som träffats mellan Naturvårdsverket och Lantmäterimyndigheten 2008).

Gränser mellan samebyar och kommuner kan i vissa fall vara av intresse att märka upp där leder eller vägar passerar.

Övergripande mål

Världsarvets gränser ska vara markerade. Gränsmarkeringarna för nationalparker, naturreservat och fågelskyddsområden följer Naturvårdsverkets riktlinjer för markering av skyddade områden.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- markera, upprusta och underhålla gränser för nationalparker och naturreservat.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- samråda med Laponiatjuottjudus vid gränsjusteringar.

4.5.9 Trafik

Trafik med motordrivnet fordon på barmark

Förutom färd på allmän väg och på skoterleder är trafik med motordrivna fordon inte tillåten för allmänheten inom i stort sett hela Laponia. De undantag som finns anges i föreskrifterna. Den trafik som i övrigt förekommer sker inom rennäring, förvaltning och myndighetsutövning. Barmarkskörning med terrängmotorfordon av allmänheten förekommer endast vid uttransport av fälld älg i Sjävnja och Stubbá.

Ambition

Förutom på enskilda och allmänna vägar ska trafik med motordrivnet fordon minimeras. Väg 825 Vägen Västerut, Huhtán/Kvikkjokkssvägen och E 45 har en god status och underhålls kontinuerligt.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- verka för att en minskad påverkan av terrängkörning på barmark och stödja rennäringen i deras arbete med terrängkörningsplaner
- följa användandet av motordrivna fordon utanför det allmänna vägnätet och skoterleder för att vid behov initiera åtgärder

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- underhålla och utveckla det allmänna vägnätet för att upprätthålla en god tillgänglighet
- bedriva en aktiv tillsyn.

Luftfarkosttrafik

Inom Laponia sker trafik med luftfarkoster oftast med helikopter och mindre sportplan. Transporterna avser rennäringen, turism och forskning samt förvaltningen. I de flesta fall

krävs tillstånd för att flyga över eller starta och landa i Laponia.

Ambition

Bullerstörningar från luftfarkoster är låg och främst styrd till vissa platser. I stora delar av världsarvet finns hög sannolikhet att uppleva frihet från motorbuller från flygplan och helikopter. I områden med särskilda bevarandevärden och i områden som är särskilt viktiga för besökare och rennäringen hålls antalet flygningar på minimal nivå.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- följa och utvärdera omfattningen av tillståndsgivning och flygverksamhet för att vid behov kunna initiera åtgärder
- verka för en minskad flygverksamhet i området.

Snöskotertrafik

Inom stora delar av Laponia är skotertrafik inte tillåten för andra än rennäringen eller i samband med förvaltningens tjänsteutövning samt myndighetsutövning.

I Stora Sjöfallet/Stuor Muorke nationalpark och i delar av Sjävnja är det tillåtet att köra skoter efter särskilt markerade skoterleder. I Sjävnja delområde III och i Stubbá är skoterkörning tillåten.

Ambition

Skotertrafik sker endast längs angivna skoterleder i världsarvet.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- underhålla anlagda skoterleder
- samverka med myndigheter, samebyar och intresseorganisationer för att minimera och kanalisera skotertrafik
- övergå till användning av miljöklassade snöskotrar och/eller miljöklassat bränsle i skötselarbete och bevakning.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- bedriva en aktiv tillsyn.

4.5.10 Fjällräddning och gränsbevakning

Fjällräddningens verksamhet i Laponia består av kombinerade övningar och rekognosceringsturer med snöskoter vintertid. Syftet med övningarna är att verksamheten ska kunna upprätthålla en god lokalkännedom. Dessutom sker räddningsaktioner sommar- och vintertid vid behov. Tullverket ansvarar för gränsbevakningen i Laponia. Tullverket samverkar med fjällräddningen samt det norska tullväsendet vid insatser och övningar i området. Hur övningar och transporter får genomföras regleras i föreskrifterna.

Ambition

Fjällräddningens övningsverksamhet innebär minimal störning för rennäringen, djurlivet, naturen och besökare. Rekognoscering och övningar bör endast undantagsvis bedrivas i Sarek.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- samråda med polis, fjällräddning och gränsbevakning vid behov
- verka för att de nödtelefoner som finns inom området bibehålls.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- samverka med Laponiatjuottjudus i samband med övningsverksamhet.

4.5.11 Vetenskapliga undersökningar och dokumentation

Det pågår forskning, inventering och dokumentation i Laponia. Det är dels uppgifter som Länsstyrelsen i Norrbottens län och andra samlar in för t.ex. miljöövervakning och rovdjursinventering, dels den forskning och dokumentation som andra aktörer bedriver. Exempelvis har Åtte Svenskt Fjäll- och Samemuseum ett särskilt ansvar för att dokumentera det samiska kulturarvet.

Miljöövervakning, tillsammans med naturvetenskaplig och kulturhistorisk inventering och dokumentation, är viktig för att kunna beskriva tillståndet och utvecklingen i världsarvet. De insamlade kunskaperna utgör även ett viktigt planeringsunderlag för vilka åtgärder och insatser som behöver göras i Laponia och kan användas för redovisningar av status och utvecklingen i Laponia. Transporterna i samband med forskningen kan utgöra en störning för rennäringen, övrigt djurliv, naturen och besökare.

För att bedriva forskning och utföra vetenskapliga undersökningar inom Laponia krävs tillstånd av Länsstyrelsens i Norrbottens län. En policy för vilken typ av forskning som ska främjas inom världsarvet och vilka villkor som ska ställas kommer att tas fram i samverkan med ansvariga myndigheter.

Ambition

Forskning som bedrivs inom världsarvet har ett värde för världsarvet, eller för de människor som av tradition brukar världsarvet och för dem som besöker det. Utförandet av de vetenskapliga undersökningarna sker på ett sådant sätt att kultur- och naturvärden samt rennäringen inte störs. Vedertagna forskningsetiska riktlinjer ska redovisas och tillämpas. Återföring av kunskap från forskningen sker regelbundet till de människor som brukar och besöker världsarvet. En policy för forskning ska tas fram.

Laponiatjuottjudus uppdrag

- initiera framtagandet av policy och riktlinjer för vetenskapliga undersökningar och dokumentation och säkerställa återföring av kunskap
- genomföra miljöövervakningsinsatser, provtagning m. m. för redovisning till ansvariga regionala och nationella myndigheter
- föra dialog med Åtte Svenskt Fjäll- och Samemuseum och andra institutioner i forskningsfrågor som rör Laponia
- anordna mötesplatser mellan förvaltning, brukare och forskning för att utbyta erfarenheter och skapa nätverk.

Uppgifter för berörda offentliga aktörer

- samråda med Laponiatjuottjudus i samband med planering och tillståndsprövning för vetenskapliga undersökningar.

Bilaga 1

Föreskrifter

Bilaga 2 Checklista för bedömning enligt horisontella kriterier

Naturens värden är en av grundförutsättningarna för att världsarvet Laponia har etablerats. I alla de insatser som genomförs ska ett bibehålllet och förstärkt naturvärde eftersträvas. Förvaltningen ska bedrivas så att hänsynen till naturens värden ökar.

Kulturarvet. Med grund i naturens förutsättningar har människorna under lång tid påverkat landskapen i Laponia till dess utseende idag. Förvaltningen ska bedrivas så att landskapets historiska dimension bevaras och blir förståelig för de människor som idag brukar landskapet, och för dem som besöker området.

Den samiska kulturen med sina olika uttryck och dimensioner är påtaglig i världsarvet. De materiella, sociala och kulturella dimensionerna förenar både på ett synligt och osynligt sätt nutid med det förgångna. Nutiden präglas också av en stark påverkan av majoritetskulturen. Förvaltningen ska ske så att den samiska kulturen kan bevaras och utvecklas.

Hållbar utveckling. Med begreppet hållbar utveckling menas: en utveckling som tillgodoser dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina. Förvaltningen ska bygga på hållbarhetsperspektivet och vara ett föredöme i hållbarhetstänkande.

Kvalitet i process och utförande. De insatser som genomförs inom förvaltningen av Laponia ska ha kvalitet i process och utförande som ledstjärna.

Jämlikhet. De insatser som genomförs inom förvaltningen ska bidra till att ge alla goda möjligheter, oavsett kön, ålder, etnicitet, funktion osv. Bedömning ska göras om det krävs särskilda insatser för att öka jämlikheten.

1. Naturens värden

Besluts- och åtgärds-kriterium	Bedömning av påverkan	Definition	Värdering (1, 2, 3)
1.1 Minsta möjliga miljö-påverkan	Beslutets/åtgärdens påverkan: 1) Syftar till minsta möjliga miljöpåverkan. Miljöpåverkan avser t.ex. utsläpp, buller, intrång på annan markanvändning, energianvändning, marksli-tage, materialanvändning, andra störningar. 2) Har en övervägande po-sitiv påverkan på miljön. 3) Har en övervägande ne-gativ påverkan på miljön.	1) Minsta möjliga miljöpåverkan är en av beslutets/åtgärdens huvudmålsättningar, vilket tyd-ligt avspeglas i dess innehåll, målsättning och förväntade re-sultat. 2) Beslutets/åtgärdens påver-kan på miljön är analyserad i underlaget. Den bedöms visa på en övervägande positiv på-verkan. Flera delar av beslu-tet/åtgärden syftar till att inte påverka miljön. 3) Beslutet/åtgärdens påverkan på miljön är analyserad i un-derlaget. Den visar på en över-vägande negativ påverkan.	

1.2 Förbättrad helhetssyn på landskapet.	Beslutets/åtgärdens påverkan: 1) Syftar till en förbättrad helhetssyn på landskapet. Helhetssyn avser att alla aspekter (t.ex. kultur, näringar, natur och samspelet dem emellan) ska finnas med vid planering, skydd, utvärdering, förvaltning av landskapet. 2) Har en övervägande positiv påverkan på helhetssynen på landskapet. 3) Har en övervägande negativ påverkan på helhetssynen på landskapet.	1) Förbättrad helhetssyn på landskapet är en av beslutets/åtgärdens huvudmålsättningar, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättningar och förväntade resultat. 2) Beslutets/åtgärdens påverkan på helhetssynen på landskapet är analyserad i underlaget. Den bedöms visa på en övervägande förbättrad helhetssyn på landskapet. Flera delar av beslutet/förslaget syftar till en förbättrad helhetssyn. 3) Beslutet/åtgärdens påverkan på helhetssynen på landskapet är analyserad i underlaget. Den visar på en övervägande negativ påverkan.
1.3 Bevarande av traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor med koppling till hållbart nyttjande och bevarande av biologisk mångfald	Beslutet/åtgärden påverkan: 1) Syftar till att bevara traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor. 2) Har en övervägande positiv påverkan på traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor. 3) Har en antingen övervägande negativ påverkan på traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor, eller så sker inte åtgärden/beslutet i samverkan med kunskapsbäran/förvaltaren.	1) Bevarande av traditionell kunskap, innovationer och sedvänjor är en av beslutets/åtgärdens huvudmålsättningar, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättningar och förväntade resultat. Beslutet/åtgärden sker i samverkan med berörd part som är kunskapsbäran/förvaltare av kunskapen, innovationen, sedvänjan. 2) Beslutets/åtgärdens påverkan är analyserad i underlaget. Den bedöms visa på ett övervägande bättre bevarande. Flera delar av beslutet/förslaget syftar till ett bättre bevarande. 3) Beslutet/åtgärdens påverkan på bevarandet är analyserad i underlaget. Den visar antingen på en övervägande negativ påverkan, eller så sker beslutet/åtgärden inte i samverkan med kunskapsbäran/förvaltaren.

1.4 Livskraftigt växt- och djurliv	Beslutets eller åtgärdens påverkan: 1) Syftar direkt till att förbättra livskraften hos växt- och djurlivet. 2) Har en övervägande positiv påverkan på växt- och djurlivet. 3) Har en övervägande negativ påverkan på växt- och djurlivet.	1) Livskraftigt växt- och djurliv är en av beslutets/åtgärdens huvudmålsättningar, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättning och förväntade resultat. 2) Beslutets/åtgärdens påverkan på växt- och djurlivet är analyserad i underlaget. Den bedöms visa på en övervägande positiv påverkan. Flera delar av beslutet/åtgärden syftar till att förbättra livskraften hos växt- och djurlivet. 3) Beslutet/åtgärdens påverkan på växt- och djurlivet är analyserad i underlaget. Den visar på en övervägande negativ påverkan.
------------------------------------	--	---

2. Kulturarvet

Besluts- och åtgärds-kriterium	Bedömning av påverkan	Definition	Värdering (1, 2, 3)
2.1 Bevarande av kulturarv	Beslutets/åtgärdens påverkan: 1) Syftar till att bevara kulturarv. Kulturarv avser både det som är materiellt och immateriellt t.ex. fysiska lämningar, särskilda platser, kunskaper, färdigheter, seder och bruk. 2) Har en övervägande positiv påverkan på bevarandet av kulturarv. 3) Har en övervägande negativ påverkan på bevarandet av kulturarv eller är inte förankrad hos berörd part.	1) Bevarande av kulturarvet är en av beslutets/åtgärdens huvudmålsättningar, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättning och förväntade resultat. Beslutet/åtgärden ska genomföras i samverkan med berörd sameby, ägare eller annan part. 2) Beslutets/åtgärdens inverkan på bevarandet är analyserad i underlaget. Den bedöms visa på en övervägande positiv påverkan. Flera delar av beslutet/åtgärden syftar till att förbättra bevarandet. Beslutet/åtgärden ska genomföras i	

		samverkan med berörd sameby, ägare eller annan part. 3) Beslutet/åtgärdens inverkan på bevarandet är analyserad i underlaget. Den visar på en antingen övervägande negativ påverkan, eller så har beslutet/åtgärden inte tagits fram i samverkan med berörd sameby, ägare eller annan berörd part.
2.2 Synliggörande av kulturarv	Beslutets/åtgärdens påverkan: 1) Syftar till att synliggöra kulturarv. Kulturarv avser både det som är materiellt och immateriellt t.ex. fysiska lämningar, särskilda platser, kunskaper, färdigheter, seder och bruk. 2) Har en övervägande positiv påverkan på synliggörandet av kulturarv. 3) Har en övervägande negativ påverkan på synliggörandet av kulturarv eller är inte förankrad hos berörd part.	1) Synliggörande av kulturarvet är en av beslutets/åtgärdens huvudmålsättningar, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättning och förväntade resultat. Beslutet/åtgärden ska genomföras i samverkan med berörd sameby, ägare eller annan part. 2) Beslutets/åtgärdens inverkan på bevarandet är analyserad i underlaget. Den bedöms visa på en övervägande positiv påverkan. Flera delar av beslutet/åtgärden syftar till att förbättra synliggörandet. Beslutet/åtgärden ska genomföras i samverkan med berörd sameby, ägare eller annan part. 3) Beslutet/åtgärdens inverkan på synliggörandet är analyserad i underlaget. Den visar på en antingen övervägande negativ påverkan, eller så har beslutet/åtgärden inte tagits fram i samverkan med berörd sameby, ägare eller annan berörd part.

2.3 Korrekt namngivning	Beslutets/åtgärdens påverkan: 1) Syftar till korrekt namngivning. Korrekt namngivning innebär t.ex. att rätt begrepp och språk används, korrekt stavning, på rätt plats. 2) Har en övervägande positiv påverkan på namngivningen. 3) Har en övervägande negativ påverkan på namngivningen.	1) Korrekt namngivning är en av beslutets/åtgärdens huvudmålsättningar, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättning och förväntade resultat. 2) Beslutets/åtgärdens inverkan på namngivningen är analyserad i underlaget. Den bedöms visa på en övervägande positiv påverkan. Flera delar av beslutet/åtgärden syftar till att förbättra namngivningen. 3) Beslutet/åtgärdens inverkan på namngivningen är analyserad i underlaget. Den visar på en övervägande negativ påverkan. Den innehåller åtgärder för att minimera de negativa effekterna.
-------------------------	--	---

3. Den samiska kulturen

Besluts- och urvalskriterium	Bedömning av påverkan	Definition	Värdering (1, 2, 3)
3.1 Synliggöra samisk kultur	Beslutets/åtgärdens påverkan: 1) Syftar direkt till att synliggöra samisk kultur. Samisk kultur i en vidare mening innefattar t.ex. språk, näringar, seder, samiska symboler, jojk, duodji. 2) Har en övervägande positiv påverkan på synliggörandet. 3) Har en övervägande negativ påverkan på synliggörandet.	1) Synliggörande av samisk kultur är en av beslutets/åtgärdens huvudmålsättningar, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättning och förväntade resultat. 2) Beslutets/åtgärdens påverkan på synliggörandet är analyserad i underlaget. Den bedöms visa på en övervägande positiv påverkan. Flera delar av beslutet/åtgärden syftar till att förbättra synliggörandet 3) Beslutet/åtgärdens påverkan på synliggörandet är analyserad i underlaget. Den visar på en övervägande negativ påverkan.	

kan.

3.2 Utveckla samisk kultur	Beslutets/åtgärdens påverkan: 1) Syftar direkt till att utveckla samisk kultur. Samisk kultur avser i detta sammanhang främst konstarter som duodji, jojk, måleri samt språk och kan ha sin utgångspunkt i traditionella näringar. 2) Har en övervägande positiv påverkan på samisk kultur. 3) Har en övervägande negativ påverkan på samisk kultur.	1) Utveckling av samisk kultur är en av beslutets/åtgärdens huvudmålsättningar, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättning och förväntade resultat. 2) Beslutets/åtgärdens påverkan på utvecklingen är analyserad i underlaget. Den bedöms visa på en övervägande positiv påverkan. Flera delar av beslutet/åtgärden syftar till att förbättra utvecklingen 3) Beslutet/åtgärdens påverkan på utvecklingen är analyserad i underlaget. Den visar på en övervägande negativ påverkan.
3.3 Samiskt inflytande	Beslutet/åtgärdens påverkan: 1) Syftar direkt till samiskt inflytande. 2) Har en övervägande positiv påverkan på det samiska inflytandet. 3) Har en övervägande negativ påverkan på det samiska inflytandet.	1) Samiskt inflytande är en av beslutets/åtgärdens huvudmålsättningar, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättning och förväntade resultat. 2) Beslutets/åtgärdens påverkan på det samiska inflytandet är analyserad i underlaget. Den bedöms visa på en övervägande positiv påverkan. Flera delar av beslutet/åtgärden syftar till samiskt inflytande. 3) Beslutets/åtgärdens påverkan på det samiska inflytandet är analyserad i underlaget. Den visar på en övervägande negativ påverkan.

4. Hållbar utveckling

Besluts- och åtgärds- kriterium	Bedömning av påverkan	Definition	Värdering (1, 2, 3)
4.1 Hänsyn till de människor, och deras näringar, som idag lever i området och sedan länge brukar det	Beslutets/åtgärdens påverkan: 1) Syftar direkt till att ta hänsyn till de människor som idag lever i området och sedan länge verkar i det. 2) Har en övervägande positiv påverkan på hänsynstagandet. 3) Har en övervägande negativ påverkan på hänsynstagandet.	1) Hänsynstagande till de människor som idag lever i området och sedan länge verkar i det är en av beslutets/åtgärdens huvudmålsättningar, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättning och förväntade resultat. 2) Beslutets/åtgärdens påverkan på hänsynstagandet är analyserad i underlaget. Den bedöms visa på en övervägande positiv påverkan. Flera delar av beslutet/åtgärden syftar till hänsynstagande till de människor som idag lever och sedan länge verkar i området. 3) Beslutet/åtgärdens påverkan på hänsynstagandet är analyserad i underlaget. Den visar på en övervägande negativ påverkan. Berörd part har inte samtyckt till beslutet.	

4.2 Bidra till att genomföra relevanta miljömål: begränsad klimatpåverkan, frisk luft, levande sjöar och vattendrag, myllrande våtmarker, levande skogar, storlagen fjällmiljö, ett rikt växt- och djurliv

Beslutets/åtgärdens påverkan:

- 1) Syftar till att förbättra möjligheten att genomföra alla relevanta miljömål.
- 2) Syftar till att förbättra minst ett miljömål.
- 3) Syftar inte till att förbättra något miljömål.

1) Att bidra till att genomföra relevanta miljömål är en av beslutets/åtgärdens huvudmålsättningar, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättning och förväntade resultat.

2) Beslutets/åtgärdens påverkan på genomförandet av miljömålen är analyserad i underlaget. Den bedöms visa på en övervägande positiv påverkan. Flera delar av beslutet/åtgärden syftar till att bidra till genomförandet.

3) Beslutet/åtgärdens påverkan på genomförandet är analyserad i underlaget. Den visar på en övervägande negativ påverkan.

4.3 Samisk näringsutveckling

Beslutet/åtgärdens påverkan:

- 1) Syftar direkt till utveckling av samisk näringsverksamhet.
- 2) Har en övervägande positiv påverkan på samisk näringsutveckling.
- 3) Har en övervägande negativ påverkan på samisk näringsutveckling.

1) Utveckling av samisk näringsverksamhet är en av beslutets/åtgärdens huvudmålsättningar, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättning och förväntade resultat. Beslutet/åtgärden sker i samverkan med berörd samisk part.

2) Beslutets/åtgärdens påverkan på samisk näringsutvecklingen är analyserad i underlaget. Den bedöms visa på en övervägande positiv påverkan. Flera delar av beslutet/åtgärden syftar till utveckling av samisk näringsverksamhet.

3) Beslutet/åtgärdens påverkan på samisk näringsverksamhet är analyserad i underlaget. Den visar på en övervägande negativ påverkan. Berörd samisk part har inte samtyckt till beslutet/åtgärden.

5. Kvalitet i process och utförande

Besluts- och åtgärds- kriterium	Bedömning av påverkan	Definition	Värdering (1, 2, 3)
5.1 Konsensusbeslut	Beslutet/åtgärden är: 1) fattad i konsensus, 2) inget formellt beslut i frågan är fattad, 3) inte fattad i konsensus.	ingen definition	
5.2 God rättssäkerhet	Beslutet/åtgärden är be- redd och ska beslutas: 1) utifrån det juridiska re- gelverk och tolkningar av regelverket som tilläm- pas, 2) huvudsakligen med god rättssäkerhet, men kom- mer att behöva komplett- eras inom några områden innan beslut tas, 3) utan tillräcklig hänsyn till de juridiska regelverk som ska tillämpas.	ingen definition	

5.3 Förankring	Beslutet/åtgärden: 1) har varit föremål för delaktighet av dem som särskilt berörs av frågan. Det kan handla om samebyar, annan lokalbefolkning, myndighet, politiker eller annan särskilt berörd part. Berörda parter på lokal nivå har aktivt erbjudits möjlighet att ge synpunkter, 2) har varit föremål för delaktighet. Berörda parter har haft möjlighet att ge synpunkter på eget initiativ, 3) har inte varit föremål för delaktighet.	ingen definition
5.4 Uppföljning och utvärdering av uppsatta mål.	Beslutet/åtgärden har: 1) mål för utvärderingen satts upp. Målen ska vara relevanta, möjliga att följa upp återkommande, tidsatta (dvs. när målen ska ha uppnåtts) och realistiska. Befintliga och lämpliga indikatorer bör användas, 2) uppsatta mål. Det är oklart om uppföljning och utvärdering av måluppfyllelse är möjlig, 3) inga uppföljnings- eller utvärderingsbara mål har satts upp.	ingen definition
5.5 Nyanserad information	Beslutets/åtgärdens påverkan: 1) syftar direkt till att ge nyanserad information om flera aspekter i den gemensamma värdegrunden, 2) har en övervägande positiv påverkan på att den information som sprids om Laponia är nyanserad., 3) har en övervägande negativ påverkan på att den information som sprids om Laponia är nyanserad.	1) Att ge nyanserad information om flera aspekter som ryms i värdegrunden är en av beslutets/åtgärdens huvudmålsättningar, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättning och förväntade resultat. 2) Beslutets/åtgärdens påverkan på informationsutbudet är analyserad i underlaget. Den bedöms visa på en övervägande positiv påverkan. Flera delar av beslutet/åtgärden syftar till att nyansera informationen. 3) Beslutet/åtgärdens påverkan på informationsutbudet är analyserad i underlaget. Den visar på en övervägande negativ påverkan.

5.6 Nytänkande	Beslutets/åtgärdens påverkan: 1) syftar direkt till nytänkande. Nytänkande innebär att gå utanför de vanliga ramarna, att bidra till att ändra normbildning, att använda ett annat (gammalt eller nytt) synsätt eller på något annat sätt vara nyskapande, 2) har en ambition att vara nytänkande, 3) har till övervägande del ingen ambition att vara nytänkande.	1) Nytänkande är en av beslutets/åtgärdens huvudmålsättningar, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättningar och förväntade resultat. 2) Beslutets/åtgärdens ambition att vara nytänkande är analyserad i underlaget. Den bedöms visa på en övervägande positiv ambition. Flera delar av beslutet/åtgärden syftar till att vara nytänkande. 3) Beslutets/åtgärdens ambition att vara nytänkande är analyserad i underlaget. Den bedöms till övervägande del inte visa på någon ambition att vara nytänkande.
5.7 Effektivt kompetensutnyttjande	Beslutet/åtgärdens påverkan: 1) syftar direkt till att använda tillgänglig kompetens. Tillgänglig kompetens avser främst det kunnande som finns inom processen, bland parterna, på det lokala planet, "rätt person på rätt plats", 2) har en övervägande positiv påverkan på att använda tillgänglig kompetens, 3) har en övervägande negativ påverkan på att använda tillgänglig kompetens.	1) Effektivt kompetensutnyttjande är en av beslutets/åtgärdens huvudmålsättningar, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättningar och förväntade resultat. 2) Beslutets/åtgärdens påverkan på kompetensutnyttjandet är analyserad i underlaget, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättningar och förväntat resultat. 3) Beslutet/åtgärdens påverkan på kompetensutnyttjandet är analyserad i underlaget. Den visar på en övervägande negativ påverkan.

6. Jämlikhet

Besluts- och åtgärds- kriterium	Bedömning av påverkan	Definition	Värdering (1, 2, 3)
6.1 Jämställdhet mellan kvinnor och män	Beslutets eller åtgärdens påverkan på jämställdhet mellan kvinnor och män: 1) syftar direkt till att öka jämställdheten, 2) har en övervägande positiv påverkan på jäm- ställdheten, 3) har en övervägande negativ påverkan på jäm- ställdheten	1) Ökad jämställdhet är en av beslu- tets/åtgärdens huvudmålsättning- ar, vilket tydligt avspeglas i dess in- nehåll, målsättning och förväntade resultat. 2) Beslutets/åtgärdens påverkan på jämställdheten är analyserad i un- derlaget. Den bedöms visa på en övervägande positiv påverkan. Flera delar av beslutet/åtgärden syftar till att förbättra jämställd- heten. 3) Beslutets/åtgärdens påverkan på jämställdheten är analyserad i un- derlaget. Den visar på en över- vägande negativ påverkan.	
6.2 Tillgänglighet	Beslutet/åtgärdens på- verkan: 1) syftar direkt till ökad tillgänglighet. Ökad till- gänglighet avses att un- derlätta för människor med speciella behov t.ex. funktionshindrade, barn och äldre samt personer utan kunskaper i svenska eller samiska, 2) har en övervägande positiv påverkan på till- gängligheten, 3) har en övervägande negativ påverkan på till- gängligheten.	1) Ökad tillgänglighet är en av be- slutets/åtgärdens huvudmålsätt- ningar, vilket tydligt avspeglas i dess innehåll, målsättning och för- väntade resultat. 2) Beslutets/åtgärdens påverkan på tillgängligheten är analyserad i un- derlaget. Den bedöms visa på en övervägande positiv påverkan. Flera delar av beslutet/åtgärden syftar till att förbättra tillgäng- ligheten. 3) Beslutets/åtgärdens påverkan på tillgängligheten är analyserad i un- derlaget. Den visar på en övervä- gande negativ påverkan.	

Bilaga 3 Riktlinjer – hantering av besök

För att skydda Laponia och dess värden samtidigt som människor ska kunna bruka området är det nödvändigt att styra vad som är tillåtet och otillåtet i området. För det ändamålet har specifika föreskrifter tagits fram. För att bidra till en ändamålsenlig tillämpning av föreskrifterna finns även vägledningsmaterial av olika karaktär. Riktlinjer för hantering av besökare utgör en sådan vägledning. Dessa riktlinjer utgör en grundstomme i arbetet med besökare i Laponia och vägleder såväl Laponiatjuottjudus och berörda myndigheter som besökaren i allmänhet och arrangörer av organiserade turer.

Laponiatjuottjudus har i uppdrag att utveckla dessa riktlinjer och att i samverkan med ansvariga myndigheter tydliggöra regelverket samt utforma fungerande och förståeliga system för ansökningar och hantering av dessa.

Riktlinjer för besöksnäringen kommer att utarbetas.

1. Alla besök som sker i världsarvet ska präglas av aktsamhet och varsamhet gentemot områdets värden.
2. Särskild respekt och hänsynstagande krävs gentemot rennärningen som idag brukar området. Det gäller planering för besökare, kriterier för tillstånd, marknadsföring samt övrig besöks- och turismverksamhet. Ett samarbete ska ske med det samiska samhället.
3. En etisk uppförandekod för besökare för tillämpning inom världsarvet ska tas fram av Laponiatjuottjudus.
4. En balans mellan besökarens nyttjande och världsarvets skydd ska finnas.
5. De som organiserar besök ska känna sig välkomna och ses som viktiga förmedlare av Laponias värden.
6. Organiserade besök ska bygga på respekt för Laponias värden, en vilja att förmedla dessa värden samt en vilja att göra så liten påverkan på värdena som möjligt.
7. De som organiserar besök ska ta initiativ till en dialog med berörda samebyar vid planläggningen av sina arrangemang. Laponiatjuottjudus kan vara behjälplig i detta.
8. Kunskapsinriktad småskalig turism, gärna lokalt förankrad, eftersträvas.
9. Arrangörer som vill utveckla aktiviteter på kommersiell grund inom världsarvet, bör vara certifierade.
10. Laponiatjuottjudus ska föregå med gott exempel. De besök som sker i förvaltningens regi ska visa särskild hänsyn till områdets värden.
11. Alla intresserade, besökare eller inte besökare, ska kunna få ta del av Laponia och dess värden.
12. Laponia ska göras tillgängligt för personer som vill uppleva världsarvet med olika svårighetsgrader, digitalt eller på olika språk samt för personer med olika funktionsnedsättningar.
13. Nivån på tillgänglighet skiftar mellan olika platser i och kring världsarvet. Särskilt känsliga områden ska respekteras vid tillstånds- och dispensgivning och vid besök i världsarvet.
14. Den lokala befolkningen är en viktig grupp att ta hänsyn till.
15. Regelverket kring besök ska finnas lättillgängligt för alla besökare.

16. Regelverket ska förklaras och motiveras för att skapa förståelse, acceptans och efterlevnad.
17. Genom kanalisering styrs besökarna bort från mer känsliga områden till platser som tål högre besöks-tryck och/eller är iordningställda för besök.
18. Kanalisering sker genom entréer till världsarvet, naturum, noder, utmärkta leder och rastplatser samt skyltning.
19. Kanalisering utförs och utformas på ett sätt som gör att den passar in i landskapet och så att negativ påverkan på den samiska kulturen och näringarna samt kultur- och naturmiljön undviks.
20. Intresseväckande och lättillgänglig information om områdets värden och dess bestämmelser ska finnas tillgänglig på webben, naturum, informationsplatser och mindre besökscentrum.
21. Informationen ska ge besökaren en upplevelse, förståelse och känsla som bidrar till respekt för världs- arvsområdet, dess natur- och kulturvärden samt de människor och näringar som av tradition brukar området.

Bilaga 4

Konventioner och andra internationella instrument som innebär förpliktelser för Sverige vid förvaltningen av Lapponia.

Konventioner och andra internationella instrument om urfolksfrågor och mänskliga rättigheter

FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (1966)

Konventionen innehåller flera centrala folkrättsliga normer som rör samerna som folk. Det gäller speciellt artiklarna 1, 2, 3, 26 och 27. Det gäller främst rätt till självbestämmande och icke-diskriminering. Artikel 27¹ har genom praxis (från människorättskommittén som är ett övervakningsorgan) kommit att bli den viktigaste internationella bestämmelsen för urfolkens krav på aktivt stöd från staten. Detta trots att ordalydelsen ger intryck av att artikeln bara ger en negativ rättighet (rätt till skydd). Rättigheterna i artikel 27 är formulerade som individuella rättigheter. Det är dock klart att vissa av rättigheterna bara får betydelse när de kan användas kollektivt.

FN:s konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (1966)

Konventionen behandlar rätten till arbete, rätten till en tillfredsställande levnadsstandard och rätten till utbildning. Konventionen har flera artiklar av betydelse för samerättsliga problemställningar i förhållande till den svenska staten. Flera artiklar är identiska med konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter, t.ex. om rätten till självbestämmande².

FN:s konvention om avskaffande av alla former av rasdiskriminering (1965)

Trots att många människorättskonventioner innehåller diskrimineringsförbud är denna konvention det mest centrala folkrättsliga instrumentet i diskrimineringsssammanhang. I begreppet rasdiskriminering enligt artikel 1 inräknas härkomst eller nationellt eller etniskt ursprung. Diskrimineringsförbudet gäller inte för positiv särbehandling så länge som behov finns för det. Konventionens övervakningsorgan, rasdiskrimineringskommittén, har gett en generell rekommendation (nr 23) angående urfolks rättigheter. Kommittén framhåller speciellt urfolkens förlust av land och naturresurser till "kolonister, kommersiella selskaper og statlige foretak" som diskriminering. Kommittén ger följande rekommendationer till staterna:

- Staterna ombeds erkänna och respektera urfolkens säregna kultur, historia, språk och levnadssätt som ett berikande av statens kulturella identitet, samt att främja bevarandet av deras säregenhet.
- Staterna ombeds tillförsäkra att medlemmar av urfolksgrupper är fria och likvärdiga med hänsyn till värdighet och rättigheter, och att de icke utsätts för någon form av diskriminering på grund av sin urfolksbakgrund eller identitet.
- Staterna ombeds lägga förhållandena till rätta för en uthållig ekonomisk och social utveckling i samklang med sin kulturella bakgrund och särprägle.
- Staterna ombeds säkra att medlemmar av urfolk har lika rättigheter med hänsyn till ett effektivt deltagande i samhället och att inga beslut fattas som direkt berör deras rättigheter och intressen utan förhandsinformation och deras samtycke.

¹ Artikel 27: I de stater där det finns etniska, religiösa eller språkliga minoriteter, skall de som tillhör sådana minoriteter inte förvägras rätten att i gemenskap med andra medlemmar av sin grupp ha sitt eget kulturliv, bekänna sig till och utöva sin egen religion och använda sitt eget språk.

² Artikel 1: Alla folk har rätt till självbestämmande. Med stöd av denna rätt får de fritt bestämma sin politiska inställning och fritt fullfölja sin ekonomiska, sociala och kulturella utveckling.

- Staterna ombeds också att säkra att urfolkssamhällena kan utöva och revitalisera sina kulturella traditioner och sedvänjor, samt bevara och praktisera sitt eget språk.
- Staterna ombeds speciellt att erkänna och beskydda urfolkens rätt till att äga, utveckla, kontrollera och bruka sina kollektiva landområden, territorier och resurser.

FN:s konvention om barnets rättigheter (1989)

Barnkonventionen har bestämmelser som särskilt påtalar rättigheter för urfolksbarn. Artikel 17 förpliktigar staten att ”uppmuntra” media att ta särskild hänsyn till minoritets- och urfolksbarns språkliga behov. Bestämmelsen i artikel 30³ anger statens folkrättsliga förpliktelser vad gäller samiska barns uppväxtvillkor och deras religiösa, kulturella och språkliga rättigheter. Positiv särbehandling kan tillåtas.

Unescos konvention om trygghet av det immateriella kulturarvet (2003)

Konventionen antogs av Sverige 2011.

Europarådets ramkonvention för skydd av nationella minoriteter (1995)

Ramkonventionen är det första juridiskt bindande avtalet som rör minoritetsfrågor i allmänhet. Ramkonvention betyder att de skydd och de rättigheter som anges i konventionen ska förverkligas genom nationella lagar och en lämplig politik. Bestämmelserna är flexibelt formulerade.

I ramkonventionen understryks att skyddet för de nationella minoriteterna är en del av de mänskliga rättigheterna och därför inte kan betraktas som endast en nationell angelägenhet.

De rättigheter som ramkonventionen talar om är individuella rättigheter. Det innebär att det är varje individ i en nationell minoritet som tillskrivs rättigheter, inte minoriteten som grupp. Varje person avgör själv om hon eller han vill tillhöra en viss nationell minoritet.

Ramkonventionens innehåller såväl diskrimineringsförbud som förpliktelser för stater att ge minoriteter en möjlighet att bibehålla och utveckla sin kultur och bevara viktiga delar av sin identitet, som religion, språk, traditioner och kulturarv. Medlemmar i en minoritet ska tillförsäkras tillträde till utbildning och ges möjligheter att kunna delta i det sociala, kulturella och ekonomiska livet i en stat.

Språk, utbildning i det egna språket och möjlighet att använda detta, t.ex. i kontakt med myndigheter, regleras också.

Avvägningen mellan att bevara sin särart och att integreras i samhället i stort är en svår och ofta återkommande fråga i minoritetspolitiska sammanhang, och detta speglas i ramkonventionens artiklar. Liksom för övriga konventioner finns det en övervakningsmekanism och rapporteringsskyldigheter.

Europeisk stadgan för landsdels- och minoritetsspråk (1992)

Stadgan har mer utförliga regler kring minoritetsspråken än ramkonventionen ovan. I sam-

³ I de stater där det finns etniska, religiösa eller språkliga minoriteter eller personer som tillhör en urbefolkning skall ett barn som tillhör en sådan minoritet eller urbefolkning inte förvägras rätten att tillsammans med andra medlemmar av sin grupp ha sitt eget kulturliv, att bekänna sig till och utöva sin egen religion eller att använda sitt eget språk.

band med att Sverige ratificerade de två Europarådsinstrumenten stiftades två lagar om rätt att använda samiska respektive finska och meänkieli hos förvaltningsmyndigheter och domstolar. I lagen om rätt att använda samiska ges den enskilde rätt att använda samiska i kontakter med förvaltningsmyndigheter i myndighetsärenden samt domstolar, bl.a. inom de två Laponiakommunerna Jiellevárre/Gällivare och Jåhkåmåhkke/Jokkmokk. Dessa är utsedda som förvaltningsområden för samiskan. Vidare har den enskilde rätt att på begäran få förskola och äldreomsorg helt eller delvis på samiska.

FN:s deklaration om urfolks rättigheter /Urfolksdeklarationen (2007)

Den 13 september 2007 antog FN:s generalförsamling en deklaration om urfolkens rättigheter. Representanter för världens urfolk, bl.a. samerna i Norden, har deltagit aktivt i arbetet. Deklarationen beskrivs redan som en historisk milstolpe för erkännandet av urfolkens mänskliga rättigheter och grundläggande friheter. Deklarationen är inte juridiskt bindande för FN:s medlemsstater men är moraliskt förpliktigande. Deklarationen erkänner uttryckligen att urfolken har en oreserverad rätt till självbestämmande, vilket innefattar det samiska folkets rätt att fritt avgöra sin ekonomiska, sociala och kulturella utveckling samt kontrollera och besluta över sina egna naturresurser. Vidare understryker deklarationen rätten att stärka egna politiska, juridiska och ekonomiska institutioner m.m., men även traditionella lokala ekonomiska och kulturella strukturer som samebyar och andra samiska samhällsgemenskaper.

I tillägg till rätten till självbestämmande läggs stor vikt vid urfolkens rätt att äga, bruka och kontrollera land, territorier och naturresurser. Deklarationen inför också en s. k. återställanderätt eller kompensation för mark, territorier och naturresurser som har tagits i bruk utan samtycke.

Övrigt

Förutom de ovan angivna internationella instrumenten kan nämnas EU:s rådsdirektiv 2000/43 som etablerar en minimistandard i skydd mot diskriminering på grund av ras och etnisk härkomst. Mellan Norge, Finland och Sverige pågår ett arbete med en Nordisk samekonvention. Förslag från år 2005 bereds nu inom och mellan länderna. ILO:s konvention nr 169 om urfolk och stamfolk i självstyrande länder har ännu inte ratificerats av Sverige.

Konventioner och andra internationella instrument om natur- och kulturmiljöer och hållbar utveckling

Konventionen om skydd av världens kultur- och naturarv (1972)

Världsarvskonventionens syften och förpliktelser har beskrivits i kapitel 1 som en av utgångspunkterna för den nya förvaltningen av Laponia.

Hållbar utveckling; Riodeklarationen om miljö och utveckling (1992) och handlingsprogrammet Agenda 21 (1992)

Vid FN:s konferens om miljö och utveckling 1992 i Rio de Janeiro antogs en deklaration om principer för miljö och utveckling samt ett handlingsprogram för en hållbar utveckling, med bl.a. målet att etablera en ny och rättvis gemenskap. Principerna och handlingsprogrammet kom att lägga grunden för nya samarbetsformer mellan stater, samhällets viktigaste sektorer och mellan folk. Det finns ett nära samband mellan deklarationen, handlingsprogrammet och konventionerna om klimatförändringar och om biologisk mångfald som också antogs vid Riokonferensen. Den övergripande inriktningen för miljöpolitiken i Sverige har sedan dess varit att hitta strategier för en hållbar utveckling. Den definieras som en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov.

Riodeklarationen innehåller 27 grundläggande principer för miljö- och utvecklingsarbete, t.ex. principen att förorenaren ska betala, försiktighets- samt substitutionsprincipen. För att uppnå en hållbar utveckling måste skyddet av miljön utgöra en integrerad del av utvecklingsprocessen och inte betraktas som något isolerat därifrån.

För Laponias del kan följande principer betonas:

Ur princip 1: I strävan mot en hållbar utveckling står människan i centrum. Hon har rätt till ett hälsosamt och rikt liv i samklang med naturen.

Ur princip 10: Miljöfrågor hanteras bäst när alla berörda medborgare deltar på lämplig nivå ... och ges möjlighet att delta i beslutsprocessen. Tillgång till effektiva juridiska och administrativa procedurer inklusive rättsmedel för upprättelse och gottgörelse ska erbjudas. Denna princip är utvecklad i Århuskonventionen (se nedan).

Principerna 20 och 21 framhåller kvinnors och ungdomars betydelse. ”Kvinnor spelar en avgörande roll i frågor som gäller miljövard och utveckling. Deras fullvärdiga deltagande är därför av största betydelse för att uppnå en hållbar utveckling.” ”Ungdomars skaparkraft, idealism och mod världen över ska mobiliseras för att skapa ett globalt kamratskap i syfte att uppnå en hållbar utveckling och säkra en bättre framtid för alla.”

Principerna 22 och 23 har ett direkt samband till världsarvsutnämningens kulturkriterier: ”Urbefolkningar och deras samhällen, liksom andra lokalsamhällen, har en viktig roll i miljövard och utveckling på grund av deras kunskaper och traditionella sedvanor. Stater bör erkänna och vederbörligen stödja deras identitet, kultur och intressen och göra det möjligt för dem att delta effektivt i arbetet med att uppnå en hållbar utveckling.”

”Miljö och naturresurser som tillhör ett folk som lever under förtryck, dominans och ockupation, ska skyddas.”

Handlingsprogrammet Agenda 21

Handlingsprogrammet Agenda 21 ger mål och riktlinjer för att uppnå en hållbar utveckling genom att utrota fattigdom och undanröja hoten mot miljön. Handlingsprogrammet är globalt, långsiktigt och sträcker sig in i det 21:a århundradet. Riktlinjerna har formen av rekommendationer och är således inte juridiskt bindande, men programmet är starkt politiskt och moraliskt förpliktigande för de stater som står bakom Agenda 21.

Innehållet i Agenda 21 står i samklang med Rio-deklarationens principer. Handlingsprogrammet betonar t.ex. att miljöfrågorna måste integreras socialt och ekonomiskt. Betydelsen av demokrati och medverkan i beslutsfattandet understryks liksom olika folkgruppers och individers ansvar och medverkan i genomförandet. Handlingsprogrammet är att se som ett tydligt uppdrag såväl till stater som till grupper och individer i samhället att delta i arbetet med att forma vår livsmiljö. Agenda 21 betonar den lokala nivåns betydelse och ansvar med ett underifrånperspektiv; att besvara frågor som: Vad ska göras? Hur ska det göras? Vem ska ha ansvaret etc.? Vid introduktionen i Sverige kom arbetet till stor del att präglas av "hushållnings- och kretsloppsprinciper".

Programmet innehåller 40 kapitel uppdelat i fyra olika avsnitt.

Kapitel 26 handlar om att stärka urbefolkningarnas inflytande och omfattar även ett erkännande och stärkande av deras position och deras samhällen för att säkra en bärkraftig/uthållig utveckling. Regeringar rekommenderas att erkänna att urbefolkningars och deras samhällens områden bör skyddas från verksamhet som inte är miljöanpassad eller som dessa befolkningar betraktar som socialt eller kulturellt olämplig. Betydelsen av urfolkens värderingar, traditionella kunskaper och metoder för resurshantering bör erkännas när det gäller att främja en miljöanpassad och hållbar utveckling.

Konventionen om biologisk mångfald (1992)

Konventionen, som även kallas biodiversitet- eller mångfaldskonventionen, är världssamfundets viktigaste verktyg för att säkra den biologiska mångfalden. Den negativa utvecklingen med förlust av ekosystem, arter och gener är alarmerande. Som främsta orsaker anges att livsmiljöer försvinner, att nya arter införs samt överutnyttjande, klimatförändringar och föroreningar.

Konventionens syfte förverkligas främst genom

- att skydda den biologiska mångfalden
- säkra ett hållbart utnyttjande av biologiska resurser, och
- att fördela avkastningen på ett rimligt sätt mellan länderna när genetiska resurser utnyttjas.

Konventionen bygger på att människan är en del av naturen och att vi naturligtvis måste utnyttja de biologiska resurserna, men samtidigt ska vara uppmärksamma på hur detta påverkar ekosystemen. "Människan är en del av livets nätverk."

Till konventionen hör även ett tilläggsavtal om biosäkerhet, Cartagena-protokollet. Protokollet specificerar hur man ska skydda den naturliga biologiska mångfalden från tänkbara risker om genetiskt modifierade organismer kommer ut i naturmiljön.

I Sverige bedrivs arbetet huvudsakligen utifrån miljöbalken och inom ramen för riksdagens miljö kvalitetsmål. Flera av målen rör biologisk mångfald, t.ex. miljö kvalitetsmålet "Ett rikt växt- och djurliv".

Ett steg i arbetet utvecklades i regeringens naturvårdsskrivelse till riksdagen 2002. Budskapet var att föra naturvården närmare medborgarna, genom lokal delaktighet i beslut och ökade möjligheter för lokala naturvårdssatsningar. Skrivelsen har också fått ett stort inflytande för utformningen av den nya förvaltningen av Lapponia.

Några andra hörnstenar i arbetet är

- sektorsansvar; varje samhällssektor ansvarar för att dess egna aktiviteter och bidrar till upprätthållandet av biologisk mångfald.

Tyngdpunkten i bevarandearbetet bör ligga på ekosystem och olika naturtyper. Sverige har ett tydligt ansvar för "den egna mångfalden", exempelvis vad som finns i landet av naturligt förekommande arter.

Konventionen är en s.k. ramkonvention som utvecklas genom arbetsprogram och tillkommande riktlinjer m.m.

Ekosystemansatsen

Konventionens parter har enats om att bedriva naturvårdsarbetet utifrån ett ekosystemperspektiv. Ekosystemansatsen är en sorts arbetsmetod eller förvaltningsstrategi för bevarande och hållbart nyttjande av naturresurser som även inkluderar rättviseaspekter. Den biologiska mångfalden ses i ett större perspektiv som inbegriper ekonomiska och sociala faktorer. Detta synsätt grundas bl.a. på insikten att skyddsvärd natur inte kan bevaras effektivt om den ses som isolerad från det omgivande landskapet eller från omvärldsfaktorer som mänskliga behov. Omgivningen kan nämligen ha stor positiv eller negativ inverkan på naturvärdena. Den nya Lapponiatjuottjuddus tillämpar för sin organisation ett par av ekosystemansatsens principer om decentraliserade förvaltningsformer.

Traditionell kunskap avseende bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald

Konventionens artikel 8(j) behandlar urfolks och lokalsamhällens traditionella kunskaper, innovationer och sedvänjor i förhållande till bevarandet och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Staterna ska så långt som möjligt respektera, bevara och bibehålla dessa värden. Med samtycke och medverkan från urfolk ska staterna främja en bredare användning av sådana kunskaper. Ett exempel på ett svenskt uppdrag inom artikel 8(j) är Nationella programmet för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald som bedrivs vid Centrum för biologisk mångfald på uppdrag av regeringen. Inom 8(j)-artikelns ram pågår också ett arbete för att utforma en etisk uppförandekod för att säkerställa urfolks och lokala samhällens kulturella och immateriella arv som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald.

Frivilliga riktlinjer

Inom konventionen utvecklas också en rad frivilliga riktlinjer. Det finns t.ex. en riktlinje/handledning för hur staten, myndigheter och markexploatörer m.fl. ska samråda med urfolk och lokalsamhällen när man planerar att ta i anspråk land och biologiska resurser, d s.

k. Akwé: Kon Guidelines Voluntary guidelines for the conduct of cultural, environmental and social impact assessments regarding developments proposed to take place on, or which are likely to impact on, sacred sites and on lands and waters traditionally occupied or used by indigenous and local communities.

Klimatkonventionen; FN:s ramkonvention om klimatförändringar (1992)

Hotet om klimatförändring är en av de svåraste miljöfrågor som människan har ställts inför. Alla länder påverkas och alla bidrar till problemet. Jordens länder kommer att drabbas på olika sätt. Temperaturökningen på jorden under 1900-talet kan sannolikt förklaras med att utsläppen av koldioxid har ökat, främst på grund av ökad användning av kol, olja och naturgas.

Förenta nationernas ramkonvention om klimatförändringar (UNFCCC) anger ramen för den internationella klimatpolitiken. Regelverket trädde i kraft under 1994 och innebär bl.a. att "parterna till konventionen bör vidta förebyggande åtgärder för att förutse, förhindra eller minimera orsakerna till klimatförändringar. De bör anta nationella program som innehåller åtgärder för att motverka klimatförändringar inom alla relevanta samhällsreformer omfattande alla växthusgaser samt samarbeta för att underlätta anpassning till ett förändrat klimat." Klimatkonventionens slutmål är att koncentrationen av växthusgaser i atmosfären ska stabiliseras på en nivå som förhindrar en farlig mänsklig störning av klimatsystemet. En viktig princip i konventionen är att i-länderna bör ta ledningen i kampen mot klimatförändringar och dessas skadliga effekter. Detta är en grundläggande ansats eftersom i-länderna historiskt sett har stått för den allra största delen av utsläppen. Konventionens parter träffas varje år för förhandlingar i den s.k. Partskonferensen.

I Klimat- och sårbarhetsutredningens betänkande (SOU 2007:60) konstateras att förutsättningarna för att bedriva bl.a. rennärning kommer att påverkas allvarligt av klimatförändringarna. Fjällmiljön är mycket känslig. Vegetationsperioden förlängs och växtproduktionen under sommaren ökar. Insektsplågan kan förvärras. Kalfjällsarealerna förväntas minska och trycket på kustnära vinterbeten kan öka, i takt med svårare snöförhållanden i inlandet och fjällen. Detta kan även leda till fler intressekonflikter med andra näringar. Den allvarligaste konsekvensen är att den samiska kulturen hotas om förutsättningarna för att bedriva renskötsel försämras.

Farlig påverkan?

Målet nås på ett sådant sätt och i en sådan takt att den biologiska mångfalden bevaras, att livsmedelsproduktionen säkerställs och att andra mål för hållbar utveckling inte äventyras. Vilken nivå som innebär en farlig störning av klimatsystemet har varit föremål för diskussioner mellan forskare och beslutsfattare världen över. Inom EU har beslut fattats om att den genomsnittliga temperaturhöjningen inte kan överstiga 2 grader för att garantera klimatkonventionens mål. Detta anses i sin tur kräva en halvering av de globala utsläppen till år 2050.

Kyotoprotokollet

Till konventionen hör Kyotoprotokollet, som trädde i kraft i februari 2005. Protokollet delar in vägen mot klimatkonventionens slutmål i så kallade åtagandeperioder. Parterna ska under perioden 2008–2012 minska sina utsläpp av växthusgaser med minst 5 procent räknat från 1990 års utsläppsnivå. Det innebär att utsläppen av koldioxid, metan, dikväveoxid (lustgas), fluorkolväten (HFC), perfluorkolväten (PFC) och svavelhexafluorid (SF6) inte får överskrida de kvoter man beslutade om.

Efterlevnad – en nyckelfråga

Efterlevnaden av Kyotoprotokollets regler är en nyckelfråga för att vi ska nå uppsatta mål och för detta krävs ett pålitligt system för utsläppsrapportering. Reglerna anger att det land som inte uppfyller sina åtaganden åläggs krav på extra utsläppsminskningar i nästa åtagandeperiod efter år 2012 (den mängd utsläpp som överskridit nationens åtagande plus ett straff på 30 procent). Andra påföljder som ett land kan råka ut för är t.ex. att mista rätten till utsläppshandel.

Nya verktyg

Med Kyotoprotokollet följde en rad nya verktyg för internationellt klimatsamarbete. Tre så kallade flexibla mekanismer fick enligt protokollet användas för att i-ländernas åtagande skulle nås till år 2010. Syftet var att ge länderna förutsättningar att minska utsläppen på ett kostnadseffektivt sätt. Mekanismerna var:

- handel med utsläppsrätter
- gemensamt genomförande (Joint Implementation, JI)
- mekanismen för ren utveckling (Clean Development Mechanism, CDM)

Samtliga mekanismer innebär att ett land kan dra nytta av utsläppsminskningar som åstadkoms i andra länder. Eftersom klimatpåverkan är ett globalt fenomen spelar det inte någon roll var på jorden utsläppen minskar. Mekanismerna får dock inte användas för att nå ett lands hela åtagande, inhemska åtgärder krävs också.

Kyotoprotokollets mål nåddes inte.

Århuskonventionen (1998) – en ny sorts miljökonvention

Konventionen har tre pelare – rätten att få tillgång till information, rätten att delta i beslutsprocesser och rätten att få tillgång till rättslig prövning i miljöfrågor. Århuskonventionen har som övergripande syfte att genom de rättigheter som läggs fast i konventionen skydda var och ens rätt att leva i en miljö som är förenlig med hälsa och välbefinnande.

Århuskonventionen utgår från att vi har skyldigheter inför kommande generationer och kopplar samman frågor om miljö och mänskliga rättigheter på ett sätt som tidigare miljökonventioner inte gjort. Utgångspunkten för konventionen är princip 10 i Riodeklarationen 1992 (se ovan) som slår fast att miljöfrågor hanteras bäst med deltagande av alla berörda medborgare och som särskilt nämner betydelsen av tillgång till information, deltagande och tillgång till rättslig prövning. Konventionen bygger på insikten om att miljöarbetet måste vara förankrat hos allmänheten och att det kan förbättras genom allmänhetens påverkan på myndigheter och beslutsfattare. Det förutsätter i sin tur att allmänheten har kunskap om tillståndet i miljön och har kanaler för att medverka i beslut som har betydelse för miljön. Rättigheterna i konventionen är i grunden inga nya rättigheter, utan kan hittas i en mängd redan existerande dokument angående mänskliga rättigheter, rätten till information från offentliga myndigheter, rätten att delta i beslutsprocesser och rätten till rättslig prövning.

Det som gör konventionen unik är att den tydligt slår fast att tillgången till och utövandet av dessa rättigheter har betydelse för de möjligheter allmänheten har att kunna påverka sin miljö och att garanterandet av dessa rättigheter är en viktig faktor för skyddet av miljön.

Ramsarkonventionen om våtmarker av internationell betydelse, i synnerhet såsom livsmiljö för våtmarksfåglar (1971)

Världens naturliga våtmarker och vattenmiljöer är mycket värdefulla och har många funktioner till nytta för människan. Eftersom allt fler av dessa värdefulla områden försvinner behövs internationella och nationella åtgärder för att skydda, bevara och förvalta våtmarker och vattenmiljöer.

Ramsarkonventionen behandlar bevarande och hållbart nyttjande av våtmarker och vattenmiljöer. Ramsarkonventionen är den första moderna konventionen som rör biologisk mångfald. Konventionen kallas ibland "våtmarkskonventionen". Konventionen är fristående och tillhör inte FN-systemet. Konventionsarbetet sker dock i nära samarbete med flera andra internationella överenskommelser, däribland Konventionen om biologisk mångfald och Bonnkonventionen. Från början innebar konventionsarbetet främst utpekande av internationellt värdefulla våtmarker (Ramsarområden) kopplade till fåglar, men under senare år har fokus allt mer lagts på riktlinjer för nyttjande av vattenresurser, såsom förvaltning av avrinningsområden och planering av markanvändning. Till konventionen finns två ändringsprotokoll – Parisprotokollet och Reginalprotokollet - som trädde i kraft 1986 respektive 1994.

Som medlem av Ramsarkonventionen har Sverige åtagit sig att identifiera och bevara internationellt värdefulla våtmarker och vattenmiljöer. Kriterierna för detta baseras på ekologisk, botanisk, zoologisk, limnologisk eller hydrologisk betydelse. Ramsarområden kan ha värde t.ex. som rast- eller häckningsområde för flyttande fåglar, som uppväxtområde för fisk eller som en viktig resurs för vattenförsörjning.

Sedan 1974 är Sjävnja (188 600 ha) och Ráhpääno suorgudahka (Lájtávrrédeltat) (4 319 ha) inom världsarvet utpekade som Ramsarområden. Båda ingår dessutom i nätverket Natura 2000. Sverige har hittills fram till februari 2009 utsett 51 så kallade Ramsarområden varav inget är tillnärmelsevis så stort som Sjävnja. Åtagandet att bevara Ramsarområdena innebär att områdets ekologiska karaktär inte får försämrats och så långt möjligt ska skyddas mot skada på natur- och kulturmiljön. Inom alla Ramsarområden råder förbud mot markavvattning.

Bernkonventionen (1979); Konventionen om skydd av europeiska vilda djur och växter samt deras naturliga miljöer

Konventionen, som är en regional naturvårdskonvention för Europa, har arbetats fram inom Europarådet och omfattar främst Europarådets medlemsländer. En del afrikanska stater har även anslutit sig. Förutom att skydda vilda djur och växter och deras naturliga livsmiljöer ska konventionen främja samordning mellan enskilda länder där samarbete krävs för att kunna ge ett bättre skydd. Flyttande arter som är utrotningshotade och sårbara, ska få särskilt skydd. Man ska också utarbeta nationella riktlinjer för skyddet, framför allt skydd för arter som bara finns i ett speciellt område (endemiska) och miljöer som är hotade.

Utgångspunkten är att det vilda växt- och djurlivet är ett naturarv med många olika värden. Det har ett inneboende egenvärde, ett skönhetsvärde, ett vetenskapligt och kulturellt värde, ett ekonomiskt värde och ett värde för rekreation. Av alla dessa skäl behöver det vilda växt- och djurlivet bevaras och överlämnas till nästa generation.

Till konventionen hör listor över strikt skyddade växt- och djurarter, liksom skyddade djurarter och förbjudna fångstmetoder m.m. Flera nordiska arter finns på dessa hot- och sårbarhetslistor, t.ex. myrbräcka, varg, brunbjörn, rovfåglar och ugglor. Bernkonventionen har medverkat till att de flesta grod- och kräldjursarter är fredade i Norden.

Washingtonkonventionen (1973)

Många hotade arter är föremål för en omfattande internationell handel och mot den bakgrunden antogs denna konvention. Konventionen kallas också för CITES-konventionen och är en global konvention som reglerar internationell handel med utrotningshotade vilda djur och växter. Parterna ska se till att den som handlar med utrotningshotade arter bestraffas och/eller att man konfiskerar det djur eller den växt som någon försökt handla med och skickar tillbaka djuret/växten till exportlandet.

Två större ändringar har gjorts i konventionen. Ändringen Bonn Amendment skrevs under 1979 och trädde i kraft 1987. Ändringen Gaborone Amendment skrevs under 1983 och trädde i kraft 2013. Sverige har ratificerat ändringarna.

Genom konventionen finns det bestämmelser om olika grader av skydd för cirka 30 000 djur- och växtarter. Reglerna gäller både för levande exemplar och för produkter från dessa arter. Det är främst tropiska arter som omfattas av konventionen, men flera nordiska arter, t.ex. ugglor, rovfåglar, uttrar, varg och isbjörn ingår också. Konventionen har tre listor över arterna, som anger olika grader av handelskontroll. Inom EU finns dessutom ett strängare system för denna handel. Databaser finns på konventionens webbplats.

Bonnkonventionen om skydd av flyttande vilda djurarter (1979)

Konventionens syfte är att skydda vilda djur som regelbundet flyttar mellan olika länder. Medlemsländerna är skyldiga att skydda hotade djurarter och att ingå samarbetsavtal som garanterar att djuren får ett bättre skydd under sina förflyttningar eller vandringar. Målet är att arterna ska uppnå en gynnsam bevarandestatus.

Det finns två artlistor inom konventionen. Den ena anger flyttande arter som är utrotningshotade i hela eller delar av sitt utbredningsområde där länderna ska skydda eller återställa arternas livsmiljöer. Den andra listan anger arter som behöver eller som kan dra nytta av mellanstatliga samarbetsavtal.

Till konventionen, som ibland kallas CMS, hör bilagor och flera underavtal om särskilda arter eller artgrupper, t.ex. för fladdermöss, småvalar och ett antal fågelarter.

Europeiska Landskapskonventionen (2000)

”Landskapskonventionen” har arbetats fram inom Europarådet. Sverige har ratificerat konventionen

Konventionen ska se till att vi har omgivande landskap av god kvalitet. Den ska bidra till att främja skydd, förvaltning och planering av landskap samt till att förbättra ödelagda landskap. Man ska identifiera det som är typiskt för ett landskap, övervaka förändringar, sätta upp kvalitetsmål för utvecklingen i olika områden, öka människors medvetenhet och kunskap om landskapet samt möjliggöra insyn och medverkan i beslut.

Demokrati och landskap

Landskapet påverkar människans identitet och välbefinnande och avspeglar mångfalden i ett gemensamt kultur- och naturarv med miljövärden och det ligger till grund för ekonomisk utveckling. Alla typer av landskap – stad och landsbygd, vackert och oskönt – inräknas och är viktiga för vår välfärd. Samtidigt förändras landskapet hela tiden på grund av samhällets ut-

veckling.

Landskapskonventionen innehåller en tydlig demokratisk aspekt. Dels därför att den lyfter fram landskapets kulturella och sociala betydelse, dels därför att den understryker vikten av att människor kan delta aktivt i värdering och förvaltning av landskapet. Den demokratiska aspekten framgår av konventionens definition av landskap: "ett område som det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer".

Maltakonventionen; Europarådets konvention om skydd av det arkeologiska arvet (1992)

Bakgrunden till konventionen var ett behov av en mer målinriktad insats för att säkra det arkeologiska kulturarvet. Till kulturarvet räknas konstruktioner, byggnader, landskap och föremål som är rester efter tidigare epoker och som uttrycker människans historia och identitet. Syftet med konventionen är att skydda det arkeologiska kulturarvet som en källa till vår gemensamma europeiska historia och identitet och som ett redskap för vetenskapliga och historiska undersökningar.

För att uppfylla konventionens syfte ska medlemsländerna registrera arkeologiska fyndplatser och forntidslämningar, säkra möjligheterna att freda eller köpa områden av särskild arkeologisk betydelse etc.

Länderna ska ta hänsyn till de arkeologiska värdena i samband med den fysiska planeringen samt vid bygg- och anläggningsarbeten. Länderna är också skyldiga att stoppa olagliga utgrävningar och att samarbeta över gränser, bl.a. för att förhindra illegal utförsel av arkeologiska föremål. Enligt konventionen är länderna också skyldiga att upplysa medborgarna om de arkeologiska värdenas betydelse som samhällets grund. Upplysning kan också användas för att öka befolkningens uppmärksamhet när det gäller aktiviteter som kan ödelägga forminnesmärken och andra arkeologiska lämningar.

Programarbeten m.m. inom Arktiska rådet och Barentsregionen som i utvalda sammanhang berör Laponia

Arktiska rådet är ett forum för samråd och samarbete mellan regeringarna i de arktiska länderna och där Sverige ingår. Arktiska rådets viktigaste uppgift är att arbeta och skydda den arktiska miljön och medverka till ekonomisk, social och kulturell utveckling i norr. Arbetet är organiserat i fasta arbetsgrupper och en stor del av samarbetet berör miljöskydd och klimatfrågor.

Samarbete i Barentsregionen/Barentssamarbetet sker genom Barentsrådet (Barents Euro-Arctic Council, BEAC) för samarbete mellan regeringarna i Finland, Norge, Ryssland, Sverige och EU-kommissionen samt Barents Regionkommitté (Barents Regional Committee, BRC) för samarbete mellan de regionala förvaltningarna i området. Syftet med Barentssamarbetet är att säkerställa fred och säkerhet samt att skapa en hållbar social och ekonomisk utveckling i området och Europa i sin helhet. Rådets viktigaste uppgifter är att främja bl.a. ekonomisk utveckling och infrastruktur men också miljöskydd, kultur och turism.

Regionen omfattar landområdena runt Barents hav och på Nordkalotten och inkluderar Laponia. Regionen har cirka sex miljoner invånare. Inom området lever ett antal urfolk, bl.a. samer, komi, vepser och nenetser.

Barentsregionen står inför stora miljöutmaningar. Klimatförändringarna kommer att få allvarliga konsekvenser för miljö och ekosystem. Miljösamarbetet omfattar förutom en miljöarbetsgrupp underarbetsgrupper om renare produktion och hållbar konsumtion, naturskydd och vattenvård.

Det regionala Barentssamarbetet arbetar utifrån fem insatsområden; näringsutveckling/infrastruktur, kompetens/utbildning, miljö/hälsa, välfärd/kultur och ursprungsbefolkningsfrågor.